

№1 (28) 2008

Редакційна колегія

Віктор Андрущенко, доктор філософських наук, академік Академії педагогічних наук України, ректор Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова

Михайло Багмет, доктор історичних наук, академік Української академії політичних наук, проректор Миколаївського державного гуманітарного університету ім. П. Могили

Віль Бакіров, доктор соціологічних наук, ректор Харківського національного університету ім. В. Каразіна

Євген Бородін, доктор історичних наук, доцент Дніпропетровського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

Микола Василенко, доктор фізико-математичних наук, професор Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

Світлана Василенко, доктор політичних наук, член-кореспондент Української академії політичних наук

Микола Головатий, доктор політичних наук, академік Міжнародної кадрової академії, перший віце-президент – ректор Міжрегіональної академії управління персоналом

Марія Кармазіна, доктор політичних наук, головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса Національної академії наук України

Олексій Картунов, доктор політичних наук, академік Української академії політичних наук, завідувач кафедри соціальних наук Університету економіки та права „КРОК”

Сергій Кисельов, кандидат філософських наук, керівник магістерської програми „Політолог” Національного університету „Києво-Могилянська академія”

Ірина Кресіна, доктор політичних наук, завідувача відділом Інституту держави і права ім. В. Корецького Національної академії наук України

Ольга Куценко, доктор соціологічних наук, завідувача кафедрою соціальних структур та соціальних відносин факультету соціології Київського національного університету ім. Т. Шевченка

Юрій Левенець, доктор політичних наук, член-кореспондент Національної академії наук України, директор Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса Національної академії наук України

Сергій Макеєв, доктор соціологічних наук, завідувач відділом Інституту соціології Національної академії наук України

Микола Михальченко, доктор філософських наук, член-кореспондент Національної академії наук України, президент Української академії політичних наук

Володимир Полтораки, доктор філософських наук, директор Центру соціологічних і політичних досліджень „Соціополіс”

Анатолій Романенко, заступник головного редактора журналу

Фелікс Рудич, доктор філософських наук, академік Української академії політичних наук, завідувач відділом Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса Національної академії наук України

Анатолій Толстоухов, доктор філософських наук, член-кореспондент Академії педагогічних наук України, народний депутат України, шеф-редактор журналу

Микола Чурилов, доктор соціологічних наук, генеральний директор ТОВ „TNS –Ukraine”

Юрій Шайгородський, кандидат психологічних наук, президент Українського центру політичного менеджменту, головний редактор журналу

Валентин Якушик, доктор політичних наук, професор кафедри політології Національного університету „Києво-Могилянська академія”

З М І С Т

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІТИКИ

Сергій Телешун. Нові українські політичні реалії і процес формування засад громадянського суспільства	3
Максим Розумний. Розвиток політичної системи України: виклики і загрози	9

ВИБОРИ - 2007

Валерій Бебик, Оксана Дацаківська, Ольга Охотникова. Вибори - 2007: мотивація та ефективність політичних впливів	14
Кирило Черкашин. Електоральна диференціація території України	23
Тетяна Семенюк. Фінансування політичних партій на парламентських виборах	39

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ

Анастасія Коломoeць. Концептуальні підходи до визначення категорії "політичне насильство"	46
--	----

СОЦІОЛОГІЯ

Микола Туленков. Організаційні основи соціального управління як суспільного феномена	57
---	----

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ І ПРОЦЕСИ

Олександр Висоцький. Комунікація як компонента легітимаційної політики	77
Леся Радченко. Політичні інтереси як основа політичної діяльності	87
Василь Козьма. Політичні ціннісні орієнтації українського середнього класу	94

ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Владислав Деремо. Воєнно-політичні рішення України: їх джерела та еволюція	102
Володимир Троцько, Василь Терещук, Лариса Троцько. Політичні аспекти професіоналізації Збройних Сил України	111

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

Олена Клименко. Неурядові організації і боротьба за соціально відповідальний бізнес	117
--	-----

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА

Наталія Пробийголова. Політична освіта як складова політичної соціалізації молоді ...	128
--	-----

АСПЕКТИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Гульнар Іскакова, Інара Сагієва. Соціокультурні основи забезпечення прав людини ..	138
---	-----

СТОРІНКИ ПОЛІТИЧНОЇ ІСТОРІЇ

Анатолій Костирич. Воєнно-політична спецоперація СРСР в Афганістані (1979 - 1989 рр.) як кульмінація "холодної війни"	144
Олександр Чувардинський. Громадянське суспільство в Україні: історичні корені	158

МЕТОДИКА

Лариса Бойко-Бойчук. Метод матриць: особливості застосування у політичних дослідженнях	165
---	-----

НАУКОВІ ДИСКУСІЇ

Катерина Меркотан. Політичні підсумки року	177
---	-----

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Вийшов у світ № 1 (27) журналу "Соціальна психологія"	186
--	------------

Рекомендовано до друку

Вченою радою Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України.
Протокол № 7 від 27.12. 2007 р.

За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах,
відповідальність несуть автори. Передрук можливий у разі посилання на автора і видання.

Підписано до друку 25.01.2008 р. Формат 70 x 100/16.

Офсетний друк. Ум.-друк. арк. 11,5. Облік.-вид. арк. 9,61. Зам. № 727. Наклад 600 примірників

Безоплатно. Не для продажу

Надруковано з готових фотоформ у видавництві "Інтер Графіка"

36000, м. Полтава, вул. Кагамлика, 80

© Український центр політичного менеджменту, 2008

Нові українські політичні реалії і процес формування засад громадянського суспільства

Сергій Телешун,
доктор політичних наук,
завідуючий кафедрою політичної аналітики і прогнозування
Національної академії державного управління
при Президентові України

В українському суспільстві, яке перебуває нині у стані транзиту, активно формуються нові суспільні інститути і суспільні відносини. Ці складні процеси проходять на тлі перманентних системних криз, що, до речі, є основною ознакою якісного розвитку перехідного суспільства. Криза як така не є проблемою для молодого демократичного суспільства. Серйозні проблеми виникають тоді, коли національний політико-економічний бомонд виявляється неспроможним адекватно реагувати на нові суспільні реалії та виклики, з тактичних міркувань переводячи кризу з категорії творення в інструмент демонтажу ще нестійких новоутворених суспільних відносин та інститутів громадянського суспільства.

Кризові явища, що охопили політичну систему України, пов'язані, насамперед, з особливістю формування „нових демократій”, які характеризуються потужною політичною поляризацією суспільства, економізацією усіх сфер політики, правовим нігілізмом, коли будь-який правовий чи конституційний акт розглядається з позицій тактичної доцільності здобуття чи утримання влади, а не довгострокових державних інтересів, а також тимчасовою дегуманізацією політичної культури.

Наріжним каменем основних суперечностей є боротьба за контроль над власністю і розподілом функціональних повноважень, що регулюють взаємовідносини між власниками і встановлюють контроль над бюджетними ресурсами. Крім того, структурні зміни всередині суспільства істотно корелюються потужними зовнішньополітичними впливами основних світових та регіональних лідерів, які прагнуть формувати підконтрольні їм групи впливу для реалізації власних національних

інтересів.

За цих умов реформа державного управління тісно пов'язується з трансформацією політичної системи, яка перебуває в перехідному стані „стихийного лібералізму” і значною мірою залежить від персональних якостей домінуючих лідерів, їх оточення та від здатності концентрувати у відносно короткий термін значні обсяги власності і фінансових ресурсів.

Фаза „корпоративної демократії”

За браком системного (не плутати з власним чи загальним) бачення суспільних реформ, українські політики поки що переважно пропонують формулу політичної доцільності „сурогатної демократії” кінця XIX — середини XX століття, помноженої на сучасний „український корпоративізм” основних фінансово-промислових груп. Прагнення отримати „надприбуток” (у широкому розумінні цього слова) у всіх сферах суспільного буття незалежно від форм власності і місця в політичній ієрархії, без урахування суспільних інтересів значної (до 40 %) частини населення провокує соціальну і правову апатію, унеможлиблює відкриту інтелектуальну конкуренцію і вихолощує принципи реальної демократії, тим самим звужуючи вплив громадянського суспільства на державні інститути та обмежуючи доступ значних верств населення до соціальної інфраструктури і власності.

За роки, що минули після „помаранчевої революції”, тема розвитку громадянського суспільства в Україні та його впливу на державні і політичні інститути влади широко обговорювалася не лише в колі державних і політичних діячів, а й науковців, журналістів, представників громадських організацій. Це, перш за все, пов'язується з тим, що після останніх президентських виборів в нашій країні склалися унікальні умови для формування зрілого громадянського суспільства, яке б могло відповідати усім канонам світової демократії. Однак у цей період український політичний істеблішмент не зміг запропонувати рамкові, але обов'язкові для всіх акторів правила гри, які б стали базовими правовими нормами для утворення нових інституційних традицій „суспільного прогресу”. Натомість амбіції та в значній мірі нефаховість цього істеблішменту у сфері суспільних відносин і державного управління стали причиною того, що бажання мільйонів громадян перетворилися на пропагандистські кліше, що вкладається в тезу „Влада понад усе”. Навіть тоді, коли цю владу політики обіцяють використати на благо всього народу.

Політичний і державний істеблішмент, декларуючи загальнодемократичні цінності, не зміг запропонувати суспільству дієвий та ефективний, а головне зрозумілий механізм реалізації актуальних завдань. Пересічний, як зараз модно казати, український платник податків у своїй більшості так і не зрозумів своєї ролі в суспільно-політичних процесах, а особливо у сфері прийняття державних рішень, від яких залежить його майбутнє. У гіршому випадку він статист, що обслуговує

„ногами” на виборах політико-економічний бомонд та його партійні проекти, а в кращому випадку (і це справді позитив) він прагне незалежно від державних інститутів збагачуватися і пристосовуватися до нового політико-економічного і соціального середовища.

За цих умов потужні фінансові, адміністративні, інформаційні ресурси основних українських гравців спрямовувалися на розподіл політико-правових повноважень і фінансово-матеріальних ресурсів, які б могли задовольнити інтереси основних фінансово-промислових груп та їх „політичних лобістів”.

Україна знову, як і 1991 року, опинилася на перехідному етапі формування „нових/старих” правил гри. Після „романтично-номенклатурного”, „державно-капіталістичного” і „олігархічно-демократичного” етапів українське суспільство увійшло у фазу „корпоративної демократії” (або „легалізаційного періоду”), де обмежена кількість політико-економічних гравців за допомогою фінансів, політико-корупційних послуг, інформаційних маніпуляцій, а також судової системи фактично сформувала нові правила гри, які усунули громадян від прямого впливу на політичні процеси, унеможливили інтелектуальну і кадрову конкуренцію, підмінивши їх „партійним та імперативним квотуванням”.

Виникає ситуація, при якій формується штучний розрив між інтересами політико-економічного істеблішменту, що приймає доленосні рішення, і громадянами — платниками податків, яких ми називаємо середнім класом. За цих умов формат стосунків між ними змінюється, починає пробуксовувати „соціальний ліфт”, який є постачальником „нових ідей і нових людей” від однієї соціальної групи до іншої, і який є запорукою життєздатності суспільства та стабільності його політичних і державних інститутів.

Як створити мультимедійне суспільство

Показово, що в експертній спільноті дискусія точиться переважно довкола принципів формування громадянського суспільства, його відповідності стандартам країн західної демократії. Тим часом, на нашу думку, слід говорити про розбудову не тільки громадянського суспільства, а й про розбудову наступної форми громадянського суспільства — суспільства мультимедійного, з новою класифікацією суб’єктів політичного процесу, чітко визначених дефініцій права і власності.

Загалом Україна має декларувати не стільки цінності партійної системи ХХ століття, скільки цінності громадянського суспільства з ознаками мультимедійності ХХІ століття, адже таке суспільство виступає в сучасних умовах індикатором зрілості політичних партій, з правом широкого вибору, без винятків та обмежень.

Нове громадянське мультимедійне суспільство — це суспільство, відкрите для обміну інформацією. Це по-перше.

По-друге, це складна плюралістична система, що об’єднує множинні

форми суспільної діяльності: асоціації, клуби, профспілки, кондомініуми, а партії є лише одним із сегментів громадянських інституцій. У цьому контексті важливою видається „революція” у партійному будівництві, а саме поява політичних партій, характерних для громадянського суспільства ХХІ століття. Але це можливо лише за таких обставин:

- при створенні умов для відокремлення бізнесу від влади (але не від політики, що практично неможливо і поки що не потрібно при наявній прозорості і відкритості);
- при частковому відокремленні бюрократії від політики (бюрократія має бути розділена на політичну (від партійних структур тощо) і державну (ефективних менеджерів).

Наступною ознакою мультимедійного суспільства є незалежна від держави плюралістична система, яка може самостійно організовуватися згідно з громадянською ініціативою. Ця система вимагає здійснення реформ у соціальній сфері, податкової реформи, а також загальної кодифікації законодавства, приведення його до європейських стандартів.

Крім того, громадянське суспільство ХХІ століття має характеризуватися стабільністю ефективного менеджменту, який діє за принципом фаховості, порядності (відповідності загальноприйнятим нормам моралі), патріотизму (домінуванню не вузькокорпоративних, а національних інтересів з компромісним їх поєднанням). У цій ситуації постає проблема зведення до мінімуму шкоди, якої можуть завдати суспільству, за словами К. Поппера, „недостойні правителі”. Вирішити цю проблему можуть спільно: ефективно діючий громадянський контроль; політична опозиція; незалежні засоби масової інформації; високопрофесійна і адекватна до змін влада.

І останнє: це правове демократичне суспільство, де головним чинником є визнання, забезпечення і захист природних і набутих прав людини і громадянина. Йдеться, насамперед, про чітко розписану процедуру застосування норм права, де суд є дуже важливою, але не головною складовою демократичного суспільства. І де відповідальні політики прагнуть тримати баланс між ринком і соціальним захистом, не прикриваючись демагогічною, незалежно від свого політичного забарвлення, риторикою.

Тест для влади і опозиції

Адекватна реакція на зміни є інтелектуальним тестом як для влади, так і для опозиції. Це, насамперед, пов'язано з тим, що в Україні наразі практично не існує конкурентного ринку інтелектуальної власності, особливо у сфері управління. Нині переважно „конкурують” фінанси, компромат, „обличчя” та організації забезпечення. Брак же змістовної інтелектуальної конкуренції (не плутати з агітаційною полемікою) політичних сил призводить до того, що у громадян стосовно політичної еліти формується стереотип „політичної тусовки”, а до партій – як до „демократичного” засобу штампування „вождів”.

Ще раз підкреслюємо, що ситуація поглиблюється в негативному плані також тим, що в Україні не визначилися з:

- а) загальнонаціональною ідеологією „національних інтересів”;
- б) ефективними технологіями впровадження реформ загального управління державою;
- в) юридично та політично відповідальними кадрами, здатними взяти на себе роль локомотива реформ.

Разом з тим, попри наявні проблеми, українське суспільство дозріло для створення умов інтелектуальної конкуренції в політиці. Справа в тому, що в політичному житті не існує стабільного комфорту, а домінує жорстка конкуренція, де двигуном формування політичного і державного лідера, на нашу думку, є соціальна образа. Комплекс „кращого” підштовхує не тільки до конкурентної боротьби, а й до „продажу” громадянам нових суспільних послуг та індивідуальних якостей.

Вітчизняний середній клас, який ще тільки формується, поступово з об'єкта перетворюється на суб'єкт політики, починаючи самотужки її творити, іноді претендуючи при цьому на роль станового хребта суспільства. За цих обставин політики, громадські та державні діячі мають стати суб'єктами конкурентних змагань за право бути інтелектуальними провайдерами реформування суспільства. Залучення ж рядових громадян до експертної спільноти дозволить створити взаємну довіру та електоральну підтримку у прийнятті важливих державних рішень.

День сьогоднішній також вимагає нових інтелектуальних підходів і до розуміння формули „громадянин — держава — суспільство”. Мову слід вести про розбудову такого суспільства, де громадянин є головною соціокультурною, економічною та інформаційною одиницею, котра не повинна підпадати під прокрустове ложе „більшість — меншість” або ж „державна з функціями арбітра і громадяни”. Можна також говорити і про частковий продаж арбітражних функцій державою третій стороні, яку ми називаємо транснаціональними корпораціями, або ж про вітчизняні ФПГ, які починають розпоряджатися на свій розсуд, в залежності від фінансових, адміністративно-політичних та інформаційних ресурсів, правами громадян, витискаючи останніх на суспільну периферію і тим самим провокуючи перманентний громадянський конфлікт. Це дуже важливо, адже наразі 70 відсотків громадян не бачать свого місця в процесах, які відбуваються в країні.

Разом з тим, становлення громадянського суспільства не зводиться лише до явищ політичного порядку, таких як парламентаризм чи демократія. Наріжним каменем є система пріоритетності прав індивідів і спільнот.

Суспільство відчуває фальш з боку сучасної „політичної еліти”, яка використовує громадян як технологічний інструментарій у боротьбі за владу. За цих умов вибори усувають громадян від влади, нівелюючи основні якісні принципи демократії.

Ідеал народовладдя, навіть за наших аморальних умов, передбачає, що громадяни можуть впливати на політику тоді, коли вони побажають, а не тоді, коли політики цього захочуть.

Цілком зрозуміло, що питання власності, а через нього і „капіталізація” української політики висувають на порядок денний питання єдиної ідентичності політичного істеблішменту і створення традицій дотримання владних домовленостей. Проте політичний компроміс неможливий без активної участі міноритарних акціонерів — українського народу, які легітимізують політичну волю основних гравців. У разі, якщо цього не відбудеться, одержимо перспективу зіткнутися, з одного боку, з проявами авторитаризму, а з іншого — з постійними рецидивами незбалансованої системи з ознаками квазідемократичних цінностей.

Розвиток політичної системи України: виклики і загрози

Максим Розумний,
доктор політичних наук,
завідуючий відділом стратегічного прогнозування
Національного інституту стратегічних досліджень

Ключовим питанням сучасного етапу розвитку політичної системи України є питання про ефективність тієї моделі управління країною, яка була закладена конституційними змінами 2004 року.

Внесення змін до Конституції України публічно мотивувалося необхідністю підвищення ефективності влади (через запровадження конституційного механізму зв'язку парламентської більшості та уряду), її відкритості, прозорості і підзвітності суспільству (через персоніфікацію суб'єктів формування влади та відповідальності за результати її діяльності), поліпшення умов реалізації права громадян на участь в управлінні державними справами (через встановлення безпосереднього зв'язку між результатами їх волевиявлення на виборах і формуванням виконавчої влади).

Водночас зміст внесених до Конституції змін значною мірою зумовлювався характером конституційного процесу. А він за своєю суттю був тоді заручником боротьби політичних груп в умовах ліквідації монопольного впливу президентської влади та відчуття невідворотності руйнування авторитарного політичного режиму, що наростало пропорційно до зростання суспільного невдоволення владою протягом 2000 - 2004 років. Поява реальної політичної конкуренції вимагала закріплення певних правил, ключовим серед яких мало стати недопущення монополізації контролю однієї групи над всіма важелями державного управління.

Найвиразніше цей принцип було продемонстровано самим фактом включення конституційного питання до пакету політичних домовленостей між конфліктуючими сторонами під час „помаранчевої революції”. Наслідком цього компромісу стало порушення конституційної процедури внесення змін до Основного Закону та легітимізація розподілу функцій і повноважень між інститутами влади за принципом політичного торгу.

Зрозуміло, що за таких умов важко було очікувати збереження

внутрішньої логіки тексту конституційних змін, системності і цілісності в конструкції системи влади, що ними запроваджувалася. Невмотивований і поспішний перехід до парламентсько-президентської моделі, який відбувся в умовах політичного протистояння, зумовив низку вад в організації державної влади.

Однак, незважаючи на суттєві конструктивні недоліки, нова модель влади в Україні почала функціонувати, і це висуває на порядок денний необхідність її подальшого реформування стосовно підвищення її ефективності, демократичності та відповідності європейським стандартам.

Розвиток демократичних інституцій, зокрема – посилення ролі парламенту в політичній системі, висуває нові вимоги до механізмів політичної відповідальності та підвищення рівня політичної культури учасників політичного процесу загалом. Парламентська модель передбачає вищу міру конкуренції політичних сил, але, разом з тим, і зростання ризиків нестабільності, що супроводжують діяльність органів влади, сформованих на коаліційній основі. Компенсувати такі ризики в європейській традиції парламентаризму покликана відповідна політична культура, що включає норми відповідальної і принципової поведінки усіх політичних сил, представлених у парламенті – як у більшості, так і в опозиції.

Спроба налагодити таку взаємодію за підсумками виборів 2006 року характеризувалася численними прикладами порушення принципу політичної відповідальності в стінах парламенту, а також масштабними проявами неефективного управління в діяльності органів виконавчої влади.

Закономірним наслідком неадекватного чи неефективного функціонування органів влади, окремих політичних сил в нових умовах стали кризові ситуації. Ключовою подією у розвитку політичної системи України 2007 року виявилася масштабна криза органів державної влади, сформованих за підсумками попередніх парламентських виборів.

Причини цієї кризи мають як системний, так і ситуаційний характер.

Системні причини виникнення кризи обумовлені, значною мірою, неефективною і незбалансованою моделлю влади, закладеною змінами до Конституції від 8 грудня 2007 року. Основні проблеми цієї моделі: 1) невідповідність функцій і повноважень у сфері відповідальності основних інститутів влади – Президента, уряду, парламенту; 2) нечітке розмежування повноважень Президента і Прем'єр-міністра у сфері виконавчої влади; 3) неврегульованість функціонування інститутів владної більшості та опозиційної меншості в парламенті.

Певну невідповідність новим стандартам політичної відповідальності засвідчує і діяльність політичних партій та їх фракцій у парламенті, що проявилася в ході створення правлячої коаліції 2006 року та в подальшій діяльності парламентарів.

Отже, до системних джерел кризи слід віднести й стан партійної

системи, а також характер виборчого законодавства України в частині, що стосується обрання народних депутатів.

Застаріла модель державного управління, позбавлена механізмів контролю з боку громадян, в умовах посилення політичної конкуренції була значною мірою підпорядкована політичним інтересам окремих політичних груп і стала заручником їх протистояння на загальнонаціональному рівні. Управлінські кризи стали додатковим джерелом нестабільності політичної системи і зростання соціальної напруги. Під дією цих дестабілізуючих чинників зазнала фактичного руйнування судова система держави як інститут політичного арбітражу і як механізм встановлення правопорядку і справедливості.

Безпосередньо до кризової ситуації березня - квітня 2007 року призвели деякі ситуаційні рішення і дії учасників політичного процесу. Серед них: прийняття Верховною Радою через подолання вето Президента Закону „Про Кабінет Міністрів України” з явно антиконституційними положеннями, що обмежують повноваження глави держави; спроби парламентсько-урядової коаліції сформувати конституційну більшість всупереч результатам виборів 2006 року; використання окремими політичними силами регіональних, культурних і світоглядних відмінностей з метою політичного тиску.

Головними проявами кризового стану вітчизняної політичної системи стало подальше загострення конфліктів між політичними силами і групами в парламенті та іншими представницькими органами влади, а також руйнування системи владних балансів і противаг.

Політичні конфлікти в Україні, як правило, обумовлюються сукупністю об’єктивних і суб’єктивних передумов. Простежується чітка тенденція генералізації конфлікту – внаслідок внутрішньої ескалації він проектується з одного рівня на інший. Важливу роль при цьому відіграють політичні сили, запрограмовані на таку ескалацію. Їх політична стратегія будується на створенні конфлікту, його підтриманні та ескалації за будь-яких умов.

Класичним зразком „перенесення” конфліктності з одного рівня на інший є політична поведінка БЮТ впродовж останнього періоду. Значне збурення політичних пристрастей з явними ознаками конфлікту всередині політичного класу викликало голосування фракції БЮТ за проект Закону „Про Кабінет Міністрів України” у редакції Партії регіонів. У цьому вчинку опозиційної політичної сили слід вбачати свідоме загострення політичного протистояння на базовому інституційному рівні. Адже блокування такого законопроекту зупинило б процес силового перерозподілу повноважень між Президентом і Кабінетом Міністрів, що є сьогодні головним джерелом конфліктності у вітчизняній політичній системі. Сторони цього конфлікту зупинилися б на певних позиціях, обумовлених рамками чинного законодавства, і змушені були б узгоджувати умови мирного співіснування. Голосування БЮТ у цій ситуації відкрило можливості

для подальшого наступу Антикризисної коаліції і Кабінету Міністрів на повноваження Президента. І саме такий – конфліктний – сценарій політичного процесу найбільше влаштував цю політичну силу, прихід до влади якої можливий лише в умовах гострої політичної кризи, що передбачає поляризацію суспільства, необхідність радикальних дій, прийняття швидких політичних рішень як виборцями, так і політиками.

Така логіка політичної поведінки, конфліктогенної у своїй основі, дозволяє виявити послідовність у ніби суперечливих діях БЮТ. Після спільного голосування з антикризовиками за принциповий для них законопроект про обмеження повноважень Президента демонструється опозиційна непримиренність шляхом блокування електрощитової кімнати Верховної Ради України. Таким чином, джерело конфліктності переноситься з рівня політично-інституційного на соціально-популістський, при цьому одночасно коректується імідж самого БЮТ – він постає вже не учасником змови з правлячою коаліцією, а її антагоністом, що виступає на захист соціальних інтересів більшості населення країни.

Одночасно конфліктність на інших рівнях, що втратила свою актуальність, може легко зніматися. Цілком вкладається в цю тактику і нібито непослідовне ставлення до нових партнерів по опозиції: підписання угоди про коаліцію з НСНУ і продовження дискредитації цієї політичної сили в публічній сфері.

Загалом перебіг політичної боротьби навколо створення і функціонування правлячої коаліції за підсумками виборів 2006 року засвідчує ефективність обраної БЮТ політичної стратегії.

1. БЮТ не допустив утворення політичного картелю за участю „Нашої України” і Партії регіонів.

2. Політичний процес переведено в площину конфлікту цінностей, що передбачає лише кризовий сценарій свого розв’язання. Цей сценарій цілком відповідає тактичному завданню БЮТ щодо розпуску парламенту і оголошення позачергових виборів (а також враховує всі ймовірні наслідки цього кроку – висловлення правлячою коаліцією недовіри до Президента, паралічу виконавчої влади, кризи конституційного ладу).

3. Створено можливості для консервування численних конфліктів за інтересами, що виникли в процесі розподілу сфер впливу у місцевих органах влади, і в яких БЮТ не мав перспектив виграшу. Частково цього вдалося досягти за рахунок прийняття закону про імперативний мандат, а частково – внаслідок поширення в суспільстві й політикумі очікувань нової виборчої кампанії.

4. Ці дії дозволили нейтралізувати одного з головних політичних конкурентів у особі НСНУ – частково шляхом дискредитації, частково шляхом підпорядкування своєму політичному сценарію, до того ж на другорядних ролях.

Тож цілком закономірно, що саме блок Юлії Тимошенко та його лідер особисто вийшли переможцями з кризової ситуації. Вдалими

політичними маневрами БЮТ зумів перебрати основні важелі управління в державі, не маючи не тільки абсолютної, а й навіть відносної більшості в представницькому органі. При цьому було досягнуто й більш віддаленої стратегічної мети: вигідного позиціонування в умовах підготовки до наступних президентських виборів.

Поведінка БЮТ в ході політичної боротьби другої половини 2006 – початку 2007 року дозволяє ідентифікувати цю політичну силу з категорією „політичних спонсорів” конфлікту. Як правило, у цій ролі виступають політичні партії та групи, щодо яких має місце застосування технологій картельної змови з боку впливовіших політичних гравців.

У цьому випадку неважко помітити, що цілеспрямовані дії БЮТ на ескалацію політичних конфліктів є переважно реакцією на небезпеку картельної змови між НСНУ і ПР. Хоча роль „спонсора конфлікту” є, до певної міри, пасивною, а його позиція в розподілі політичних вигравшів – заздалегідь слабкою, в умовах самого конфлікту такий політичний гравець отримує значну свободу дій і навіть певного роду контроль над ситуацією. А саме: він може на власний розсуд регулювати гостроту перебігу конфлікту, переносити його акценти з одного рівня на інший. У цей момент він може ставити свої умови головним гравцям і добиватися від них тактичних поступок.

Важливим тактичним елементом діяльності „політичного спонсора” конфлікту є недопущення примирення його основних суб’єктів. Завдання це досить складне, адже до компромісу провідні політичні сили, що в принципі здатні розподілити сфери інтересів у реальній політичній та економічній ситуації, спонукає здоровий глузд і логіка функціонування інститутів влади.

За визначенням теоретиків демократичного транзиту, до таких компромісів представників ворогуючих політичних угруповань спонукає страх взаємного знищення, що може бути пов’язаний як з прагненням одного з угруповань до повного домінування, так і з критичним зменшенням легітимності влади в очах народу. Тож не лише поведінка основних політичних акторів, але й логіка подальших трансформаційних процесів, зокрема – пропозиції щодо внесення змін до Конституції, мають враховувати цю загрозу.

Вибори – 2007: мотивація та ефективність політичних впливів

Валерій Бебик,
доктор політичних наук, проректор
Відкритого міжнародного університету
розвитку людини „Україна”
Оксана Дащаківська,
кандидат політичних наук,
асистент кафедри політології
Львівського національного університету
ім. І. Франка
Ольга Охотникова,
аспірант кафедри глобалістики, політології
та паблік рилейшнз Відкритого міжнародного
університету розвитку людини „Україна”

Напередодні позачергових парламентських виборів 2007 року Центр політичних комунікацій університету „Україна” та Всеукраїнська асоціація політичних наук (ВАПН) провели загальнонаціональне опитування щодо мотивів голосування та особливостей здійснення політичної комунікації під час передвиборчої кампанії.

Хто брав участь в опитуванні

Загалом на запитання анкети відповіли 1200 респондентів з усіх областей України, серед них 49,2 % чоловіків і 50,8 % жінок.

За національністю респонденти розподілилися таким чином: 81,0 % - українці, 16,0 % - росіяни, 3,0 % - представники інших національностей.

За соціально-професійним статусом: 4,3 % - робітники, 2,8 % - селяни, 9,0 % - інженерно-технічні працівники, 14,7 % - представники гуманітарної сфери, 6,0 % - працівники управлінської сфери, 10,5 % - працівники сфери бізнесу, 13,0 % - студенти й учні, 5,1 % - домогосподині, 33,1 % - пенсіонери, 1,5 % - військовики.

За віком: до 20 років – 13,0 %, 21 - 30 років – 10,7 %, 31 - 40 років – 16,1 %, 41 - 50 років – 12,0 %, 51 - 60 років – 16,4 %, понад 60 років – 31,8 %.

Отже, нами в основному пропорційно були охоплені не тільки всі регіони країни, а й практично всі статеві, етнічні, соціально-професійні та вікові

групи населення.

Мотиви голосування

Результати виборів відомі. Проте непогано було б дізнатися і про мотивацію голосування. Особливої ваги вона (мотивація) набуває в умовах застосування пропорційної виборчої системи, коли вся країна перетворюється на один великий виборчий округ, а особистісні та регіональні чинники нівелюються особливостями (і недосконалістю) виборчих процедур.

Отже, що ж було найважливішим у політичному виборі наших респондентів на позачергових парламентських виборах 2007 року (таблиця 1)?

Таблиця 1

Рейтинг мотивів політичного вибору (%)

Як можна побачити з таблиці 1, найважливішим для виборців (які

1. Ідеологія, яку декларує партія чи виборчий блок	- 19,4
2. Ефективність роботи партії чи блоку у попередніх складах парламенту та уряду	- 19,4
3. Прізвища політиків, включених до передвиборчого списку	- 17,3
4. Передвиборча програма партії чи блоку	- 14,7
5. Перелік партій та громадських організацій, які увійшли до виборчого блоку	- 9,8
6. Інтереси якого регіону представляє партія чи блок	- 5,0
7. Статус партії чи блоку (правлячий чи опозиційний)	- 4,1
8. Джерела фінансування партії чи блоку	- 4,1
9. Інтереси якого клану чи ФПГ представляють партія чи блок	- 3,8
10. Інше	- 2,4

могли обрати кілька варіантів відповідей) є: ідеологічні засади діяльності політиків – 19,4 % (і це попри те, що у нас практично немає „ідеологічних” партій!), ефективність практичної політичної діяльності – 19,4 %, прізвища політиків, включених до передвиборчих списків – 17,3 %. За ними – передвиборчі програми – 14,7 % і перелік партій, включених до політичної команди блоку – 9,8 %.

Особливо сенсаційним видається зневажання виборцями регіональних та кланових орієнтирів партій і блоків. Хоч як би там деякі закордонні „фахівці” й пророкували „розкол України”, український народ відчуває себе єдиним суспільним організмом, незважаючи на те, в якому регіоні проживають його представники та які ідеологічні принципи сповідують.

На нашу думку, це є головним визначальним чинником подальшого розвитку української держави.

Показово, що практично з усіх позицій наведеного у таблиці 1 (рейтинг мотивів політичного вибору) думки жінок і чоловіків не мали статистично вагомих розбіжностей. А ось регіональний зріз громадської думки показав, що певні розбіжності все ж існують. Наприклад, респонденти на сході країни значно меншою мірою, ніж в цілому по Україні, звертали

увагу на ідеологію (14,3 %), яку декларували партії та виборчі блоки на осінніх виборах 2007 року. Водночас українці-східняки (20,4 %) більше уваги звертали на зміст передвиборчих програм партій і блоків, ніж середньостатистичні громадяни України (14,7 %).

Показово, що жителі сходу (19,6 %) більшою мірою, ніж жителі півдня (12,1 %), звертали увагу на прізвища політиків, занесених до передвиборчих списків, а також на передвиборчі програми (20,4 % проти 15,3 % респондентів). Натомість громадяни з півдня України (21,4 %) більшою мірою придивлялися до задекларованих партіями і блоками ідеологій, ніж їх співвітчизники зі сходу (14,3 %).

Східняки меншою мірою (5,5 %) звертали увагу на перелік партій, що увійшли до виборчих блоків, ніж західняки (12,0 %). І це зрозуміло, оскільки їх основними репрезентантами були не блоки, а партії: Партія регіонів, КПУ, СПУ, ПСПУ та інші. На заході ж, навпаки, основними політичними „гравцями” виступали блоки БЮТ і „Наша Україна” – „Народна самооборона”.

Аналогічна тенденція зафіксована і щодо оцінки ефективності роботи партії чи блоку у попередніх складах парламенту та уряду. На сході країни на це звертали увагу 23,3 % респондентів, а на заході – 16,3 % виборців, котрі взяли участь у нашому опитуванні (в цілому по країні – 19,4 %). Цьому теж є пояснення, якщо поглянемо на склад попередньої правлячої коаліції: ПР – КПУ – СПУ, основний електорат якої був тоді саме на сході України.

Решта мотивів нашого своєрідного рейтингу мотивацій політичного вибору зразка 2007 року не мали регіонального забарвлення і в цілому відповідали середньоукраїнським показникам.

Що впливало на результати виборів

Напередодні виборів (втім, як і завжди) лунали досить гучні заяви політиків щодо так званого адміністративного ресурсу, маніпуляцій, зарубіжних впливів тощо. Цікаво дізнатися, що ж щодо цього думав пересічний громадянин – суб’єкт виборчого процесу (таблиця 2)?

Гендерний чинник у цьому питанні в основному не мав особливих відмінностей. Хіба що в оцінці вагомості впливу на результати голосування з боку центральної влади (15,2 % чоловічих і 18,3 % жіночих голосів) та впливу на українські вибори з боку урядів зарубіжних країн (6,8 % - у чоловіків і 2,9 % - у жінок). В оцінці інших чинників впливу на результати виборів думки чоловіків і жінок були майже тотожними.

Не такими вже й великими виявилися розбіжності у поглядах щодо впливу різних чинників на результати голосування у представників різних регіонів України. Певна диференціація в оцінці таких чинників виявилася лише в оцінках вагомості впливу на перебіг виборчих перегонів з боку центральної та місцевої влади.

Таблиця 2

Рейтинг чинників політичного впливу на результати виборів (%)

Зокрема, на сході країни (21,0 %) значно більше громадян, ніж на заході (14,6 %), в центрі (16,1 %) і на півдні (13,8 %), оцінюють вплив центральної влади на результати виборів. Такі ж оцінки (хоч і з меншим розривом) з точки зору українців-східняків (24,5 %) у порівнянні з українцями-західняками (19,7 %) та жителями центральної (18,9 %) і

1. Волеви вплив виборців	- 29,3
2. Місцева влада	- 20,4
3. Центральна влада	- 16,7
4. Регіональна влада	- 12,6
5. Міжнародна (глобальна) громадська думка	- 6,6
6. Зарубіжні країни	- 4,9
7. Міжнародні урядові організації	- 3,2
8. Міжнародні неурядові організації	- 1,3

південної (19,1 %) України зафіксовані в оцінці респондентами впливу на виборчі перегони з боку місцевої влади.

Таким чином, судячи з наведених вище даних, можемо констатувати, що громадська думка на сході України значно більшою мірою, ніж в інших регіонах, переконана у вагомому впливі центральної (29,5 %) та регіональної (обласної) і місцевої влади (57,6 %) на результати голосування. Що це, як не впевненість східноукраїнських громадян у використанні так званого адміністративного ресурсу?

Як бачимо з таблиці 2, українці переконані, що зовнішньополітичні чинники не мали визначального впливу на внутрішньополітичну ситуацію в Україні. Відзначали вагомість таких чинників впливу лише 15,3 % опитаних.

На перший погляд, це не становить загрози для держави. Проте, на нашу думку, такі загрози все ж існують і полягають вони в наступному: 1) національні інститути в особі центральної влади (16,7 %) мають політичний вплив, що практично дорівнює впливам з-за кордону (15,8 %); 2) місцева бюрократія в особі локальної та регіональної влади (33,0 %) більше впливає на результати виборів, ніж громадяни (29,2 %).

Отже, нашим провідникам слід звернути серйозну увагу на ці речі, якщо вони не хочуть розвалу України за прикладом СРСР. Баланс поки що доволі хиткий, і тут потрібно вживати вагомих політичних заходів, аби відновити статус-кво національних інститутів влади і зберегти національну та соціальну цілісність українського суспільства.

Як виборці знайомилися з передвиборчими списками і програмами

Слід визнати, що після виборів 2006 року український виборець вже мав не досить вдалий досвід голосування за „кота у мішку”. Оскільки основний зміст виборчих процедур на позачергових парламентських виборах не

змінився, а виборці отримали додатковий політичний досвід голосування за пропорційною виборчою системою, то можемо вже вивести певні закономірності у питанні ознайомлення громадян зі списками кандидатів у народні депутати (таблиця 3).

Таблиця 3

Як читали передвиборчі списки (%)

Отже, лише третина виборців проглянула усі списки кандидатів у народні депутати (35,0 %). Приблизно третина громадян дивилася перші 20 – 100 прізвищ у блокових/партійних списках кандидатів. А понад 41,0 % ознайомилися лише з першими п'ятірками і десятками. Відтак, понад 41,0 % виборців фактично проголосували за „котів у мішку”.

1. Знайомилися з усіма прізвищами в усіх списках	- 35,0
2. Знайомилися з першими 10 прізвищами	- 20,5
3. Знайомилися з першими 5 прізвищами	- 20,5
4. Знайомилися з першими 20 прізвищами	- 6,1
5. Знайомилися з першими 50 прізвищами	- 3,5
6. Знайомилися з першими 100 прізвищами	- 3,8
7. Знайомилися з першими 30 прізвищами	- 2,3
8. Знайомилися з першими 40 прізвищами	- 0,9

Тепер зробимо невеликі арифметичні розрахунки. Всього до складу Верховної Ради України входить 450 депутатів. Згадані 41,0 % громадян ознайомилися не більше, ніж з десятима прізвищами кандидатів у депутати в кожному передвиборчому списку. Помноживши ці 10 перших прізвищ на 5 (кількість блоків і партій, що перетнули кваліфікаційний тривідсотковий бар'єр), отримаємо сумний результат: 41,0 % громадян провели до парламенту 400 осіб (88,9 %) з невідомими їм прізвищами. Базарні шулери відпочивають... І чи набагато краща тоді ця „багатокандидатна” пропорційна демократія від „однокандидатної” тоталітарної демократії?

До речі, жінки виявили дещо вищий рівень політичної свідомості, оскільки більшою мірою, ніж чоловіки, звертали увагу на прізвища кандидатів у передвиборчих списках. Зокрема, жінки (22,2 %) більше, ніж чоловіки (18,9 %), ознайомлювалися з першими п'ятірками, першими десятками (21,3 % проти 19,8 %) і першими двадцятками (8,1 % проти 4,2 %) у передвиборчих списках політичних блоків і партій. Хоча серед тих, хто проглянув повні списки кандидатів у депутати, статистично значущої різниці у поглядах чоловіків і жінок не зафіксовано.

Цікаво було подивитися на регіональні розбіжності в цьому питанні.

Найвищий рівень ознайомлення з повними списками кандидатів у депутати продемонстрували жителі центральних і північних областей України (40,9 %). З ними йдуть: схід (34,9 %), захід (30,9 %) і південь (28,3 %). Натомість виборці східної (26,7 %) і південної (25,0 %) України більшою мірою звертали увагу на перші п'ятірки, ніж представники західної (20,6 %) і центральної України (13,5 %). А ось на перші десятки кандидатів

звертали увагу наступним чином: на сході (23,6 %) і заході (21,7 %) країни більшою мірою, ніж на півдні (19,6 %) і в центрі (17,4 %).

Таблиця 4

Як дізнавалися про зміст передвиборчих програм (%)

Отже, програми усіх партій і блоків прочитали лише 5,2 % виборців. Приблизно стільки ж – 5,4 % – не читали їх взагалі. Частково ознайомилися з передвиборчими програмами 31,7 % виборців. Можна констатувати, що дізнавалися про зміст передвиборчих програм завдяки посередництву мас-медіа більше третини виборців – 35,9 %. Така ось вага політичної комунікації.

1. Довідалися з виступів кандидатів у депутати з мас-медіа	- 19,2
2. Прочитали програми, котрі привернули увагу	- 16,7
3. Довідалися з виступів журналістів і політологів	- 16,4
4. Прочитали програми тих, хто мав найбільші шанси	- 15,0
5. Довідалися від кандидатів у депутати під час безпосередніх зустрічей	- 14,4
6. Не витрачали на це час	- 5,4
7. Прочитали програми усіх партій і блоків	- 5,2
8. Дізналися від рідних, друзів, сусідів, колег	- 4,7

Показово, що жінки (21,3 %) більше звертали увагу на виступи кандидатів у народні депутати з мас-медіа, ніж чоловіки (17,1 %). Що ж стосується інших каналів одержання інформації про зміст передвиборчих програм, то погляди чоловіків і жінок не мали статистично вагомих розбіжностей.

Проте спостерігаються певні розбіжності у каналах отримання інформації щодо змісту передвиборчих програм у регіональному зрізі. Зокрема, представники сходу (10,5 %) більше, ніж представники центру (5,5 %), півдня (4,5 %) і заходу (2,1 %), прочитали програми усіх партій і блоків. Таку ж тенденцію продемонстрували східняки, вибираючи відповідь: „Не витрачатиму на це час” (13,0 %). Представники півдня (4,0 %), центру (3,8 %) і заходу (3,4 %) в цьому питанні були не такими категоричними.

І ще одна перша позиція східняків: вони більшою мірою отримували інформацію про зміст передвиборчих програм від рідних, друзів, знайомих (14,4 %), ніж західняки (3,6 %), жителі півдня (2,5 %) і центру країни (1,7 %). У цьому зв'язку досить показово, що українці зі сходу (5,4 %) значно меншою мірою отримували цю інформацію від безпосередніх виступів кандидатів у народні депутати, ніж виборці на заході (18,2 %), в центрі (16,2 %) та на півдні (13,0 %).

Так ж тенденція була виявлена і стосовно отримання виборцями інформації про програми партій і блоків з виступів політологів і журналістів. Від цих „фігур-ретрансляторів” довідувалися про зміст передвиборчих програм більше на заході (18,6 %) і в центрі (18,4 %), ніж на півдні (13,0 %) і сході (10,8 %) країни. Тим часом, на півдні (20,5 %), заході

(18,6 %) та в центрі (18,6 %) більшою мірою, ніж на сході (10,5 %), читали програми тих партій і блоків, що привернули увагу наших респондентів.

В цілому ж можна констатувати фрагментарне політичне інформування електорату під час виборчої кампанії 2007 року, що обумовлює неповноцінність інформаційного поля, а в наслідок цього – міфологізовану політичну свідомість сучасного українського суспільства.

Ефективність і структура впливовості засобів політичної комунікації

Як можна бачити з таблиці 4, більше третини респондентів (35,6 %) дізнавалися про зміст передвиборчих програм партій і блоків з повідомлень мас-медіа - через кандидатів у народні депутати або завдяки посередництву політологів чи журналістів. І в цьому зв'язку важливого теоретичного і практичного значення набуває проблема ефективності тих чи інших засобів політичної комунікації, які використовуються під час виборчої кампанії. Враховуючи те, що наші респонденти мали можливість вибрати не більше п'яти з них, звернемося до таблиці 5.

Таблиця 5

Рейтинг ефективності засобів політичної комунікації (%)

З таблиці 5 можна пересвідчитись, що лише кожен сьомий виборець вважає ефективними безпосередні зустрічі з кандидатами у народні депутати. Очевидно, така деперсоніфікація політичної комунікації є наслідком запровадження в Україні пропорційної виборчої системи, коли депутати стають суто технічними „кнопкодавами” і своєрідними „рабами колективного розуму”, а по суті – заручниками авторитарного керівництва фракцій (партій чи блоків). Зрозуміло, що за умов обрання депутатів у

1. Телебачення	- 27,5
2. Радіо	- 17,9
3. Газети, журнали	- 20,1
4. Безпосередні зустрічі кандидатів з виборцями	- 15,7
5. Рекламні щити (бігборди)	- 5,0
6. Інтернет	- 4,9
7. Буклети, листівки	- 3,9
8. Партийна символіка і тексти (прапори, транспаранти, пакети, футболки, кепки тощо)	- 3,1
9. Книжки, брошури	- 1,0
10. Мобільні телефони (SMS - повідомлення)	- 0,6
11. Гучномовці (радіо-машини)	- 0,3

мажоритарних округах особистісний чинник відіграє набагато важливішу роль, ніж за умов голосування фактично за партійний бренд чи харизму лідера однойменного блоку.

Найефективнішими засобами політичної комунікації, на думку учасників опитування, є традиційні мас-медіа (телебачення, радіо, газети і журнали). Принаймні, дві третини виборців (65,5 %) вважають саме так. Хоча й розрив між телебаченням і радіо не такий вже й великий. Так

само, як і розрив між оцінками ефективності політичної комунікації під час виборів між радіо і друкованою пресою.

Розчаруємо любителів бачити політичну рекламу своєї партії чи блоку на бігбордах – лише 5 % респондентів вважають такий спосіб політичної комунікації виправданим з пропагандистської та, напевно, й з фінансової точки зору. Проте виборці з півдня країни (9,3 %) мають особливу думку щодо цього – на відміну від респондентів із заходу (5,2 %), сходу (4,3 %) і центру країни (3,7 %). Приблизно стільки ж респондентів (4,9 %) вважає, що політична комунікація в „павутині” Інтернету є досить ефективною. А якщо порівняти ціни на розміщення політичної інформації на рекламних щитах і веб-сайтах, то зможемо зрозуміти, що й жодного порівняння не може бути: політична реклама в Інтернеті на кілька порядків дешевша.

Особливо не виправдовує вкладених коштів, на думку наших експертів, використання буклетів, листівок (3,9 %), прапорів, транспарантів, пакетів, футболок, кепок (3,1 %) та агітаційних радіофікованих автомобілів (0,3 %). Швидше за все, це є більшою мірою ефективним доказом для звітування перед спонсорами політичних партій і блоків, ніж з точки зору досягнення мети політичної комунікації – проходження до парламенту.

На відміну від президентської виборчої кампанії 2004 року, на позачергових виборах до Верховної Ради політичні SMS-комунікації практично не мали жодного (0,6 %) значення.

Характерно, що думки чоловіків і жінок в оцінці ефективності тих чи інших засобів політичної комунікації практично не відрізняються. Що ж стосується поглядів представників різних регіонів України, то певні відмінності були зафіксовані. Зокрема, респонденти зі сходу (29,8 %) і півдня (29,6 %) дещо більшою мірою, ніж жителі заходу (26,4 %) і центру (26,0 %) оцінили вагу телебачення в процесах політичної комунікації.

В оцінці ефективності використання в політичній комунікації радіостанцій регіональні погляди різнилися наступним чином: східняки (22,9 %) надали радіо більшої ваги, ніж західняки (16,9 %), жителі центральної (16,3 %) і південної (14,6 %) України. А виборці з центральної і північної (22,4 %) та західної (20,9 %) України більшою мірою, ніж жителі сходу (17,9 %) і півдня (16,9 %), оцінили вплив друкованих мас-медіа на ефективність політичної комунікації в сучасних умовах.

Показово, що ефективність Інтернет-комунікацій теж була вище оцінена українцями зі сходу (10,2 %), ніж виборцями західних (3,5 %), південних (3,3 %) і центральних (2,6 %) областей.

Якщо згадати, що переважна більшість респондентів зі сходу країни (87,6 %) переконана у реальному впливі на виборчі процеси влади як такої (центральної, регіональної, місцевої), то зовсім не дивує, що лише один з одинадцяти опитаних на сході респондентів (8,7 %) був упевнений в ефективності безпосередніх зустрічей з кандидатами у народні депутати. Судячи з того, що в північно-центральної (20,5 %), західних (17,2 %) і південних (13,6 %) областях ці показники були значно

вищими, опосередковано можна висловити думку про більший вплив адміністративного ресурсу на результати виборів на сході України, ніж в інших її регіонах.

Наостанок можемо зазначити, що в умовах недостатньої структурованості українського суспільства, „розмитості” ідеологічних засад діяльності політичних блоків і доволі низького рівня політичної культури як пересічних громадян, так і суб’єктів політичної діяльності, пропорційна виборча система не дає змоги адекватно представити політичні інтереси виборців у законодавчому органі влади. І виходів тут (з метою відповідної регіональної та соціальної репрезентації волі виборців і відновлення зв’язків між політиками і виборцями) може бути кілька: запровадження двопалатного парламенту, повернення до мажоритарно-пропорційної чи мажоритарної виборчої системи. Такі зміни можна вважати вельми актуальними.

Електоральна диференціація території України

Кирило Черкашин,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Донецького національного університету

У статті аналізуються закономірності „реалізованої” поведінки виборців на голосуванні-2007, розглядається питання рівня фальшування підсумків цієї кампанії, подається схема електорального районування території України-2007, розроблена на основі математичних методів. Пропонується бачення національної доктрини України, яка має сприяти подоланню протистояння між регіонами.

Українське суспільство зазнає трансформаційних процесів. При цьому напрям його розвитку й досі не зовсім зрозумілий. Одне з головних питань українського політичного буття – чи забезпечить більша, ніж, наприклад, у сусідів з СНД, демократичність політичної системи вищу ефективність розвитку суспільства? Попри явно більшу демократичність (свідчення тому: зміна влади законним шляхом, добровільна згода основних політичних акторів на дострокові вибори, зниження рівня підтасувань підсумків голосування), Україна останнім часом внаслідок запеклої внутрішньополітичної боротьби втрачає темпи свого розвитку. В останні місяці в країні фактично існувало двовладдя. І немає гарантій, що з призначенням нового уряду ця ситуація принципово зміниться, оскільки багато проблем закорінено в соціально-економічній та в регіональній структурах України.

Серед очевидних плюсів української політичної системи можна відзначити вирішення найважливіших політичних питань мирним шляхом. Вибори стали одним з основних інструментів внутрішньополітичної боротьби. Конкуруючи (і, при цьому, „не зовсім демократичні”) групи свою перемогу прагнуть закріпити саме в ході голосувань. І дострокові вибори-2007 у цьому відношенні не були винятком (а, можливо, й піком цього процесу). Такі особливості українського політичного розвитку й зумовлюють важливість вивчення виборчої проблематики й основного фактора, що її формує, – закономірностей поведінки виборців і, як

наслідок, електоральної диференціації території країни. Дослідження цієї проблематики може сприяти кращому вивченню українського суспільства, віднайденню шляхів виходу з політичної кризи й протиборства між частинами країни.

Розглядові підсумків виборів невдовзі після дня голосування було присвячено значну кількість журналістських публікацій. Низка статей відзначалася глибиною аналізу й важливістю фактів, викладених у них [1 - 4]. Але такі розвідки не можна вважати науковими, такими, що розкривають проблему глибоко і всебічно, а серед публікацій у провідних політологічних і соціологічних наукових виданнях авторів не доводилося ще зустрічати статей, присвячених докладному вивченню закономірностей поведінки виборців на голосуванні-2007.

Водночас проблема електоральної диференціації території країни є досить популярною в українській науці. У цій царині працюють О. Шаблій, В. Карасьов, М. Погребинський, В. Бортников, Є. Хан і багато інших науковців [5 - 9]. Але ці автори ще не враховували підсумків виборів-2007. Крім того, у межах цього напрямку часто недостатньо використовуються точні математичні методи. Наприклад, різні автори виокремлюють різну кількість електоральних регіонів у складі України.

Відтак метою цієї праці є: визначення специфічних закономірностей поведінки виборців на парламентських виборах-2007 і вирішення проблеми електорального районування території країни на цьому голосуванні за допомогою точних математичних методів.

Досягати поставленої мети будемо в межах „екологічного підходу” до вивчення поведінки виборців, що тісно пов’язаний з політичною географією й робить акцент на дослідженні „реалізованої” електоральної поведінки, тобто статистики підсумків голосування. Термін „екологічний” у назві цієї школи використовується у своєму первісному значенні – „вивчення (поведінки виборців) залежно від місця проживання”. Основний принцип цього підходу: будь-які наукові дослідження у сфері електоральної поведінки мають ґрунтуватися на зіставленні результатів виборів і факторів, котрі можуть пояснити ці результати [10, с. 36]. Плюси такого підходу: досліджується „здійснена” (фактична) поведінка виборців, а не заяви про неї; вона вивчається в просторовому прояві, тобто в залежності від одного з найважливіших факторів, що формують політичні переваги. Цей підхід має і свої іманентні обмеження: важко встановити чітку залежність поведінки виборців від їх вікової, статеві та навіть соціальної приналежності, оскільки виборці в територіальному плані жорстко не диференційовані за цими категоріями; ймовірність офіційної статистики підсумків голосувань нерідко викликає сумніви (проблема фальсифікацій); щодо мотивації поведінки виборців можна тільки будувати гіпотези, які мають перевірятися шляхом опитувань.

Поняття „екологічної помилки” (некоректного використання зведених даних для одержання висновків щодо властивостей окремих випадків і груп

[11, с. 539]) виникло завдяки саме екологічному підходові. Багато висновків, зроблених на його основі, мають характер „міцних гіпотез”, які потребують перевірки за допомогою опитувань [12]. Ця вада школи позначилася й на нашій праці. Загалом же і „опитувальний”, і „екологічний” підхід має свої плюси й мінуси; обидва підходи, доповнюючи одне одного, дають змогу всебічно і глибше вивчити поведінку виборців.

Основним джерелом емпіричної інформації для нас був офіційний сайт ЦВК України [13]. У статті розглядається „соціологічний” аспект виборів-2007 – те, як проголосували виборці, а не те, як політичні сили скористалися цим вибором тощо. Порівнюються підсумки кампанії-2007 з результатами голосування-2006: там, де в тексті говориться про зміну показників, мається на увазі зміна стосовно виборів-2006. Ми не нагадуватимемо загальні підсумки кампанії, а зосередимося на висвітленні маловідомих або малоінтерпретованих фактів.

Першочергове питання, на яке слід відповісти під час аналізу підсумків будь-якого голосування на пострадянському просторі, – це наскільки офіційні підсумки виборів відповідають істинному волевиявленню виборців. З'ясувати це можна шляхом аналізу 1) заяв офіційних спостерігачів від різних політичних сил та організацій; 2) ступеня збігу підсумків опитувань, проведених основними соціологічними службами, з офіційними результатами голосування; 3) статистики підсумків виборів на предмет наявності в ній певних аномалій.

Стосовно перших двох пунктів особливих проблем не виникає – більшість політичних сил та організацій визнала достовірність підсумків голосування-2007 (звернення кількох об'єднань до Верховного Суду після розгляду було відхилено; воно багато в чому мало тактичний характер – затягування часу). Результати опитувань провідних соціологічних служб загалом збіглися з офіційними підсумками виборів.

Проблема наявності аномалій в офіційній електоральній статистиці полягає навіть не в тому, що вони були, а в їх частці і впливі (певні аномалії бувають завжди). На підставі аналізу підсумків виборів на 2,5 тисячі дільниць Донецької області зазначимо, що явні аномалії мали місце й на цих виборах. На окремих, навіть неспеціальних дільницях явка іноді наближалася до 100 %; частка бюлетенів, визнаних недійсними, була досить значною – від 4 до 20 % (іноді це до 200 штук); явні лідери кампанії мали нульові показники. У деяких в'язницях області спостерігався несподівано високий рівень підтримки БЮТ – до 49 % (як правило, своєрідні показники голосування в'язнів збігаються з „політичними поглядами” тюремних адміністрацій). Але загалом вищевикладені факти мали винятковий характер і не могли істотно вплинути на результат голосування. Подібні „маніпуляції” в регіоні застосовувалися обома протиборчими сторонами.

У загальнодержавній же електоральній статистиці скорочення кількості громадян, що мають право голосу, і, як наслідок, внесених до списків виборців, порівняно з виборами-2006 було явно недостатнім.

Згідно з офіційною статистикою, населення України щороку скорочується приблизно на 300 тисяч осіб. А за півтора року між двома голосуваннями загальна кількість зареєстрованих виборців скоротилася лише на 6 тисяч. Списки виборців знову рясніли неточностями: значна частина громадян не змогла проголосувати, оскільки не була занесена до списків, але там вистачало і „мертвих душ”. На якість списків вплинув і „скороспілий” характер кампанії. У регіонах кількість виборців, як правило, змінювалася без будь-яких чітких закономірностей – часто розташовані поруч і схожі в соціально-економічному відношенні області мали діаметрально протилежні показники. За трьома макрорегіонами (Захід – 7 областей Західної України; Південний Схід – 10 регіонів, що традиційно підтримують „біло-блакитних”; Центр – 10 регіонів півночі й центру країни) у найбільшій мірі кількість виборців скоротилася на Заході (на 10 тисяч осіб), що пояснюється ускладненням правил голосування для „заробітчан”. На Південному Сході кількість виборців скоротилася незначно – на 2 тисячі осіб. Зате в Центрі вона зросла на 6 тисяч чоловік. Варто зауважити, що в центральних областях найвищі в країні темпи скорочення населення, але тут такий результат було отримано, в першу чергу, завдяки Києву, який „активно заселяється”. Загалом такі показники в умовах загальної ненормальної динаміки скорочення кількості виборців не є „кричущими” і мають своє пояснення. Цілеспрямованого заниження/завищення кількості виборців у певних частинах країни не спостерігалось.

Відзначимо, що дані сайту ЦВК про рівень виборчої активності з округів і дільниць при підсумовуванні трохи не збігаються, що, втім, може пояснюватися оперативним характером інформації, яка міститься на сервері ЦВК. Інших явно аномальних показників електоральної статистики на рівні регіонів та округів нам виявити не вдалося, бо: не було близької до 100 % явки чи підтримки якихось сил; частка бюлетенів, визнаних недійсними, по країні була незначною (1,7 %). Загалом можна зробити висновок: результати цього голосування не зазнали значного перекручення, а тому вони придатні для аналізу.

Два основні питання, на які необхідно дати відповідь під час розгляду підсумків виборів-2007: які політичні сили стали переможцями і які істотно поліпшили свій результат? Відповідь на перше питання очевидна: перемогли (з дуже незначною перевагою) „помаранчеві” БЮТ і НУ – НС, що дозволило їм здобути в парламенті 228 місць за умови необхідних для більшості 226. Ці блоки разом отримали 44,9 % голосів, а два „антипомаранчеві” об’єднання, що пройшли до парламенту (ПР та КПУ), – 39,8 % (різниця 5,1 %).

Однак якщо проаналізувати показники всіх „помаранчевих” і „антипомаранчевих” сил, а не тільки тих, що пройшли до Верховної Ради, то результати матимуть інший вигляд. Три „помаранчеві” об’єднання (таблиця 1) разом здобули 45,6 % голосів, а п’ять „антипомаранчевих” – 44,2 %. Тобто, результат практично однаковий, різниця – 1,4 %. Якби

підсумковий показник був наближений до останнього, то формування коаліції цілком залежало б від позиції блоку В. Литвина. Різниця ж у результатах – наслідок різного рівня консолідованості ідеологічних течій. Якщо майже всі „помаранчеві” сили входили до складу двох мегаблоків (БЮТ і НУ – НС), то, відповідно, й частка „втрачених” ними голосів була незначною – 0,8 % (показник маргінальної „Свободи”). А якщо всі „антипомаранчеві” партії на вибори йшли поодиночці, то й відсоток „втрачених” прибічників був істотно більший – 4,5 % (голоси, віддані за СПУ, КПУ(о) й ПСПУ). Створення „антипомаранчевими” двох блоків – „ліворадикального” й „поміркованого” – могло б значною мірою змінити остаточне співвідношення сил, однак особливості внутрішньопартійної політики „антипомаранчевих” не дозволили їм діяти узгоджено. Отже, результат виборів значною мірою був визначений саме ступенем консолідованості ідеологічних течій.

Таблиця 1

Класифікація учасників виборчого процесу 2006 – 2007 років

Друге питання – наскільки змінилася підтримка ідеологічних течій. На виборах-2006 вісім „помаранчевих” об’єднань та їх потенційна союзниця СПУ разом здобули 45,9 %, а 2007 року показник „помаранчевих” скоротився на 0,3 %. Рівень же підтримки їх опонентів зріс на 4 %. Тобто,

Голосування	„Помаранчеві”	„Антипомаранчеві”
Вибори ВР-2007	БЮТ, НУ – НС, „Свобода”	ПР, КПУ, СПУ, ПСПУ, КПУ(о)
Вибори ВР-2006	БЮТ, „Наша Україна”, УНБ Ю. Костенка та І. Плюща, Пору – ПРП, „Свобода”, НРУ за єдність, Українська консервативна партія, УНА	ПР, КПУ, блок Н. Вітренко „Народна опозиція”, „Не такі!”, „Держава – Трудовий Союз”, „Партія політики Путіна”, „За Союз”

незважаючи на складну економічну ситуацію, „антипомаранчеві” змогли дещо збільшити свою популярність за рік правління, що пояснюється й великим фінансово-промисловим потенціалом, який стоїть за „біло-блакитними”.

Інші важливі тенденції виборів-2007: 1) ще більше „лідерування лідерів” – дрібні партії здобули ще меншу частку голосів; 2) „розчинення” ідеологічного центру – частка тих, хто проголосував ні за „антипомаранчевих”, ні за „помаранчевих” (з СПУ-2006), скоротилася з 9,9 % до 5,7 % (різниця 4,2 %). Отже, спостерігалася „радикалізація” електорату: підтримка надавалася в першу чергу лідерам кампанії, а вони йшли під гаслами взаємного протистояння (у певній мірі остання тенденція була компенсована за рахунок проходження до парламенту центристського блоку В. Литвина). Описані явища можна тлумачити як структурування політичного поля України, або ж як його „приватизацію” провідними політичними гравцями.

Рівень виборчої активності скоротився на 5 % – до 65 %. Скорочення передбачалося, оскільки не всі виборці підтримали ідею позачергових виборів, однак його обсяг був не настільки великий, як очікувалося. Як завжди, найвищою явка була в регіонах Галичини й Волині (71 – 80 %), що вкотре підтверджує тезу про високий рівень політизації населення цієї частини країни (також тут вплинуло: прагнення підтримати вихідців зі своїх регіонів; перевага в структурі електорату сільського населення – традиційно явка на сільських територіях вища, ніж на міських). Висока виборча активність була й на іншому „полюсі” – в Донбасі (69 %), на що знову ж таки вплинуло прагнення „підтримати своїх”. Тобто, населення регіонів вельми симпатизує „своїм” силам і твердження про абсолютну штучність електорального розшарування України не відображають дійсного стану справ.

Рівень виборчої активності по територіях скорочувався нерівномірно. У макрорегіонах явка найбільше знизилася в Центрі (- 5,6 %), трохи менше на Південному Сході (- 4,8 %), і найменше на Заході (-3,4 %). В результаті „електоральна вага” макрорегіонів порівняно з 2006 роком значно змінилася (таблиця 2). Максимальне зниження активності в Центрі спричинило й найбільше скорочення „ваги” регіону, тоді як збереження показників явки майже на рівні 2006 року на Заході призвело до максимального зростання „ваги” цього макрорегіону, а, отже, й до збільшення показників сил, популярних на цій території.

Таблиця 2

„Вага” макрорегіонів на виборах 2006 і 2007 років

Найбільшою мірою явка скоротилася в окремих регіонах різних частин країни (у порядку зниження): Севастополь і Закарпаття (на 9,5 %), АРК, Полтавська, Кіровоградська, Миколаївська й Херсонська області (близько 7 %). В основному це південь і центр країни – території підтримки

Макрорегіони	Кількість регіонів	Частка виборців, внесеніх до списків 2007 р.	Частка тих, хто проголосував у країні 2007 р.	Частка тих, хто проголосував у країні 2006 р.	Зміна частки тих, хто проголосував 2007 р., до 2006 р.
Захід	7	19.55 %	21.41 %	20.91 %	+ 0.50 %
Центр	10	32.79 %	32.91 %	33.27 %	- 0.36 %
Південний Схід	10	47.66 %	45.68 %	45.82 %	- 0.14 %
РАЗОМ	27	100 %	100 %	100 %	0.00 %

„біло-блакитних” або ті, що тяжіли до такої підтримки. У деяких з цих регіонів раніше користувалася популярністю й СПУ. Тобто, зниження явки тут побічно може свідчити про розчарування частини виборців не тільки „політичним процесом узагалі”, але й конкретними політичними силами (принаймні на момент голосування). Варто мати на увазі, що

скорочення явки в регіонах для політичних сил найімовірніше було далеко не пропорційним – напевне, в більшій мірі на вибори не пішли прихильники сил, що входили до „антикризової коаліції”, розчаровані згодою Партії регіонів на дострокові вибори й непослідовною політикою СПУ.

Партія регіонів, що набрала найбільше голосів (34,4 %) і традиційно перемогла в 10 регіонах Південного Сходу, найсильніше свою популярність підвищила в областях Центр-Сходу: в Кіровоградській, Чернігівській, Черкаській, Сумській – зростання показників на 5 – 7 %. Очевидно, тут Партія регіонів залучила на свій бік, у першу чергу, електорат соціалістів-2006 – факт, який опосередковано свідчить, що частина прибічників СПУ підтримала курс партії на співробітництво з ПР. Певне скорочення показників „регіоналів” спостерігалось лише в трьох східних областях – у Донбасі й на Харківщині (мінус 1 – 2 %). Причини такого скорочення: 1) показник ПР-2006 тут був досить високий, йому було „нікуди зростати”; 2) часткова переорієнтація електорату на користь більш радикальних союзників – передусім КПУ (зростання 3 – 4 %); 3) підвищення популярності „помаранчевих” на Харківщині (на 2 %). Загальний висновок: найбільше рівень підтримки ПР зріс у Центрі й на Півдні, дещо менше – на Заході, а в окремих регіонах Сходу скоротився. Отже, спостерігалось розширення „електорального поля” ПР, що значною мірою сталося за рахунок електорату союзників – СПУ. Але частина переконаних „антипомаранчевих” виборців перейшла до більш радикальної КПУ.

БЮТ значно поліпшив свій показник – на 8,4 % (до 30,7 %). Зростання його підтримки спостерігалось в усіх регіонах. Більше 50 % виборців проголосувало за БЮТ у більшості областей Заходу, схожі показники було отримано й у регіонах Центр-Заходу. Істотне збільшення популярності сталося за рахунок кількох факторів. 1. Блок виступив як явний лідер „помаранчевого” руху, і багато виборців, що раніше голосували за „Нашу Україну” чи інші „помаранчеві” об’єднання, цього разу свої голоси віддали БЮТ. Цей процес найбільшою мірою був властивий Заходу – тут спостерігався максимальний приріст показників (до 20 %). 2. Переорієнтація частини прибічників СПУ-2006 на користь БЮТ – процес, притаманний Центру, але зростання показників тут було не таким значним, як на Заході. 3. „Економічне голосування” – частина виборців, що раніше голосувала за „непомаранчеві” об’єднання, внаслідок погіршення свого економічного становища віддала голоси БЮТ, який критикував соціально-економічну політику Кабміну В. Януковича. На Південному Сході показники БЮТ, напевно, збільшувалися саме за рахунок останнього фактора. Загальний висновок: зростання популярності БЮТ було викликане низкою причин, в різних частинах країни підтримка зростала „з різних джерел”.

Блок НУ – НС переміг тільки в Закарпатті (31,1 %). Цікаво, що максимальні показники було отримано не тут, а в Галичині (35 – 36 %), де домінування „помаранчевих” було абсолютним. Як і раніше,

підтримка об'єднання по території країни зменшувалася із заходу на схід. Показово, що популярність блоку, яка трохи зросла, по регіонах змінювалася дуже непропорційно: максимальні втрати (до 8 %) на Заході за рахунок переорієнтації виборців на користь БЮТ. Зате істотне збільшення спостерігалось на Закарпатті й у Центрі – у Чернігівській, Київській, Черкаській і Кіровоградській областях. Отже, частина прибічників СПУ-2006 переорієнтувалася не лише на користь БЮТ і ПР, але й на користь НУ – НС (ймовірно, багато в чому завдяки Ю. Луценкові). Значно зріс показник на Харківщині, що обумовлювалося особливостями внутрішньополітичної боротьби в регіоні. Слід зазначити, що радикалізація блоку (В. Кириленко + Ю. Луценко) позитивно вплинула на його „електоральні перспективи”. І наслідок: політичні сили України додають голоси переважно не в результаті свого руху до централізму, а через радикалізацію, що створює несприятливі перспективи для політичної системи країни загалом.

КПУ збільшила свою підтримку в півтора рази. Найвищі показники відзначено в тих областях Південного Сходу, де не безумовно домінувала Партія регіонів (регіони: периферійні; з високою часткою літнього й сільського населення; ті, що намагаються протистояти впливові „донецької групи”). Збільшенню популярності сприяло кілька факторів. 1. Послідовна негативна позиція стосовно дострокових виборів, що спричинило переорієнтацію на її бік частини прибічників ПР. 2. Перетікання електорату Н. Вітренко-2006 до КПУ (про ПСПУ було мало чути в міжвиборчий період; внутрішньо суперечлива позиція цієї сили щодо підтримки дострокових виборів). 3. Несприятлива кон'юнктура оплати праці великої кількості працівників.

Блок В. Литвина, як і раніше, найбільшу популярність мав на малій батьківщині свого лідера – Житомирщині (8,3 %). Але й цей регіон не безумовно домінував в „електоральному внеску” на підтримку блоку – він дав 5,9 % частки тих, хто проголосував за об'єднання. Рівень підтримки цієї сили був більш-менш рівномірно розподілений по всій Україні. Як видно, ідеї блоку (припинення протистояння між Сходом і Заходом, соціальні гарантії) були певною мірою популярні на всій території країни. Але дещо більшою підтримкою відзначалися окремі регіони переважно Центру (Київ, Хмельницька, Рівненська, Кіровоградська області). Блок частково посів позицію СПУ минулих років – максимальні показники в Центрі, мінімальні на „полюсах” протистояння – в Галичині й Донбасі. Ця сила постала як основна „центристська” (не „помаранчева” і не „антипомаранчева”), інші центристи були малопопулярні. Блок В. Литвина можна розглядати як варіант центрально-українського проекту розвитку країни, однак ідеї цієї сили, як і цього „проекту” взагалі, досі чітко не сформульовані і не відзначаються новизною.

Географія підтримки СПУ принципово змінилася. Якщо раніше максимальні показники партія здобувала в Центрі за рахунок популярності

в сільських районах макрорегіону, то нині найвищі показники було отримано в індустріальних Донецькій (8 %) та Одеській (7,2 %) областях. Саме ці регіони дали 40 % „внеску” на підтримку партії. Такий результат було здобуто за рахунок підтримки СПУ певними місцевими елітами. У центрі країни показники невеликі (2 – 4 % голосів), тут же й максимальне скорочення популярності (на 6 – 12 %). Можна зробити висновки: електоральна база партії 2007 року принципово змінилася; передвиборча тактика СПУ була спрямована на досягнення результату за рахунок підтримки деякими місцевими елітами; істотна частина виборців відійшла від партії через сформований у неї образ „перекинчика”; СПУ за електорат боролася, в першу чергу, з ПР; нині перспективи партії туманні.

Рівень підтримки ПСПУ знизився в усіх регіонах, місце цієї партії значною мірою посіли комуністи. Як і раніше, максимальна популярність – в окремих регіонах Південного Сходу, особливо в Криму й Донбасі (3 – 6,6 %). Кількість тих, хто проголосував за ПСПУ, найбільше скоротилася на Заході – ще один прояв поляризації на виборах-2007. Основний висновок: роль партії як найбільш „антипомаранчевої” була втрачена.

Радикальна „Свобода” здобула 0,8 % голосів. Як і слід було очікувати, максимальні показники – в Галичині (більше 3 %). Три ці області дали 37 % „внеску” на підтримку „Свободи”. Хоча як по всій території країни, так і на Заході ця політична сила мала маргінальний характер. Радикальні українські націоналісти через регіональну структуру країни традиційно не можуть здобути кращих показників.

Інші 12 об’єднань разом одержали 2 % голосів – від 0,4 % і менше. Якщо не враховувати явно „клонованої” КПУ(о), то відносно високим ступінь підтримки цих сил був в окремих центральних регіонах за рахунок блоків Л. Супрун і КУЧМА, ПЗУ і Партії вільних демократів. Ці сили також можна розглядати як невдалі (центристські) варіанти центрально-українського проекту розвитку країни.

Частка голосів, відданих за сили, що не пройшли до парламенту, була невеликою – 7 %. Найвищі показники (11 – 13 %) спостерігалися у трьох регіонах Південного Сходу: Донецькій і Одеській областях (за рахунок СПУ) і Севастополі (за рахунок ПСПУ). Мінімальні показники (менше 5 %) – в окремих регіонах Заходу і Центру внаслідок високої консолідованості електорату навколо „помаранчевих”, що йшли мегаблоками. Тобто, „випали”, в першу чергу, голоси виборців Південного Сходу через роздрібнення „антипомаранчевого” руху.

Частка тих, хто проголосував „проти всіх”, зросла на 1 % – з 1,8 % до 2,7 %, що, звичайно ж, віддзеркалює розчарування частини соціуму в українському політикумі. Максимальні показники „негативістів” (близько 4 %) в окремих „міських” і центральних регіонах (Київ, Дніпропетровська, Полтавська, Харківська області), що не мають „своїх” впливових політичних сил. Тут же й найбільше зростання частки „негативістів” – на 2 %. Тобто, небажання голосувати за „помаранчевих” або „біло-блакитних”

на цих територіях було максимальним. Зате на „полюсах” підтримки двох протиборчих течій – у Галичині, Донбасі й Криму – частка тих, хто проголосував „проти всіх”, була мінімальною (2 % і менше).

Вищевикладені факти свідчать, що багато електоральних процесів на різних територіях країни відбувалися принципово по-різному; максимальна „мобілізація” електорату спостерігалася на „полюсах”.

Значна частка бюлетенів, визнаних недійсними, може свідчити, що частина голосів, відданих за „небажані” сили, могла бути зіпсована: у заповненому бюлетені досить поставити ще одну позначку, і його буде визнано недійсним. Найбільшою часткою зіпсованих бюлетенів відзначилися області Закарпатська (3,5 %), Одеська й Чернівецька (по 2,7 %), Житомирська й Дніпропетровська (більше 2 %). Напевне, у цих регіонах сталися певні „маніпуляції”, причому Закарпаття значною кількістю недійсних бюлетенів відрізнялося й раніше; можливо, така діяльність у регіоні має систематичний характер. Ймовірно, мали певні підстави й заяви соціалістів про псування їх голосів на Одещині – в області такий показник справді високий. Ще один показовий факт – кількість зіпсованих бюлетенів порівняно з 2006 роком скоротилася, що нормально, адже умови голосування було „спрощено” – у бюлетені було значно менше об’єднань. Але це скорочення по регіонах було далеко не пропорційним – найменше воно скоротилося на Дніпропетровщині й Житомирщині (залишилося практично на колишньому рівні). Зазначимо, що подібні „аномалії”, як правило, мали місце в областях, де напередодні виборів Президент замінив голів облдержадміністрацій: у цих регіонах могли мати місце маніпуляції, інспіровані певними владними структурами. Та враховуючи те, що частка зіпсованих бюлетенів і загалом по країні, і в окремих її регіонах була незначною, подібні перекручення не могли істотно вплинути на результат голосування.

Цікавим є результат зміни в регіонах рівня підтримки широких ідеологічних течій: усіх „помаранчевих” і всіх „антипомаранчевих”. Саме цей показник дозволяє зрозуміти ступінь успішності діяльності на територіях двох протиборчих груп. Якщо подивитися, як змінився рівень підтримки „помаранчевих”, включаючи союзницьку СПУ-2006, то побачимо (картограма 1), що показники істотно зросли в: 1) Західній Україні, де електорат ще більше радикалізувався, частина виборців, що раніше голосувала за „центристські” об’єднання, переорієнтувалася на користь „помаранчевих”; 2) в Харківській і Дніпропетровській областях Південного Сходу, на що вплинули й особливості внутрішньополітичної боротьби в цих регіонах між елітами, які орієнтуються на „помаранчевих” і „біло-блакитних”. Зростання показників спостерігалось у 8 з 27 регіонів.

Картограма 1

Зміна підтримки „помаранчевих”
(з СПУ-2006) по регіонах України 2007 р. порівняно з 2006 р.

Картограма 2

Зростання підтримки „антипомаранчевих”
по регіонах України 2007 р. порівняно з 2006 р.

У „помаранчевих” без СПУ-2006 картина інша: максимальне поповнення в Центрі (8 – 12 %), адже значна частина електорату СПУ-2006

проголосувала саме за „помаранчеві” блоки. У „антипомаранчевих” зростання показників спостерігалось в усіх регіонах, але найвищим воно було знову ж переважно в Центрі – 7 – 9 % (картограма 2). Тобто, частина прихильників СПУ-2006 проголосувала за „антипомаранчеві” сили.

Основні висновки з картограм: і „помаранчеві”, й „антипомаранчеві” активно боролися за електорат Центру країни та, зокрема, соціалістів-2006.

Очевидно, дещо більша частина прихильників СПУ-2006 проголосувала за „помаранчевих”. Обидві політичні течії намагалися активно діяти на

території одне одного: у Центрі – „біло-блакитні”, а на частині Південного Сходу – „помаранчеві”. Ця діяльність певною мірою була успішною, хоча основна підтримка течій, як і раніше, зосереджувалася у „своїх” „ареалах”.

Проблему електорального районування території України на виборах-2007 вирішуватимемо за допомогою математичної процедури кластер-аналізу, що базується на розрахунку відстаней між об’єктами (регіонами) і покликана виокремити однорідні групи територій – кластери. За критерії оцінки бралися два показники: рівень підтримки „помаранчевих” і „антипомаранчевих”.

Оцінювалися результати цих сил у 26 регіонах (АРК і Севастополь аналізувалися разом, оскільки в електоральному відношенні ці об’єкти схожі). Серед варіацій кластер-аналізу застосовувався метод „середнього зв’язку”, відстань між об’єктами розраховувалася за принципом Евклідової відстані [14, с.491].

Основний результат розрахунку представлений на дендрограмі. Читається вона справа наліво, регіони в лівій частині подано не в порядку рейтингу (!). Першорядною була різниця між Південним Сходом і всією іншою територією країни (Заходом і Центром): фактично – це розподіл на регіони, де перемогли „біло-блакитні” й „помаранчеві”. Наступний крок – від „усієї іншої території країни” відокремлюється велика частина Заходу – Галичина й Волинська область – тут рівень підтримки „помаранчевих” був найвищим. Потім – відокремлення від Південного Сходу найбільш радикального Донбасу й Криму: тут домінування „антипомаранчевих” було абсолютним. Наступний крок – від Центру й „периферійних” областей Заходу відокремлюється Центр-Схід – 4 області, де „помаранчеві” домінували не абсолютно, а приблизно 1/3 виборців голосувала за їх опонентів. І так далі. Найменшою мірою відрізняються одна від одної дві області Галичини – Тернопільська та Івано-Франківська. Тобто, у складі країни явно виділялися дві великі частини, а також „полюси”.

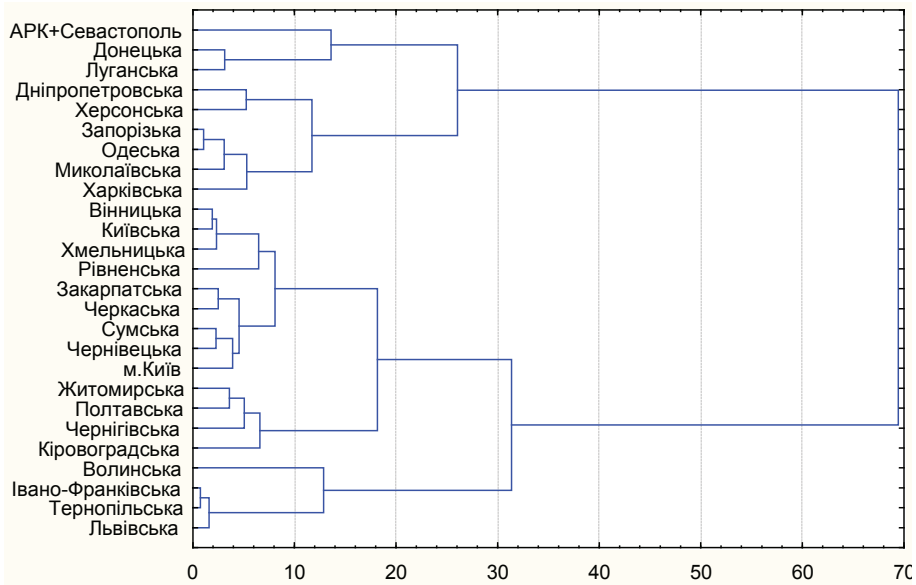
Застосовуючи іншу варіацію кластер-аналізу – „метод k-середніх” і „глобальне правило зупинки”, можна з’ясувати, розподіл на яку кількість кластерів є оптимальним [15, с. 403]. За допомогою цих методів було визначено, що критично значимою в отриманій схемі є відмінність між двома частинами країни – Південним Сходом і всією іншою територією країни (Заходом і Центром). Подібний результат було отримано й для більш тривалих часових проміжків – усього періоду державної незалежності (8 несилено сфальсифікованих голосувань) і трьох кампаній протистояння „помаранчевих” й „антипомаранчевих” (2004 - 2007 рр.). Тобто, територія країни в плані електоральних пріоритетів виборців на голосуваннях поділяється на дві основні частини. І в результаті виборів-2007 відстань між двома цими частинами ще більше зросла.

Дендограма

Електоральна диференціація території України на виборах-2007 за

підсумками кластер-аналізу

Основний висновок з отриманих розрахунків – співвідношення електоратів у країні приблизно 50/50. У 10 регіонах Південного Сходу проживає дещо менше половини населення (що, зокрема, зумовлює трохи кращі перспективи на виборах „помаранчевих”). За таких умов перемога однієї з двох протидіючих сторін може бути тільки тактичною. Доки між частинами країни не встановлено консенсусу, схема взаємного протистояння „спливатиме” постійно. В Україні наявний варіант „накладення конфліктів” – найбільш економічно розвинутий Південний Схід є і досить специфічним в культурно-національному відношенні. Фактично між частинами країни існують як національно-культурні, так й економічні суперечності. Вирішення цієї проблеми слід пов’язувати з необхідністю визнання культурно-національної неоднорідності країни і

того, що спроба реалізації „проекту Україна” як „моноетнічної держави” нездійсненна. У стратегічному плані тільки повною мірою визнавши бікультурність і забезпечивши ефективніше місцеве й регіональне самоврядування, можна об’єднати Україну. Вирішення економічних проблем за цих обставин не гальмуватиметься етнокультурними протиріччями, а Україна буде „реалізовуватися” як справді демократична держава.

Висновки

Вибори-2007 поглибили електоральні відмінності між двома основними частинами країни – Південним Сходом, з одного боку, і Заходом і

Центром – з іншого. На цьому голосуванні відбулася „радикалізація” електорату – лідери виборчої кампанії, що йшли під гаслами взаємного протиборства, домоглися підвищення своєї підтримки, „дрібні” ж і „центристські” (не „помаранчеві” і не „антипомаранчеві”) політичні об’єднання стали користуватися ще меншою популярністю (ця тенденція до певної міри компенсувалася за рахунок проходження до Верховної Ради центристського блоку В. Литвина). Це явище можна трактувати як структурування політичного поля України, або ж як його „приватизацію” провідними політичними гравцями.

Вибори-2007 пройшли досить чесно. Хоча обидві сторони і вдавалися до „маніпуляцій”, але вони мали локальний характер і не могли істотно вплинути на результат голосування. Порівняно з минулою кампанією спостерігалася значне зростання популярності „антипомаранчевих” і певне скорочення рівня підтримки „помаранчевих”. Водночас перемогу (з невеликою перевагою) здобули саме „помаранчеві” сили, що багато в чому пояснюється вищим рівнем консолідованості цього руху й розчаруванням частини прихильників „біло-блакитних” згодою Партії регіонів на дострокові вибори, що проявилася у зниженні їх виборчої активності.

Основна підтримка двох протиборчих сторін, як і раніше, зосереджувалася у своїх „ареалах”, але конкуренти намагалися активно діяти на території суперників. Частково ця діяльність мала успіх. Так, ПР вдалося привернути на свій бік значну частину виборців Центр-Сходу, а „помаранчевим” значно збільшити свою підтримку на Харківщині й Дніпропетровщині. Завзята боротьба розгорнулася в географічному центрі й за електорат СПУ-2006 – судячи з усього, дещо більша його частина проголосувала за „помаранчевих”. На голосуванні-2007 протистояли одне одному, в першу чергу, географічні „полюси” – Галичина і Волинь, з одного боку, та Донбас – з іншого. Саме тут спостерігався найвищий рівень виборчої активності і (в основному) значна радикалізація електорату. Виборці ж Центру і Півдня були зацікавлені кампанією менше, що обумовило тут істотне зниження виборчої активності.

Залежно від електоральних пріоритетів виборців, територія України на виборах-2007 (як і за весь період державної незалежності) поділялася на два основні кластери: Південний Схід, з одного боку, та Захід і Центр – з іншого. Дещо більша частина виборців проживає на території Заходу й Центру, що також частково пояснює трохи кращі результати голосування для „помаранчевого” руху. Хоча в кількісному плані співвідношення між електоратами наближається до 50/50. За таких умов перемога на виборах однієї з двох протиборчих сторін може означати тільки тактичну перемогу, що не вирішує основних протиріч. В країні наявне „накладення конфліктів” – найбільш економічно розвинутий Південний Схід є досить своєрідним і в культурно-національному відношенні. Варто визнати, що „проект” України як моноетнічної держави реалізувати неможливо – він призведе до протистояння в суспільстві. Національному консенсусу і

розвитку може сприяти „реалізація” України як менш централізованої бікультурної держави.

Література:

1. Соломко И. Итоги выборов-2007: откуда такие цифры // Сегодня. – 2007. – 01 окт. // vybory.segodnya.ua/news/471989.html
2. Мостовая Ю., Рахманин С. Ничего личного // Зеркало недели. – 2007. – № 37 (666), 6 — 12 октября // www.zn.ua/1000/1550/60726/
3. Яхно А., Грудько Е. и др. Три тенденции // День. – 2007. – № 166, 2 окт. – С. 1, 4.
4. Зарудный Е. Где на самом деле пролегает линия раскола Украины? // День. – 2007. – № 210, 1 дек. // www.day.kiev.ua/192547/
5. Шаблій О. І. Електоральна географія // Соціально-економічна географія України: навч. посібник / За ред. О. І. Шаблія. – 2-е вид. – Л.: Світ, 2000. – С. 116 – 131.
6. Карасёв В. Выборы 2006: линии и сценарии расколов // Национальная безпека і оборона. – 2005. – № 10. – С. 57 – 60.
7. Белецкий М. И., Погребинский М. Б., Толпыго А. К. Президентские выборы 1999 года в Украине: региональный аспект // Стратег. панорама. – 1999. – № 4. – С. 71 – 78.
8. Хан С. А. Електорально-географічний аналіз президентських виборів в Україні // Укр. геогр. журн. – 1999. – № 1. – С. 59 – 62.
9. Бортников В. „Розмежування” в Україні в контексті ціннісної ідентифікації населення // Політичний менеджмент. – 2007. – № 1. – С. 37 – 47.
10. Галкин А. В. Электоральное поведение как объект исследования // Рабочие избиратели в странах Западной Европы. – М.: Наука, 1980. – С. 3 – 63.
11. Мангейм Д. Б., Рич Р. К. Политология. Методы исследования: Пер. с англ. – М.: Весь мир, 1997. – 544 с.
12. Аксенов К. Э. Двухпартийность массового политического сознания и география избирательного поведения в Санкт-Петербурге // politreg.ru/work/axenov_a3.htm
13. Офіційний веб-сервер Центральної виборчої комісії України // www.cvk.gov.ua
14. Айвазян С. А., Мхитарян В. С. Прикладная статистика и основы эконометрики. Учебн. для ВУЗов. – М.: ЮНИТИ, 1998. – 1022 с.
15. Бююль А., Цёфель П. SPSS: искусство обработки информации : Пер. с нем. – СПб.: ООО „ДиаСофтЮП”, 2005. – 608 с.

Фінансування політичних партій на парламентських виборах

Тетяна Семенюк,
викладач кафедри
міжнародних відносин і країнознавства
Рівненського інституту слов'янознавства

*Позачергові парламентські вибори в Україні ще раз
зактуалізували проблему фінансування політичних партій.
Відтак у статті досліджуються джерела фінансових ресурсів
політичних партій, канали надходження коштів під час
парламентських виборів.*

Діяльність політичних партій завжди так чи інакше пов'язана з використанням фінансових ресурсів. Адже реалізація політичних проєктів неможлива без серйозної матеріальної бази. Особливо актуальною стає проблема фінансування партій в період передвиборчих кампаній – основні витрати пов'язані саме з цим процесом (купівля телеєфіру, бігборди, видання агітаційної літератури тощо).

Здебільшого партії використовують неофіційні капітали. Адже членські внески – це далеко не основне джерелом фінансування діяльності партійних структур не тільки в Україні, а й в інших країнах.

Загалом функціонування політичних партій більш чи менш детально висвітлюється як в українських, так і в зарубіжних виданнях. Зокрема, теоретичні засади діяльності партій і партійних систем викладено в працях М. Дюверже, Дж. Сарторі, Р. Катца, Р. Міхельса. В українській політичній науці цьому питанню присвячували свої розвідки Ф. Рудич, С. Троян, А. Коваленко, С. Макеєв, Ю. Шведа.

Основне завдання, поставлене автором цієї статті, полягає в тому, щоб дослідити і проаналізувати джерела фінансування партій, що використовувалися в ході парламентських виборчих кампаній в Україні у 2002 – 2007 роках.

Як відомо, фінансування виборчих кампаній з Державного бюджету здійснюється на мінімальному рівні. Значно потужнішими джерелами фінансування були особисті виборчі фонди кандидатів. У цьому контексті

слід відзначити використання українським політичними силами іноземного, зокрема – російського капіталу. Це пов'язано з діяльністю транснаціональних фінансово-промислових груп, які інвестують підприємства, що контролюються проросійськими лобістськими групами в Україні, а також з діяльністю банківських структур російського капіталу („Укргазбанк”, „Альфа-банк”, „Київінвестбанк”, „УкрСиббанк” тощо) [1; 9].

Аналізуючи передвиборчу кампанію 2002 року, автор помітила тенденцію до активної співпраці української і російської політичних еліт через спільні економічні інтереси. За експертними оцінками, найбільші фінансові ресурси мали тоді у своєму розпорядженні „Трудова Україна”, СДПУ(о), „Демократичний союз”, Партія регіонів, ВО „Батьківщина” – тобто партії, утворені для захисту інтересів державно-політичної еліти або для легалізації політичних інтересів фінансово-промислових груп (ФПГ).

Включення України в орбіту інтересів Росії можна було добитися шляхом інтеграції бізнес-еліти України в бізнес-еліту Росії і створення підприємств України як частини об'єднаних великих фінансово-промислових груп Росії. У зв'язку з цим російська політична еліта зробила ставку на розвиток співпраці з 13 елітними групами, що мали вплив на прийняття важливих політико-економічних рішень. Представники політичної і бізнесової еліти Росії, безпосередньо втягнуті в український виборчий процес 2002 року, намагалися в першу чергу застрахувати власні інтереси в Україні. Провал російських лобістських груп на тодішніх парламентських виборах означав вірогідність провокації економічної кризи з боку Москви. Одним із факторів, що міг спровокувати цю кризу, була пропозиція про інтеграцію валютних ринків двох країн, яка надійшла до Національного банку України ще в грудні 2001 року.

Російський капітал, який функціонував в Україні, можна поділити на дві частини – „ельцинський” і „путінський”. До ельцинського належали російські бізнесові групи, які мали найбільші економічні успіхи за часів президентства Б. Єльцина. Йдеться про компанії, контрольовані або підтримувані Б. Березовським, В. Гусинським, „Альфа-Групп”, „Альянсом”, „Газпромом” [2]. Компанії, які можна умовно віднести до „путінського капіталу”, досягли бізнесового піднесення саме після приходу до влади В. Путіна. До них можна зарахувати компанію РАТ „Єдині енергетичні системи”, російський холдинг „Русский алюминий”, певною мірою компанію „Лукойл”. За оцінками експертів, „путінський капітал” був найдинамічнішим сегментом російського сектора економіки України, оскільки його основою були компанії, що користувалися найбільшою підтримкою російської влади.

Представники російського капіталу на парламентських виборах-2002 були присутні майже в кожній більш-менш значній політичній силі України, яка намагалася пройти до Верховної Ради. Зокрема, представники бізнесових угруповань, що перебували під контролем російського капіталу,

були включені до виборчих списків таких політичних сил, як „За єдину Україну”, „Жінки за майбутнє”, „Команда озимого покоління”, „Яблуко”, СДПУ(о).

Представники російського бізнесу пройшли і за списком „Нашої України”. Який сенс росіянам було співпрацювати з політичною силою, що декларувала необхідність зменшення економіко-політичної залежності України від Кремля? Під час реалізації своїх бізнесових проєктів в Україні росіяни керувалися не тільки інтересами отримання швидкого прибутку, а й стратегічними економіко-політичними інтересами. Роблячи політичні інвестиції в національно-патріотичні сили, Росія в такий спосіб прагнула нейтралізувати антиросійські настрої в середовищі українських націонал-демократів і послабити вплив на них Заходу. Наскільки відомо, найбільші бізнесово-економічні групи України (О. Волкова – І. Бакая, „Трудова Україна”, Індустріальний союз Донбасу) відмовилися інвестувати гроші в розкрутку національно-патріотичної ідеології „Нашої України”. А тому оточення В. Ющенка було змушене шукати нетрадиційних каналів фінансування „Нашої України”.

З 2000 року особливо відчутною стала експансія російських фінансово-промислових груп в Україні, які прагнули повністю підпорядкувати своїм інтересам українську владну еліту – як центральну, так і регіональну. Московські фінансово-промислові групи, інкорпоруючи свої інтереси в країні „близького зарубіжжя”, вибудовували таким чином єдину вертикально інтегровану елітну структуру, політично й організаційно підпорядковану Москві.

Приплив російського капіталу в Україну здійснювався переважно через російські фінансово-промислові групи, які мали у своєму розпорядженні потужний фінансово-промисловий ресурс (промислові об'єкти, банки), засоби медіа-підтримки, політично-громадський (партії, громадські організації) та адміністративний ресурс. Російські ФПГ стали досить впливовими політичними і бізнес-гравцями в Україні. Серед них найбільш потужними економічно і політично виявилися „Лукойл”, „Русский алюминий” і „Альфа-Групп” [1, с. 4].

З усіх російських промислово-фінансових груп саме „Лукойл” та „Альфа-Групп” мали найпотужнішу медіа-мережу в Україні. У першу чергу це телеканал СТБ. Свого часу він „активно співпрацював” з Ю. Тимошенко (коли вона ще не була в „глухій опозиції до влади”) та київським мером О. Омельченком. СТБ – канал майже загальнонаціональний. Крім „Російського радіо”, „Лукойл” опікував в Україні радіостанції „Хіт-FM” і „Радіо Z”. З друкованої продукції під контролем „Лукойла” перебувала газета „Деловая столица”. Її наклад коливався в межах 30 – 40 тисяч примірників, який поширювався переважно в Києві. Так, група „Лукойл” володіла потужним фінансовими і медійними ресурсами, однак на той момент вона не мала сильних політичних лобістів.

Серед фінансових інструментаріїв групи „Русский алюминий” в

Україні ключове місце посідав „УкрСиббанк”. До 1992 року це був доволі незначний „Харківінкомбанк”. Але 1992 року його акціонером стала українсько-російська корпорація „УкрСибінкор”, яка й створила на базі цього скромного харківського банку „УкрСиббанк”. Одним із засновників корпорації був колишній губернатор Харківщини О. Дьомін (тепер посол України в Російській Федерації). Незабаром в Україні з’явилася й дочірня компанія „Русского алюминия” – „Український алюміній” зі статутним фондом понад 120 млн. доларів, більше 25 % якого належать резидентам України, у тому числі „УкрСиббанку”.

Одним із слабких місць присутності „Русского алюминия” в Україні було те, що він не мав контролю над українськими засобами масової інформації. Втім це компенсувалося значним впливом російських мас-медіа. Російські ЗМІ, які перебували під повним чи частковим контролем „Русского алюминия”, можна умовно поділити на дві групи – структури, афілійовані з Б. Березовським, і структури, афілійовані з Р. Абрамовичем. До речі, на цих даних ґрунтується версія про те, що блок „Команда озимого покоління” фінансувався „Русским алюминием”. Основними сильними сторонами групи були її адміністративний ресурс та потужні фінансово-промислові ресурси.

„Альфа-Групп” була представлена в Україні досить широко. Вона володіла одним з центральних телеканалів, у основного банку групи було представництво в Україні. Основним її медіа-ресурсом був „Новий канал”, котрий здійснював мовлення на багато областей майже цілодобово. Проте аналітичних телепрограм як таких він не мав. Циркулювали чутки, що у переддень парламентських виборів-2002 „Альфа-Групп” збиралася продати „Новий канал” В. Пінчукові за 25 млн. доларів. Була й інформація, що „Альфа-групп” пов’язана з газетою „Московский комсомолец” та радіостанцією „Наше радио”. Сильними сторонами групи слід назвати потужні промислово-фінансові ресурси і значний медіа-ресурс. Серед основних мінусів – порівняно слабкий адміністративний ресурс.

Звичайно, присутність російського капіталу в Україні не може обмежуватися трьома навіть дуже великими транснаціональними корпораціями. Тим часом, на думку багатьох експертів, присутність російських ФПГ на українських ринках є однією з потенційних загроз національній безпеці України. Та попри все основними гравцями українського політикуму залишалися українські ФПГ – „донецький клан”, група Г. Суркіса – В. Медведчука, група В. Пінчука та їм подібні [2].

2006 року продовження активної експансії російських бізнес-груп в Україну було малоімовірним: на привабливі держактиви на кшталт „Луганськтепловоза” чи „Укртелекому” накинули оком провідні вітчизняні ФПГ. У російських ФПГ вистачало клопоту і в себе вдома: націоналізація великого бізнесу, що там розпочалася, змушувала ФПГ північного сусіда більше уваги приділяти збереженню набутих активів, ніж експансії в Україну. Частка росіян у нашій країні — придбання невеликих

за мірками країни компаній або, в кращому випадку, купівля активів, які не вписуються у виробничі ланцюжки українських магнатів. Чужі олігархи Україні не потрібні — своїх не бракує.

Як засвідчили парламентські вибори 2002 року, більшість політичних партій в Україні лобіювала інтереси великих фінансово-промислових груп. Але ж процес лобіювання у нас не оформлено законодавчо!

Під час виборчої кампанії-2006 провладні партії отримували кошти від кількох бізнес-груп, які тоді лише формувалися. Пропрезидентські та пропрем'єрські угруповання лише починали тиснути на ФПГ. До вже сталих бізнес-структур, що активно впливають на дії влади, можна віднести: фінансово-промислову групу П. Порошенка, менш потужні джерела фінансування – ЗАТ „Оболонь”, президент якої народний депутат України О. Слободян є членом УНП, „Промінвестбанк”, „Правексбанк” і „Діамантбанк”. Опозиційні політичні партії, що мали практично необмежені ресурси, репрезентували ФПГ: Донецька група (фінансувала Партію регіонів, очолювану В. Януковичем), група „Трудова Україна” (фінансова підтримка політичної партії „Трудова Україна”), бізнес-середовище СДПУ(о) [5].

Чимале значення в ході передвиборчої агітації мали фінансові витрати партій на політичну рекламу (за даними ТРК „Студія 1+1» в ТСН за 26.02.2006, перша п'ятірка):

1. Партія регіонів витратила 25,5 млн. грн.;
2. Блок Литвина – 23 млн. грн.;
3. „Еко + 25» - 21 млн. грн.;
4. НСНУ – 12 млн. грн.;
5. „Віче” – 10 млн. грн.

Під час парламентських виборів особливо гостро постало питання про фінансування передвиборчої кампанії В. Ющенка, якого нібито фінансував Б. Березовський. Внаслідок цього розгорнувся політичний скандал [7].

Фінансування опозиційних сил здійснювалося і російським бізнесом. Ці сили виступали за тіснішу співпрацю з російськими інвесторами, адже непорозуміння з Москвою, на їхню думку, могло призвести до величезних втрат на міжнародному ринку. О. Мороз, В. Янукович, П. Симоненко користувалися підтримкою російських бізнесменів.

Спонсором проекту блоку Н. Вітренко був російський „авторитет” М. Курочкін. В інтерв'ю газеті „Комсомольская правда в Украине” він заявляв, що партія „Російсько-український союз” (РУСь) була головним фінансистом виборчої кампанії блоку Н. Вітренко на минулих парламентських виборах. За словами М. Курочкіна, вітренківська „Народна опозиція” була представлена у всіх міськрадах і облрадах південного сходу України. На початку квітня 2006 року міністр внутрішніх справ України Ю. Луценко підтвердив інформацію, що виборча кампанія блоку „Народна опозиція” фінансувалася саме М. Курочкіним, відомим під кличкою „Макс Бешеньй” [5].

Передвиборчі перегони 2007 року через свою швидкоплинність обійшлися спонсорам у 1 - 1,5 млрд. доларів. Фахівці вважають, що це приблизно вдвічі менше, ніж попередня кампанія [8]. Усі провідні політичні сили разом мали у своєму активі щонайменше по одному спонсору-олігарху. Крім того, у лавах кожної великої партії чи блоку зберегли свою прописку два - три десятки меценатів-мільйонерів. Найпотужнішою політструктурою за концентрацією капіталу на одне місце у списку була, безумовно, Партія регіонів.

Якщо порівняти надходження іноземного капіталу під час минулих кампаній, то варто відзначити, що цей процес був менш відчутним 2007 року. Аналіз свідчить, що використовувалися переважно кошти вітчизняних спонсорів.

Партія регіонів стоїть окремо від інших політичних мегаутворень – вона не перетинається з ними стосовно спонсорів. Крім головного регіонала Р. Ахметова, цю кампанію фінансували й інші члени партії – А. Клюєв („Актив-банк”, „Єврокомплекс”), В. Горбаль (Укргазбанк), Б. Колесников (АВК), В. Ландик („Норд”), А. Пригодський (Міжрегіональний промисловий союз), О. Єдін („Інтер-контакт”), І. Гуменюк (ЗАТ „АРС”), А. Деркач (Укратомпром), Ю. Бойко, А. Кінах.

Бізнесмен В. Хмельницький, який залишив ряди БЮТу, був спонсором не лише Партії регіонів, що стала для нього „рідною”, а й блоку В. Литвина. В. Литвин отримував також допомогу з боку ІСД, що фінансував його ще 2006 року.

Другим проектом, який фінансував ІСД, був НУ - НС. Спонсори „Нашої України” залишилися незмінними: О. Третяков (АТЕК), М. Мартиненко (Торговий дім „ВАТ „Фірма”), Д. Жванія („Брінкфорд”), О. Слободян („Оболонь”), В. Тополов („Київ – Донбас”), Є. Червоненко („Орлан”), П. Порошенко (Укрпромінвест) та інші.

Не виключено, що дніпропетровський бізнесмен І. Коломойський повністю не відмовився від фінансування блоку Ю. Тимошенко. У фінансуванні передвиборчої кампанії БЮТ брали участь усі прописані в ньому бізнесмени: О. Фельдман (АВЕК), Т. Васадзе (АвтоЗАЗ), К. Жеваго (банк „Фінанси і кредит”), Н. Королевська (Луганськхолод).

У комуністів істотних змін у списках спонсорів не відбулося. Основним меценатом КПУ віднедавна став російський бізнесмен К. Григоришин. Його представниками у партійному списку були Є. Мармазов („Енергетичний стандарт України”) та О. Бабурін (АвтоЗАЗ).

Соціалістам вдалося зберегти свого практично єдиного спонсора – В. Бойка (металургійний комбінат ім. Ілліча). Кампанія СПУ локально підтримувалася дрібнішими спонсорами-депутатами в окремих регіонах.

За підрахунками фахівців, реальна вартість виборчої кампанії 2007 року становила близько 5 млрд. грн., з яких приблизно 4 млрд. витратили Партія регіонів, НУ-НС і БЮТ [8].

Отже, можна зробити висновок, що витрати провідних політичних партій під час парламентських виборів зазвичай чималі. Політичні сили використовували всі можливі канали надходження коштів. Крім бюджетних коштів і коштів вітчизняних донорів партії використовували й іноземні джерела.

Головна проблема полягає в тому, що фінансування партій закрите від суспільства, хоча воно й прагне пильно стежити за цим процесом.

Література:

1. Относительно некоторых аспектов российского фактора в парламентских выборах // ТІАО. – 2002. – № 9 – С. 3 - 5.
2. Російські фінансово-промислові групи в Україні // <http://www.spa.ukma.kiev.ua/visnyk/index.php?op=view&t=46>
3. Биденко А. Раздвоение публичности // Аргументы и факты в Украине. – 2002. – Январь (№ 5).
4. Мошес А. Российский фактор в украинских парламентских выборах 2002 г. // Національна безпека і оборона. – 2002. – № 2. – С. 50 - 53.
5. Ресурси політичних партій // http://www.prostirdemokratii.com.ua/vibori2006a.php?article_v=2&article=1
6. Вибори 2006: умови, чинники, суб'єкти // Національна безпека і оборона. – 2005. – № 10. – С. 2 - 37.
7. Что сказал Березовский. Текст протокола встречи между опальным российским олигархом и украинскими парламентариями // <http://lenta.ru/articles/2005/10/11/protocol/>
8. Граніна В. Сплиття покаже // http://www.kontrakty.com.ua/show/ukr/print_article/9471/4020079471.html
9. Кузнецов А. Структура российских прямых капиталовложений // МЭ и МО. – 2007. – № 4. – С. 69 - 76.
10. Лапкин В., Пантин В. Политические трансформации в России и на Украине в 2004 - 2006 гг.: причины и все возможные последствия // Полис. – 2007. – № 1. – С. 104 - 119.
11. Політичні і економічні перетворення в Росії і Україні. – М.: „Три квадрата”, 2003.
12. Либман А., Хейфец Б. Экспансия российского капитала в страны СНГ. – М.: „Экономика”, 2006.

Концептуальні підходи до визначення категорії „політичне насильство”

Анастасія Коломоєць,
аспірант кафедри політології
Донецького національного університету

Проблема насильства в суспільстві й політиці (як і чимало інших політико-філософських питань) науково розроблена недостатньо. З одного боку, про неї і такі суміжні з нею явища, як примус, гноблення, диктат тощо, пише багато авторів. З іншого ж боку, в літературі можна знайти й думку, що політичний теорії практично нічого сказати про насильство і вона має залишити цю тему „технікам” від політики [2], оскільки це поняття взагалі не є продуктивним [19]. Правда, в політичних і філософських публікаціях все ж знаходимо непоодинокі спроби категоризації політичного насильства, однак і досі не сформувалася чітка й логічно-послідовна його концептуалізація. Спостерігаються хіба що спроби її конструювання в контексті інших суспільно-політичних феноменів.

В останні роки розпочалося певне переосмислення попередніх уявлень про насильство, і це може стати започаткуванням нової теорії, квінтесенцією розмислів щодо нього [22]. Проте й досі багато дослідників концентрують увагу лише на одній стороні насильства, розглядаючи його винятково як фізичний примус [14]. Інші ж дослідники хоча й фіксують розмаїття форм насильства все ж зосереджуються на фізичній силі як його першооснові [3]. Саме тому виникає потреба послідовно й неупереджено проаналізувати підходи до трактування насильства в сучасній політико-філософській літературі задля пошуку тієї складової (складових), на основі якої (яких) може бути побудована змістова концепція. На нашу думку, реалізацію цієї мети слід розпочати з вивчення типових для сучасного дискурсу визначень політичного насильства.

Аналіз літератури з даної проблематики дозволяє виокремити кілька основних груп теоретичних версій.

І. Об’єктивістська, чи розширена версія загалом передбачає синонімію

таких понять, як „політичне” і „фізичне” насильство. Однак деякі автори закладають основу для їх розмежування. Тут виокремлюється кілька піднапрямів:

- пов’язування насильства з державою, яка має на нього монополію у вигляді інститутів примусу (М. Вебер, Х. Хофмайстер);
- протиставлення насильства і влади, а саме відсутність останньої в ситуаціях застосування сили (Х. Арендт, Н. Луман);
- розмежування насильства і свободи, політики і насильства, коли межі останнього встановлює свобода (В. Межуєв);
- отождення насильства з будь-якою силою, що застосовується до індивіда, або узурпацією, примусовим обмеженням свободи (А. Гусейнов).

II. Культурологічно-ідеологізований погляд на політичне насильство як прояв символічного тиску через комунікацію, певне повідомлення чи знаки:

- завдяки формуванню ціннісних уявлень особистості та зразків її поведінки (Л. Альтюсер, А. Грамші);
- задля нав’язування власних переконань, яке відбувається в прихованій формі (А. Гжегорчик);
- шляхом латентного формування світогляду і поведінки людини через авторитет, кредит довіри, символи, знаки (П. Бурдьє, Ж. Бодрійяр, М. Фуко);
- через функцію ситуації як явище культури і умови морального самовизначення (Б. Капустін).

III. Суто політологічне потрактування політичного насильства як будь-якого ухваленого політичного рішення (К. Шмітт).

Треба відзначити, що представники українського наукового середовища, які переймаються окресленою проблематикою, тяжіють до об’єктивістської версії, але винятково в межах теоретизації насильства як фізичного примусу, розглядаючи лише деякі аспекти цього явища, такі, наприклад, як тероризм [6; 16; 18]. І лише окремі науковці, зокрема, В. Бурлачук, вдаються до нетрадиційного тлумачення терміна насильства (переважно в його символічному аспекті), хоча й роблять це побіжно, в контексті інших тем [9].

Разом з тим, вже у прибічників об’єктивістського висвітлення насильства можна знайти певні теоретичні роздуми щодо інших форм його прояву. Так, М. Вебер, який вважається одним з апологетів насильства як фізичного примусу на підставі його тези про державу, що ґрунтується на насильстві та володіє монополією на нього у вигляді армії, поліції та інших органів покарання [10, с. 644], у праці „Політика як покликання і як професія” [10, с. 644 – 706] одним з різновидів насильства визначає панування, базоване на відданості підлеглих харизматичному вождеві. Глава держави чи будь-якої спільноти, здобувши певний авторитет завдяки особистісним рисам характеру чи певним досягненням, має можливість лише завдяки цьому здійснювати владу. Водночас більшість

Анастасія Коломєць

його підлеглих зі страху перед його авторитетом або через сліпу відданість та віру в його „обраність” готові виконувати його вказівки і жити за встановленими ним законами. Правда, такий лідер має володіти непересічним ораторським мистецтвом, оскільки визначальною в цій ситуації є влада демагогічної мови, яку М. Вебер називає „диктатурою, що ґрунтується на використанні емоційності мас” [10, с. 679]. „Будь-яке панування вимагає постійного керівництва, має потребу в тому, щоби здійснювати настанову людської поведінки на покору перед пануючими, які висловлюють своє право бути носіями легітимного насильства”, – зазначає М. Вебер [10, с. 647].

Розглядаючи в іншій праці процес педагогічної діяльності як одного з різновидів владних відносин, М. Вебер звертає увагу на викладачів, які також мають справу зі спокусою нав’язати студентам власну точку зору чи то відверто, чи то шляхом навіювання, тобто користуються своїми знаннями і науковим досвідом не для того, аби бути корисними слухачам, а задля прищеплення їм власних політичних поглядів. Адже для студентів вони постають як вища інстанція, оскільки використовують певні санкції стосовно тих, хто не відвідує лекцій або не відтворює їхні позиції.

Отже, класик політології справді схильний у більшості випадків ототожнювати такі поняття, як „політика”, „влада”, „насильство”, стверджуючи, що політика оперує за допомогою досить специфічного засобу – влади, за якою стоїть насильство. Її покликання – протистояти злу насильством, інакше перше візьме над нею гору. Однак в цьому процесі політик найчастіше вдається не до фізичного, а до непрямого насильства – замовчування інформації, її спотворення, навмисного акцентування того, що має відклатися у свідомості всього суспільства чи певної спільноти.

Згідно з Х. Хофмайстером, тільки держава має монополію на насильство, але вже не завдяки підвідомчим каральним структурам, а через відмову окремих громадян від морального права на самооборону. Саме тому держава визнається єдиним легітимним інститутом, що має право застосовувати різні санкції [25, с. 25].

Офіційно держава декларує прагнення ліквідувати насильство, однак насправді воно лише трансформується, а не усувається. В іншій, часто посиленій формі воно знову з’являється, але вже як морально та юридично легітимізоване. Насильство та його потенційне використання є для держави гарантом суверенітету, а сама вона постає для суспільства узагальненим символом можливого застосування сили.

З цією думкою не погоджується багато вчених. Вони, зокрема, вважають, що застосування сили – це не стільки прояв влади, скільки свідчення її краху. До числа таких дослідників належать Х. Арендт і Н. Луман.

Х. Арендт чітко розрізняє такі поняття, як „влада” і „насильство”, вважаючи їх антиподами. Насильство, на її думку, інструментальне за своєю сутністю – воно завжди має потребу в управлінні і виправданні цілей,

яких прагне досягти. Влада ж консенсуальна і потребує не виправдання, а легітимності [2, с. 123]. Якщо правитель вдається до фізичного примусу, щоб забезпечити покору, то він не одержує підтримки підданих, тобто не має влади над ними. Отже, тут немає політики.

Н. Луман погоджується з Х. Арндт. Він пише: „В ході актуального застосування фізичного примусу на основі засобів тілесного впливу влада, принаймні у ситуаціях, у яких це справді відбувається, зникає” [21, с. 97]. Отже, вона має дотримуватися неодмінної умови — не вироджуватися у фізичне насильство, яке пов’язує відносини символічного рівня з органічним. Воно залежить від символічних процесів, що його конституують. Відтак, якщо продовжити думку Н. Лумана, можна припустити, що в певний момент потреба у фізичному рівні насильства відпадає і пріоритетним у його використанні стає рівень символічний. Для Н. Лумана характерне й розмежування таких трьох соціальних систем, як право, мораль і політика, кожна з яких легітимно використовує насильство. На думку вченого, з поступовим ускладненням суспільства його ставлення до використання насильства змінюється від загального схвалення до вибіркового застосування лише з боку держави [20, с. 13].

Н. Луман, правда, зауважує, що існує предметно опосередковане насильство, яке заважає людині вільно розпоряджатися власним тілом, наприклад, при ізоляції у певному приміщенні. Насильство стосовно речей за свідомої їх руйнації може бути основою влади у вигляді символічної загрози [21, с. 194]. Воно також можливе завдяки символічній демонстрації вражаючої сили, провокувати яку було б нераціонально.

Водночас Н. Луман відрізняє випадки використання фізичного насильства від його символічного виразу як засобу формування влади. Застосування фізичної складової свідчить про відмову від переваг управління селективністю підлеглого (тобто, спрямовувати об’єкт влади на необхідний для суб’єкта вибір), так званої „символічної генералізації” [21, с. 19]. Отже, існує символічно генералізований код влади як можливість володарювати, уникаючи фізичного насильства, але підштовхуючи підлеглих до необхідності діяти певним чином.

Функціональними еквівалентами вимірів влади як прямих передумов прийняття рішень в суспільній реальності є ієрархії, які постулюють асиметричний розподіл влади (керівник має більше влади, ніж підлеглий), та історія системи, тобто прецеденти успішного розв’язання конфліктних ситуацій (вони зберігаються у пам’яті, перетворюються на норми і генералізуються як очікування). У всіх цих випадках пряме комунікативне звернення до влади замінюється апеляцією до символів, які відклалися у масовій свідомості.

За Н. Луманом, „...функція влади полягає в тому, що вона встановлює можливі зчеплення подій абсолютно незалежно від волі підлеглого. Каузальність влади полягає в нейтралізації волі підлеглого” [21, с. 23]. Використовуючи цю тезу, можна зробити висновок, що найчастіше

Анастасія Коломєць

суб'єкт влади створює у об'єкта лише ілюзію свободи вибору в процесі володарювання, оскільки брак у останнього свободи дозволяє нав'язувати альтернативу вибору, бажану для пануючого.

Схожої з цією позиції дотримується В. Межуєв, який визначає насильство через його протиставлення свободі [19]. Виходячи з ототожнення влади з правом і законом, вчений розглядає політику як протилежність відноsinам панування/підкорення і насильству. Саме усвідомлення того, що останнє „за природою” не безмежне і його рамки встановлює конфронтуюча свобода, відрізняє політику і владу, засновану на законі, від сваволі. Насильство в політиці – це спосіб зберегти (або завоювати) свободу як привілей, який зазвичай досягається за допомогою її придушення стосовно інших. Однак доки вона залишається привілеєм, насильство буде неминучим. Формула ж стану, що його виключає: свобода кожного є умовою свободи всіх. Насильству може протистояти тільки насильство як спротив, що викликає до життя свободу. Свобода є не відмовою від насильства, а боротьбою з ним.

Звідси випливає висновок, що свобода народжується з насильства і має його своєю передумовою. З емпіричної точки зору таке твердження видається досить точним, адже протягом усієї історії людства свобода досягалася переважно за допомогою насильства. Нині за неї теж доводиться боротися, оскільки вона залишається привілеєм не для всіх [19, с. 111].

Деякі представники розширеної версії не задоволені визначенням насильства переважно через фізичний примус. Вони прагнуть подолати цю звуженість за рахунок визначення насильства як будь-якої сили, що застосовується до індивіда чи групи і змушує їх погоджуватися або ж діяти всупереч своїй волі. Так, А. Гусейнов вбачає у насильстві „узурпацію свободної волі” [12, с. 9], примушування до чогось силою [13].

Культурологічно-ідеологізована версія передбачає, що в сучасному світі збільшується масштаб свідомого ідеологічного маніпулювання, яке є одним з різновидів прихованої форми насильства. Як стверджує Л. Альтюсер, будь-яка ідеологія передбачає певний образ особистості, який в результаті дії ідеологічного механізму „оклику” засвоюється конкретними індивідами як їх власний. Вони починають вважати структурні вимоги своїми і, таким чином, вільно і свідомо дотримуватися певних зразків поведінки, що співвідносяться з їх соціальними ролями, не усвідомлюючи це як зовнішній примус [15, с. 662].

Схожу аргументацію пропонує А. Грамші, який саме через ідеологію як ключовий фактор в сучасному суспільстві виводить свою концепцію панування. Підкорені класи засвоюють уявлення та цінності панівної ідеології, яка успішно поширюється в соціумі завдяки відповідним інститутам, котрі контролюються правлячим класом. Наявність стійкої ідеологічної гегемонії гарантує суспільну злагоду стосовно базових політичних інститутів, уможливорює стабільність розвитку суспільної

системи і перебігу політичних процесів. Тобто, держава управляє не лише через політичний апарат, а й через ідеологію, прийняту більшістю членів соціуму [4].

А. Гжегорчик стверджує, що насильство пов'язане не тільки з фізичним примусом і матеріальними збитками, проявляючись у формі вбивства, пограбування, загрози тощо, але й існує у психологічній та інтелектуальній сфері. На відміну від прямих, найбільш грубих його форм, тут воно відтворюється через нав'язування власних переконань, спотвореної інформації тощо, набуваючи латентних форм, які здебільш не помічаються тими, на кого вони спрямовуються [11].

М. Фуко, прихильник цієї версії, але іншого підходу, у праці „Наглядати і карати” висуває тезу, що влада дисциплінує і вносить норми поведінку людини через формування її індивідуального, яке не є незалежним. Практики влади конституують тіло індивіда шляхом покарання та стимулювання різних бажань насолоди. Саму ж владу пропонується розглядати через поняття „дискурс”, тобто як мережу взаємин, стратегій і намірів, де немає суб'єкта, „розмаїття відносин сили, які іманентні сфері, де вони здійснюються, і конститутивні для її організації; ...гру, що шляхом безперервних битв та зіткнень їх трансформує, підсилює й інвертує; розуміти опори, які ці відносини сили знаходять одна в одній таким чином, що утворюється ланцюг або система, чи, навпаки, зсуви та протиріччя, які їх одну від одної відокремлюють; нарешті... стратегій, всередині котрих ці відносини сили досягають своєї дієвості, стратегій, інституціональна кристалізація яких втілюється в державних апаратах у формулюванні закону у формі соціального панування” [23, с. 192].

Тобто, за М. Фуко, влада пронизує суспільний світ скрізь, вона розпорошена всюди, навіть у тих явищах і процесах, де її не можна з першого погляду ідентифікувати. Завдяки політичній еліті вона має „законне” право контролю над свідомістю і думками соціуму взагалі та окремого індивіда зокрема [24, с. 69], здійснюючи символічне насильство.

П. Бурдьє описує соціальний світ як поле гри, що конститується в результаті дії агентів, котрі володіють певними характерними особливостями як символами, певними ознаками (позитивними чи негативними), систематично пов'язаними одна з одною. В соціальному просторі - перетині розмаїття способів життя і статусів та мережі непомітних зв'язків між диспозиціями різних агентів - вирізняються відносно автономні поля - економічне, соціальне (у вузькому розумінні), політичне, бюрократичне, юридичне, релігійне, освітнє, поля культурного виробництва (філософія, література, наука, мистецтво). Вони об'єднуються в полі символічного, в просторі, де відтворюється властива для кожного з них окремо логіка боротьби. Отже, тут існують символічні структури і символічний порядок, символічний капітал, символічна влада, символічне насильство.

Агент є власником капіталу, який відповідає кожному полю, постаючи

Анастасія Коломєць

у відповідній йому економічній, політичній, культурній та інших формах. Їх величина забезпечує владу як здатність зберігати й поліпшувати досягнуті позиції. Залежно від обсягу капіталу, агенти можуть бути домінуючими і тими, над ким домінують. Перші отримують кредит довіри на володарювання від других різними засобами чи „формами перерозподілу, що легітимізує” [7, с. 105]. Це може бути розширення соціальної політики, фінансування некомерційних фондів, пожертви лікарням, навчальним і культурним закладам тощо. Здобувши авторитет і визнання, агенти мають можливість здійснювати символічне насильство, яке здебільш не усвідомлюється тими, над ким домінують.

Наявність символічної влади, щодо якої влада політична є лише її складовою, дозволяє створити клас, націю, державу, об'єднати людей, щоби роз'єднати і протиставити їх, управляти соціальним світом через уявлення про нього, нав'язувати певне бачення та маніпулювати об'єктивною структурою суспільства. Отже, П. Бурдьє стверджує, що „символічна влада є владою, яку той, хто підкоряється, дає тому, хто її здійснює, як своєрідний кредит, яким один наділяє іншого... Це влада, яка існує тільки тому, що той, хто їй підпорядковується, вірить, що вона існує” [8, с. 209].

Домінуючі в соціумі агенти є лідируючою елітою, що монополізує засоби насильства і комунікації. Найбільш виразною системою їх панування постає держава як результат концентрації різних видів капіталу. Вона здійснює власну легітимацію шляхом символічного насильства, насамперед через систему освіти, і покора їй не пояснюється ні свідомим рішенням, ні фізичним примусом. Конформізм у процесі соціалізації інкорпорується самою системою, тому що структурі будь-якого поля властива певна логіка дій – габітус, соціально обумовлена схильність до певної поведінки.

Безумовно, символічне насильство не завжди здійснюється усвідомлено, і той, хто до нього вдається, іноді й сам стає його жертвою. Однак саме пануючі агенти, постаючи монополістами символічного насильства і дискурсу про соціальний світ, маніпулюють уявленнями стосовно свободи та необхідності покори.

Ж. Бодрійяр погоджується з П. Бурдьє в тому, що насильство в пост-сучасному світі присутнє повсюди і практично не має фізичного характеру. Воно поєднується з владою, воно вбудоване в контрольовану нею систему соціалізації, яка являє собою гіпермаркет. Структура останнього є структурою сучасного соціального світу. Більша частина життя людини проходить саме в його межах, коли в одному гомогенному просторі зосереджені всі розрізнені функції соціального тіла і життя (робота, розваги, медіа, культура).

Принцип гіпермаркету обумовлює раціональний дискурс речей (товарів) та їх виробництва, структуруючи поведінку людини (суб'єкта дискурсу). Тиранія речей (об'єктів) задає категорії особистості, позиції

якої в соціальній ієрархії позначені володінням речами певного класу. Прагнення людини мати їх виробляють машини бажання, що змушують насолоджуватися та експлуатують центри насолоди. Саме тому в акті споживання відбувається несвідоме та кероване сприйняття всієї системи соціальних норм. Слід зазначити, що не тільки Ж. Бодрійяр, але й, наприклад, Ж. Дельоз та Ф. Гваттарі теж говорять про існування машин бажання, якими наповнено як тілесний, так і нетілесний універсум.

У процесі нав'язування потреб засвоюються не тільки пропоновані товари, а й вся символічна система об'єктів як знакова структура, пов'язана з існуючою монополією коду, знаку, товарної марки чи бренду. Об'єкт (певна річ) стає єдністю знаку і товару (товар – це завжди знак, а знак – завжди товар), що поступово призводить до заміни реальності її знаками. В дискурсі реклами, яка спонукає купувати речі через управління бажаннями, уявне і несвідоме переходить в реальність.

Ж. Бодрійяр вважає, що в суспільстві влади вже не існує, а є лише її ілюзія, тому що в просторі симуляції вона виявляється дезорганізованою і сама стає власним симулякром. Єдине, що їй залишається, – це повсюди нав'язувати реальне, для чого влада й використовує дискурси кризи і бажання. Її останнє гасло: „Приймайте ваші бажання за реальність!” [5, с. 43].

Найпростішим каналом для здійснення символічного насильства, у чому погоджуються П. Бурдьє і Ж. Бодрійяр, є ЗМІ, які, на думку останнього, постають генетичним кодом, що керує мутацією реального у гіперреальність. Вони водночас допомагають владі маніпулювати масами та знущаються з самого змісту і контрзмісту комунікації, просуваючи два різновиди симуляції – внутрішньосистемну і ту, що систему руйнує.

Спираючись на Ж. Сореля, власне етичне потрактування та розрізнення різновидів насильства як „субстанції” політики розробляє Б. Капустін [17]. Він зазначає, що одна справа – насильство „у зовсім дегенеративних формах терору і контртерору, злочинності низів і корупції верхів”, а інша – політичне насильство (не обов'язково збройне), що „перериває історичну каузальність” [17, с. 23].

Однак, оскільки „природою політики є влада, що організовує суспільство”, то вона є „насильницькою завжди” [17, с. 6]. Існує насильство чи ні може визначити тільки присутня в певній ситуації розумна свобода (якщо її немає, тоді перед нами явище природи, а не культури, навіть коли його учасники мають антропологічні характеристики „людини”). Інакше кажучи, насильство – це функція ситуації, а не самостійна сутність. Політика ж можлива лише як взаємна гра вільних і розумних свобод, у якій взаємне насильство завжди присутнє як умова свободи і морального самовизначення людей. Звичайно, вона час від часу потрапляє в непрості умови, що викликаються значною нерівністю ресурсів, які є у розпорядженні гравців. Така ресурсна асиметрія і називається гнобленням як специфічним і неприйнятним для пригнобленої сторони

видом політичного насильства.

У пошуках визначення насильства через політику й у межах політики доцільно звернутися до праць К. Шмітта [26, с. 155 - 256]. Для нього насильство не відіграє жодної самостійної ролі і позбавлене автономного значення: воно має сенс лише у зв'язку з політичним міфом, що й привертає увагу філософа. Як новітній вимір політичного, політичний міф протистоїть і абсолютному раціоналізму диктатури виховання, і відносному раціоналізму парламентаризму та системи поділу влади в цілому. Насильство ж контекстуально протиставляється дискусії як сутнісному відтворенню лібералізму. Контекстуально, оскільки дослідник зовсім не вважав лібералізм ненасильницьким. Він зазначав, що люди не примушуються владою до покори, а дають на це згоду (з довіри, страху, надії, розпачу). Політичне насильство є чимось принципово іншим, аніж фізичний вплив (це лише один із засобів політичної боротьби). У технічному сенсі воно постає своєрідними колами, що розходяться по воді від кинутого в неї камінця — рішення, яке конституює політичного суб'єкта. Їх оцінка залежить від особливостей середовища, кидка, позиції спостерігача тощо і у будь-якому випадку може породити нові кола. Шміттівська синонімія політичного рішення і політичного насильства інтуїтивно зрозуміла і до певної міри корисна для дослідження означеної проблеми, оскільки не створює якихось теоретичних меж для практичних проявів цього явища.

Здійснений нами аналіз засвідчує, що проблема трактування терміна „насильство” в науковій літературі все ще залишається нерозв'язаною. Існуючі підходи або концентруються на одному аспекті досліджуваного феномена, а це не дозволяє певні явища ідентифікувати як прояви політичного насильства, або трактують зміст цього поняття вкрай абстрактно, ускладнюючи його вияв у реальних політичних процесах.

Разом з тим, на нашу думку, багато авторів, які вважаються апологетами насильства як фізичного примусу, заклали основи теоретизування щодо інших його видів і форм. Запропоновані ними ідеї підштовхують нас до тлумачення насильства як навмисних дій, які сутнісно є примусом різної форми, що використовується для нав'язування волі суб'єкта об'єкту як прямим, так і латентним шляхом, коли домінують приховані форми, а, отже, в більшості випадків об'єкт не усвідомлює тиску, який здійснюється на нього.

В подальших наукових розробках необхідно на основі існуючих напрацювань вивести багатоаспектну теорію насильства, яка б охоплювала різні його форми, враховувала роль і місце у владних відносинах, дозволяючи виявити індикатори цього явища задля ідентифікації в практичній площині прояву, та була б адекватною реаліям постмодерного суспільства.

Література:

1. Арендт Х. Джерела тоталітаризму / Пер. з англ. – К.: Дух і літера, 2005. – 584 с.
2. Арендт Х. О насиллі // Мораль в політике: Хрестоматія / Отв. редактор Б. Капустин. – М.: КДУ, МГУ. – 2004. – 650 с.
3. Бабієва А. Політичне насиллі: теоретичний аспект // Політичний менеджмент. – 2005. – № 5 (14). – С. 161 – 168.
4. Бенуа А. Консервативна „культурна” революція // Ї, число 34, 2004. С. 204 – 208.
5. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция // Философия эпохи постмодерна. / Сб. переводов и рефератов. – Минск, 1996. – С. 32 – 47.
6. Будкін В. Тероризм – одна із глобальних проблем сучасності // Політика і час. – 2004. – № 9. – С. 50 – 60.
7. Бурдые П. Начала. Choses dites: Пер. с фр. Шматко Н. А. – М.: Socio-Logos. – 1994. – 288 с.
8. Бурдые П. Социология политики: Пер. с фр. Шматко Н. А. – М.: Socio-Logos. – 1993. – 288 с.
9. Бурлачук В., Танчер В. Символ і симулякр. Концепція символу в соціології постмодерну // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2004. — № 1. — С. 15 – 29.
10. Вебер М. Политика как призвание и как профессия / Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. – С. 644-706.
11. Гжегорчик А. Духовная коммуникация в свете идеала ненасилия // Вопросы философии. – 1992. – № 3. – С. 54 – 64.
12. Гусейнов А. Моральная демагогия как форма апологии насилия // Вопросы философии. – 1995. – № 5. – С. 5 – 12.
13. Гусейнов А. Этика ненасилия // Вопросы философии. – 1992. – № 3. – С. 72 – 82.
14. Дмитриев А., Залысин И. Насилие: социо-политический анализ. – М.: „Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН). – 2000. – 328 с.
15. История политических и правовых учений. Учебник / Под ред. доктора юридических наук, профессора О. Э. Лейста. – М.: Издательство „Зерцало”, 2000. – 688 с.
16. Капітоненко М. Відповідно до силового потенціалу. Форми міжнародних конфліктів: порівняльний аналіз // Політика і час. – 2003. – № 5. – С. 31 – 38.
17. Капустин Б. К понятию политического насилия // Полис. – 2003. – № 6. – С. 6 – 26.
18. Марченко Ю. На тлі ціннісної кризи. Тероризм: анатомія витоків // Політика і час. – 2003. – № 12. – С. 61 – 66.
19. Межуев В. Насилие и свобода в политическом контексте // Полис. – 2004. – № 3. – С. 104 – 113.
20. Литвинова О. А. Особенности социологии Н. Лумана (на примере предметной области права) // Социс. – 2007. – № 4. – С. 13 – 20.

Анастасія Коломєць

21. Луман Н. Власть: Пер. с нем. – М.: Праксис. – 2001. – 250 с.
22. Родионов С. К спорам о понятии „насилие” // Свободная мысль. – № 6. – 2007. – С. 171 - 179.
23. Фуко М. Воля к знанию / Воля к истине. По ту сторону знания, власти и сексуальности. М.: Касталь. – 1996. – С. 97 - 268.
24. Фуко М. Интеллектуалы и власть: Избранные политические статьи, выступления и интервью. Пер. с фран. Б. М. Скуратова под общей ред. В. П. Большакова. Ч. 3., М.: Праксис. – 2002. – 384 с.
25. Хофмайстер Х. Воля к войне, или Бессилие политики. Философско-политический трактат / Пер. с нем. и послесл. О. А. Коваль. – СПб.: ИЦ „Гуманитарная Академия”, 2006. – 288 с.
26. Шмитт К. Духовно-историческое состояние современного парламентаризма // Политическая теология / Под ред. А. Филиппова – М.: Канон-Пресс-Ц. – 2000. – 534 с.

Організаційні основи соціального управління як суспільного феномена

Микола Туленков,
кандидат соціологічних наук,
проректор Інституту підготовки кадрів
Державної служби зайнятості України

Актуальність соціологічного аналізу організаційних засад соціального управління як суспільного феномена зумовлена об'єктивними потребами реформування організаційних структур управління сучасного українського суспільства, що трансформується в напрямі демократизації усіх сфер суспільного життя на засадах ринкової економіки.

Вихідні передумови

Соціологічне дослідження організаційної сутності соціального управління як ключового інструмента суспільних перетворень сприятиме опрацюванню науково обґрунтованих підходів, зорієнтованих не тільки на підвищення рівня організаційної впорядкованості систем соціального управління в українському суспільстві, але й на забезпечення ефективної організаційної взаємодії суб'єктів управління різних ієрархічних рівнів заради досягнення загальносуспільної мети – розбудови соціальної, демократичної, правової та економічно незалежної української держави.

При цьому найбільш ефективною методологією, що забезпечує переконливе проникнення в організаційний потенціал суспільства, а також можливості людини до їх пізнання, є тектологія (або загальна організаційна наука) О. Богданова, теорія ідеальної бюрократії М. Вебера, теорія структурації Е. Гідденса, теорія організаційного потенціалу І. Ансоффа, управлінський потенціал діалектики Г. Гегеля, теорія соціальних систем Т. Парсона, а також соціальні аспекти кібернетичної науки та загальної теорії управління [1, с. 24 – 44]. Цей науковий багаж дозволяє здійснити глибокий аналіз фундаментальних організаційних засад соціального управління.

Сучасна теорія організації представляє самоврядування суспільної системи як основну умову організації управління будь-яким соціальним об'єктом на будь-якому рівні, а якщо врахувати те, що вищим рівнем інформаційної впорядкованості, принаймні в соціальних утвореннях, є об'єктивна системність, то суспільство здатне до самопізнання та

самовідтворення свого організаційного потенціалу завдяки модернізації організаційних структур соціального управління.

Незважаючи на численні теоретичні парадигми організації соціального управління [2; 3], сучасний рівень самоорганізації соціальних утворень потребує нових творчих поглядів на організаційно-управлінські явища, створені людською цивілізацією в процесі її еволюції. Основні з них – нові потенційні можливості організації ефективного управління суспільством як системою соціальних спільнот, організацій і груп у зв'язку з глобальними інтеграційними процесами, які вийшли на рівень уніфікації фундаментальних засад організації управління та самоорганізації соціальних утворень. Саме ця здатність реально окреслює сучасний стан управлінської цивілізації – наявність загальних базових організаційних засад управління суспільством, будь-яким соціальним об'єктом, у якому управлінський ефект більше залежить від специфіки організації соціального об'єкта, ніж від специфіки організації управління ним. Інакше кажучи, створений людською цивілізацією науковий доробок можна кваліфікувати як методологічний інструментарій, що дозволяє досить успішно вивчати нові організаційні явища в сучасному соціумі, зокрема й організаційні засади соціального управління як такого.

Соціологічний аналіз проблеми свідчить, що соціальне управління як суспільний феномен найповніше представлене в організаційному потенціалі самого об'єкта управління, тобто суспільної системи. Тому бачення цього об'єкта зводиться до розуміння організації як основної, сутнісної ознаки соціального управління, хоча парадигми цієї сутності у всіх її опосередкуваннях й досі немає попри певні методологічні знання, вироблені в межах загальної соціології, а також соціологічних теорій організації та управління. Це зумовлюється, зокрема, й тим, що в сучасній соціологічній науці термін „організація” ще не набув однозначного тлумачення і вживається щонайменше в чотирьох основних значеннях: 1) як стан упорядкованості, або як внутрішня форма соціальної системи; 2) як сама система, що має складну організацію внутрішньої структури; 3) як діяльність, спрямована на відтворення цілісності соціальної системи, тобто як організаційна діяльність; 4) як соціальне об'єднання, або як соціальний інститут.

Отже, одні дослідники розглядають організацію як головну ознаку управління, другі – як певну структуру, в якій відбуваються процеси управління, а треті – як одну з чотирьох загальних функцій управління або ж як другу стадію управлінського циклу [4, с. 6].

Водночас об'єктивна необхідність визначення місця організації в соціальному управлінні істотно актуалізується у зв'язку з уявленням про управління як про властивість спільної соціальної діяльності людей, її зміст і тенденції розвитку, а також про ту роль, яку відіграє організація в сучасній управлінській практиці, зважаючи на виклики, які висуває перед соціальним управлінням сучасний розвиток людської цивілізації.

Постановка дослідницьких завдань

Виходячи з об'єктивної необхідності дослідження організаційних чинників соціального управління як суспільного феномена та інструменту суспільних змін і перетворень, а також зважаючи на недостатнє опрацювання організаційних засад соціального управління з боку соціологічної науки, головною метою цієї статті є визначення місця і ролі організації в управлінні соціальною діяльністю людей, а також з'ясування сутнісно-змістових характеристик організації як фундаментальної методологічної основи соціального управління в умовах трансформації сучасного українського суспільства.

Основний матеріал дослідження

Визначальний теоретичний постулат полягає в тому, що організаційна сутність управління об'єктивно впливає з системної природи соціальної діяльності людей, оскільки кооперація спільної людської діяльності приводить не тільки до організації соціальної системи як такої, але й спрямована на приведення цієї системи у відповідність з притаманними їй закономірностями функціонування і розвитку. А це означає, що організація як сутність соціального управління є об'єктивною його характеристикою [5 с. 162]. Саме в цьому контексті слід розглядати управління як організуючу діяльність, тому що саме вона відтворює будь-яке явище (об'єкт) як певну організаційну структуру. Ця структура стосовно соціальних утворень характеризується, насамперед, організацією як доцільною єдністю, що полягає в налагодженні певних відносин людини з природою. Тобто, слід піддати природну організацію впливу соціальної організації, вищим проявом якої є спільна людська діяльність. У цьому контексті людина теж виступає як певна організаційна структура, що складається не лише з безпосередніх трудових зусиль, але й з особистісного потенціалу самоуправління, процес якого починається з мислення та його основного результату – пізнання.

Тим часом прагнення людини організувати природу „для себе” породжує нескінченну кількість соціальних впливів. Ці впливи, у свою чергу, взаємно не згармонізовані, що породжує певну дезорганізацію, створюючи відтак антиподні механізми в самому організаційному процесі. Тож перше і друге стає потужним джерелом організації об'єктивного управління, не кажучи вже про те, що зіткнення організації та дезорганізації є діалектичним джерелом соціального розвитку взагалі. Такий стан накладається безпосередньо і на саму природу, оскільки в певному розумінні людина як її елемент виступає в цьому контексті як її організаційне утворення, причому й за своєю внутрішньою структурою, яка теж має певний набір взаємопов'язаних елементів. Відомо, що організація такої „взаємодії” людини і природи є функцією мозку самої людини. Отже, соціальна організація породжує управління через такий природний „штаб”, як

людський мозок, – так само, як і біологічна організація управляє рухом живих організмів через спадкову інформацію.

Проте організація на рівні людини, її психофізичної структури в соціальному плані тривалий час не мала достатніх можливостей для свого прояву. Найпотужнішою „соціальною дією” в історії соціальної організації як відтворення природи став суспільний поділ і спеціалізація праці. Саме спеціалізація людської діяльності, створюючи власні методи самоорганізації, значно посилила організаційну роль управління, яке не тільки солідаризує методи, але й знаходить у них щось таке, що відображає загальне та особливе в будь-якому об’єкті спеціалізації. І в цьому розумінні управління є слугою природи, оскільки воно організує відносини спеціалізації з природною структурою, а також постійно опікується тим, щоби спеціалізація, зокрема – трудової діяльності, не суперечила спеціалізації в інших видах суспільної діяльності, що в найзагальнішому вигляді є управлінням як таким, тобто діяльністю з організаційного впорядкування взаємодії елементів.

Виходячи з цього, спеціалізація елементів організації людської діяльності у формі поділу праці є природним відображенням людських потреб, законів природи і суспільства, а взаємодія спеціалізацій – організаційною сутністю управління. Причому кооперація людської діяльності є формою єдності організаційних спеціалізацій, у якій управління виступає в ролі потужної енергії їх відтворення. У цьому сенсі можна говорити про будь-який механізм як певний набір елементів, функціонування якого можливе тільки завдяки управлінню. І не так важливо, в якому вигляді виступає саме управління – у вигляді енергії руху чи усвідомленої організаційної необхідності. Оскільки і в тому, і в іншому випадку елементарна організація є, насамперед, і джерелом управлінської організації.

Отже, організаційне впорядкування людської діяльності як спільності спеціалізацій в міру свого розвитку постійно породжує енергію неорганізованості, що характеризується, перш за все, порушенням рівноваги елементів, оскільки будь-які соціальні катаклізми як етропійні організаційні процеси потребують вищої енергії управління, тобто енергії відтворення організаційної сутності будь-якого об’єкта, в тому числі й соціального. Розуміння цієї невідповідності й має бути в основі ідеї соціальної організації, яка може відбитися в науковому знанні про організаційний потенціал соціуму, який є умовою його існування. Поява такого наукового знання викликана й об’єктивною організаційністю соціального прогресу, хоча його виникнення може відбуватися зі значним відставанням у часі.

Дисбаланс між знанням і об’єктом пізнання свідчить і про організаційне джерело управлінської необхідності, тим більше, що тут потрібен і певний організаційний досвід, не кажучи вже про те, що сама соціальна організація викликає постійну необхідність інтеграції як умови її виживання. Та

не слід думати, що в організаційному розвитку людства, а відтак і в соціальному управлінні, обов'язково має бути момент апогею, наприклад, у вигляді військового зіткнення чи іншої екстремальної ситуації. Науковий розрахунок потенціалу організаційного руху в часі і просторі як реальна потреба став основою теоретичного осмислення цього руху, а також перетворення його на систему наукових знань, в тому числі й на науку управління як організаційну науку, „оскільки всі завдання управління можна називати організаційними” [6, с. 140].

У цьому сенсі управління як розрахунок потенціалу організаційного руху виступає як організація організації, оскільки саме управління має визначати способи організації, узагальнювати і систематизувати їх, а також пропонувати раціональні схеми (моделі) можливих організаційних форм. Найвищим призначенням управління в цьому контексті є подання будь-якої спеціалізації в сукупності спеціалізацій, і здійснюватися це має через певну індуктивну форму, основою якої є розуміння явищ організації/дезорганізації. Тому в організаційному аспекті усталений світ живої і неживої природи і наук, що його вивчають, можна вважати організаційними науками, що дає підставу стверджувати, що організація породжує управління [4, с. 9].

Цей висновок підтверджується й не менш переконливими характеристиками, головними з яких є такі. У своїй глибинній, навіть біологічній основі, людина є частиною природи. Тому з організаційного погляду вона на своєму видовому рівні відтворює її структуру. А оскільки це відтворення є структурним, то й діяльність людини зі самозбереження і саморозвитку можна подати як певне структурне утворення. В найпростішому вираженні людська діяльність спрямована принаймні на два основні процеси: об'єднання і роз'єднання певних елементів людської діяльності. Причому, і перше і друге, навіть в отологічному розумінні, є організаційною основою створення будь-якого продукту з тією неодмінною умовою, що процеси роз'єднання і об'єднання потребують суб'єкта вторгнення, який перетворюється на певне організаційне джерело, тобто на певного організатора-управителя. У складнішому варіанті ці два процеси в реальній людській діяльності мають неоднаковий зміст стосовно результату, що викликає необхідність точного розрахунку їх впливу. Здійснюється, таким чином, інтелектуальна операція, яка і є змістом діяльності цього організатора-управителя, тобто суб'єкта управління. Зрештою, об'єднання чи роз'єднання елементів за допомогою управління створює певну систему, в якій перше і друге вирішує її долю залежно від того, як відбуваються ці процеси, а також як функціонує ця система.

У цьому контексті управління є доленосним для даної системи, оскільки воно знаходить у різноманітності елементів (часто-густо протилежних) властивості, які живлять цю систему, чи в певному розумінні містять той процес постійного відбору, що входить до управлінської діяльності як базовий її елемент, позначений в кібернетиці терміном „упорядкування”.

У певному сенсі геній організації, а конкретно – суб'єкта управління, й полягає в тому, щоб знайти в системі (об'єкті управління) якомога більше споріднених елементів, а також поєднати їх на основі цієї спорідненості і під час системного їх існування роз'єднувати їх та знову об'єднувати відповідно до цільової гармонії і тієї енергії, яку вони створюють під час спільної людської діяльності.

Розрахунок цієї енергії – ще одне смислове навантаження організації як детермінанти управління. Йдеться, причому, не про абсолютну схожість (таких елементів практично не існує), а про можливість органічного входження цих елементів до системи, що й визначається організаційним генієм суб'єкта управління. Звідси випливає, що управління є ключовою ланкою чи частиною системи, що впорядковує її елементи і, таким чином, від міри досконалості саме цієї ланки (частини) як об'єднуючого начала залежить зрештою використання колективного розуму в соціальній організації [7, с. 135]. Управління тут виступає як організуюча основа, як організатор-управитель, що в соціальному сенсі отримав назву суб'єкта управління [4, с. 11].

Отже, головне завдання будь-якого управління, в тому числі і соціального, полягає в тому, щоб організаційно перетворити ціле не просто на частину, а створити на цій основі потужнішу якість, що можна охарактеризувати як організаційну якість в управлінні. Організація має протистояти дезорганізації, тобто такому стану системи, коли ціле є носієм не тільки більш високої потужності – вона вища простої суми частин. Організація при цьому не повинна допускати того, щоби будь-яка частина системи перетворювалася на домінуючу стосовно цілого. В протилежному випадку енергія цілого суттєво зменшується, що свідчить про помилковість управлінської поведінки.

Тому суб'єкт управління як координатор організаційної системи не повинен допускати виходу будь-якого елемента за її межі, бо це означає розрив зв'язку, агресію енергії іншої системи чи середовища власної системи. Ця агресія проявляється, як правило, в тих елементах системи, які не володіють достатньою енергією для руху, що призводить до проникнення в неї негативної енергії з середовища її функціонування. Якщо б ця енергія була позитивною, то вона була б відповідною енергії системи, яка в ній обертається, на чому, власне, й ґрунтується існування людського суспільства як єдності енергетичної розмаїтості. Тому соціальне управління повинне по можливості нейтралізувати зіткнення енергій або, в крайньому випадку, використати це зіткнення для зміцнення суспільної системи, організаційно перерозподіляючи точки їх зіткнення.

В суто управлінському контексті всі соціальні об'єкти (системи), як свідчить аналіз, піддаються регулюванню через управлінський вплив, характер і межі якого утворюють організаційний потенціал, закладений в цих об'єктах [4, с. 12]. Управління в цьому контексті є не тільки об'єктивним відображенням організаційного потенціалу соціального об'єкта, але й

ключовим фактором його розвитку на суб'єктному рівні [8, с. 70]. Особливе навантаження, з погляду організаційної сутності управління, несе кількісна і структурна збалансованість соціального об'єкта, сила якого полягає в існуванні достатнього структурного простору для нарощування кількісних характеристик. Більше того, кількісна і структурна збалансованість соціального об'єкта (системи) має представляти діалектичну рівновагу, що існує і навіть відтворюється в дії протилежних тенденцій. Протилежне в організаційному сенсі означає виникнення нової енергії в результаті розвитку значної частини чи навіть одного елемента цього системного об'єкта, тому вирішальним в організаційному плані є спосіб поєднання елементів системного об'єкта, їх організаційна взаємодія.

Варто підкреслити, що методологічне забезпечення організаційних характеристик соціального управління доповнюється цілою низкою діалектичних категорій, які так чи інакше використовуються в цьому контексті. Організація має суворо окреслені межі саме як системне утворення, внаслідок чого складається враження певної об'єктивованої пасивності, що має знайти свій, умовно кажучи, діючий варіант, принаймні стосовно управління. І тут, на нашу думку, доречно і багато в чому інноваційно постає діалектика як вчення про розвиток, яке можна представити як саморозвиток організації за допомогою управління [9, с. 32–33].

І справді, основні категорії та закони діалектики досить дієво відтворюють живу тканину організації, а також її можливості функціонально впливати на управління. У цьому сенсі слід вважати достатньо „працездатною” таку діалектичну формулу, як „сутність і явище”. Стосовно організації можна стверджувати, що вона є сутнісним відтворенням організаційного потенціалу соціального об'єкта, тобто тією його здатністю до саморозвитку, що, зрештою, і визначає його життєздатність. Отже, організація як сутність – це не тільки наявність органіки взаємодії елементів, що входять до складу системного об'єкта, але й рівень взаємовпливу між ними, який породжує ті якості організації, які не може надати жоден її елемент. У цьому розумінні організація є способом існування матерії, тобто як певна система, що розвивається сама по собі та входить до нескінченності матеріального і духовного буття, яка проявляє себе і свої можливості тільки через рух, тобто як зміна форм самовираження, що надає організації природне право бути детермінантою будь-якого управлінського процесу.

Отже, організація як сутність соціального управління виступає одночасно і як статична, і як динамічна сутність, сила якої може бути представлена різноманітністю соціальних явищ у певний час і в певних умовах. Управління в цьому випадку є не тільки головним провідником сутнісної енергії організації, але й найважливішим проявом організації, тобто тим її провідником у реальному часі і просторі, який перетворює сутність на дійову, активну детермінанту будь-якого управлінського

процесу [4, с. 14]. При цьому, управління як явище стосовно організації як сутності має справу з механізмами взаємодії якості і кількості в стані соціального об'єкта (системи) та встановлює головне в його розвитку – закономірності і тенденції. А це означає, що управління знаходить в організації його внутрішні та зовнішні можливості, тобто одиничне, особливе та загальне, що має місце в процесі функціонування керованого соціального об'єкта. Останнє необхідне управлінню для того, щоб знати, в якому напрямі розвивається організація, тобто на який рівень розвитку вона виходить відповідно до взаємодії її елементів: чи ця взаємодія створює енергію тільки для підтримання власного змісту, чи вона виходить на рівень забезпечення подібних об'єктів або ж набуває характеру загальносистемного явища, що потребує організаційної перебудови управлінських структур.

У цьому зв'язку такий саморозвиток організації слід розглядати з погляду необхідності чи випадковості виникнення нової енергії. Спорадичність організаційного розвитку чи спонтанність нових організаційних форм не становлять для управління досить надійного матеріалу для прийняття відповідних управлінських рішень, а тим більше тих, що стосуються власної реорганізації. Суб'єкт управління піддає організаційний розвиток діалектичному аналізу з точки зору можливості, дійсності та вірогідності [4, с. 15]. Можливість тут виступає як організаційний рух, дійсність – як певна міра в даних умовах і в даний час, а вірогідність – як організація плюс управління. Останнє необхідне як певна розрахункова одиниця, тобто як розрахункове встановлення співвідношення між статикою організації та динамікою управління. А внутрішня вірогідність тут переходить у зовнішню за допомогою управління. Це дає підстави стверджувати, що організація виступає як внутрішня енергія вірогідності, а управління – як її розрахунок.

Співвідношення організації і управління, як показує аналіз, залежить також від впливу частини на ціле і цілого на частину. В остаточному підсумку цілим слід вважати саму організацію, а частиною – управління. Але ця характеристика не є діалектичною настільки, наскільки це необхідно для виявлення в частині та цілому відносин упорядкованості. Тому управління не можна вважати частиною по відношенню до цілого, оскільки воно є формою його відтворення. Проте якщо стосовно організації можна говорити про саморозвиток, про її відтворення як властивості цілого, то стосовно управління це твердження буде некоректним, оскільки управління – це властивість цілого, яке, як його ланка, не має тієї міри автономності, що притаманна організації. Оскільки в організації автономність є, по суті, абсолютною, а в управлінні вона відносна, тому що організація – це власна цілісність, а управління – це залежна цілісність [4, с. 15].

Тому більш достовірним, на нашу думку, видається співвідношення організації та управління в таких діалектичних категоріях, як „зміст і

форма". Тут виразнішою постає організація як зміст об'єкта, а управління – як форма існування цієї організації. І справді, такий об'єкт є структурованим настільки, аби бути достатнім для виявлення рівня розвиненості даної структури, визначення її параметрів і цілісності, яку породжує взаємодія її частин. Причому, організація – це не просто структура об'єкта чи його підпора (хоча і це має місце), – це, насамперед, енергія його дії, тому змістове визначення організації як певної самодостатності видається, на нашу думку, цілком логічним. Що стосується форми як такої, то це певні конструкції, що визрівають, і в які вливається організація. Цими формами-конструкціями має оволодіти суб'єкт управління для здійснення ефективного впливу на об'єкт управління. До того ж, і саме управління може виступати в різних формах, причому ця різноманітність може бути не тільки рухом організації, але й рухом управління, яке вбирає в себе дедалі більшу енергію організації. І в цьому сенсі суб'єкт управління тим успішніше діє, чим краще він розуміє своє місце в організаційній системі та не впливає на її основи, а навпаки – прагне своєю діяльністю розкривати нові простори для її прояву. Це означає, що управління як форма є активним стосовно організації як змісту.

Однак для того, щоб організація мала змогу певною мірою впливати на управління, вона повинна в управлінському сприйнятті володіти тими якісними й кількісними характеристиками, що надають їй статусу фундаментальної засади. Це вирішальний чинник для визначення співвідношення між організацією та управлінням, оскільки якість організації включає певний набір властивостей, який може існувати тільки у певному управлінському режимі. Саме цей управлінський режим (або порядок) для організації розглядається як вищий її прояв. І чим він у соціальному плані доцільніший, тим він доцільніший і з точки зору управління, оскільки тут завжди має існувати повна адекватність. Саме в такому контексті слід розглядати об'єктивованість цілей організації, оскільки вони не привносяться ззовні, а породжуються сформованим управлінським режимом, у першу чергу за рахунок взаємодії частин (елементів) цього режиму, що знаходять для себе достатній простір тільки в певній режимній організації. Звідси випливає, що управлінська доцільність як якість організації закладена в самій організації, і чим повніше вона представлена в управлінні, тим вона ефективніша [4, с. 17].

У цьому контексті слід розглядати й таку категорію, як кількість, оскільки організація дозволяє собі ту кількість елементів, яка не порушує її системних властивостей. Нагромадження кількісних характеристик в організаційному розумінні – це міра припустимого, тобто тієї межі, за якою вже починається системний дисбаланс. Оскільки енергії управлінського режиму завжди бракує для живлення нової кількості, якщо остання є не породженням цього режиму, а нової енергії, що з'являється в результаті взаємодії його частин. Тому для управління важливо встановити природність кількісного руху організації чи сприяння прискоренню цього

руху, але аж ніяк не привнесення управлінської кількості в організацію.

Зрозуміло, що тут йдеться про привнесення, що не сприймається організацією, тобто не заповнює ту енергію, якої їй бракує, через непередбачувані зовнішні впливи. Тому кількість в управлінському використанні певною мірою суперечить діалектичному уявленню про неї як про формалізовану якість. Більше того, управління визначає стосовно організації енергію кількісних її відношень і, таким чином, сприяє прискоренню процесу переходу кількісних характеристик у якісні [10, с. 74]. Причому діалектичні чинники переходу кількості в якість (так звана безперервність і переривчатість) знаходять у співвідношенні організації та управління свій варіант застосування. Зокрема, безперервність виступає як постійний зв'язок між організацією і управлінням, незважаючи на статичність першої і динамізм другого, а переривчатість у цьому співвідношенні виступає як звичайний період нагромадження інформації про динамічний рух організації, яку обслуговує управління. Тому діалектичний стрибок як перехід кількісних змін у якісні тут має, насамперед, вигляд нагромадження інформації, звичайно ж на основі загального процесу (закону) переходу кількісних змін у якісні.

Між іншим, взаємозв'язок організації та управління як співвідношення між сутністю та явищем здійснюється у вигляді процесу, якому властиві (як і будь-якому іншому процесу взагалі) свої суперечності [10, с. 73]. У цьому випадку суперечності теж виступають у ролі джерела руху, тобто джерела розвитку. Відтак організацію і управління як єдність протилежностей можна позначити такими характеристиками. Організація як самосутність змушена звертатися до управління як явища у зв'язку з неможливістю іншого способу існування, оскільки упорядкування її елементів, а також їх автономність об'єктивно викликає її потребу у певному управлінському впливі, незважаючи на несприйняття з боку управління посягань на їх „суверенітет”.

Отже, об'єктивна закономірність свідчить про те, що діалектична протилежність організації та управління є нормальною умовою їх взаємозв'язку, який тільки за умов певного рівня єдності не розривається, а стає ще більш конструктивним. Причому протилежність між організацією та управлінням не є боротьбою, а особливим типом суперечностей, що гармонізують взаємодію організації як сутності та управління як явища. Інакше б вони не змогли існувати як сутність та явище взагалі, оскільки явище є різновидом сутності. Конфлікт між ними як прояв протиріччя являє собою нагромадження нової кількості та нової якості в організації як сутності, яким не відповідає управління як явище, що неминуче викликає необхідність організаційних змін в самому управлінні. Отже, протилежність, конфлікт і відчуження як прояв суперечностей, незважаючи на їх об'єктивний динамізм, у взаємодії організації та управління виступають у ролі об'єкта гармонізації. Про таку гармонізацію мають постійно піклуватися як організація, так і управління, оскільки

це є об'єктивним законом розвитку управління, інакше воно просто не відбудеться не тільки як об'єктивне явище, але і як суб'єктивна діяльність.

Проте гармонізація відносин між організацією та управлінням як певна суперечність зустрічається на своєму шляху з іншим законом – законом заперечення [10, с. 73 – 74]. У найпростішому вигляді це відома діалектична формула заперечення старого й утвердження нового. У відносинах же між організацією як сутністю і управлінням як явищем відчуження пов'язане переважно з витратами автономного існування управління і, значно рідше, з суверенітетом організації. Це зумовлюється насамперед тим, що організація не є об'єктом управління, тому тут не придатна відома формула об'єкт – суб'єкт управління. Йдеться про організацію як сутнісну властивість управління, і тому заперечення в управлінні вирішальною мірою є запереченням і в організації. Хоча можливі варіанти, коли заперечення управління виступає „в чистому вигляді”, коли це стосується власної структури самого управління, тобто невідповідності функціонального призначення управління.

Здійснений аналіз підтверджує те, що організація як сутність і управління як явище мають розглядатися як союз, що відбувся між фундаментальним і прикладним знанням, оскільки термін „сутність” у наведеному баченні має як глибинні (фундаментальні), так і оперативні (прикладні) характеристики. Це і детермінанти управління, і його функціональне забезпечення, оскільки організація із сутності перетворюється на функцію досить видимо хоча б тому, що впорядкування поведінки будь-якого об'єкта, зокрема, персоналу будь-якої соціальної організації безпосередньо входить до професійних обов'язків суб'єкта управління (керівника, менеджера). Відповідно до цілей, завдань і потенціалу певного об'єкта (персоналу) обов'язки керівника визначаються не апіорі, а на основі ретельного аналізу керованого об'єкта [11, с. 332].

Такий аналіз будь-який суб'єкт управління (керівник, менеджер) має здійснювати на основі переведення фундаментальних теоретичних положень і закономірностей в іншу організаційну форму, максимально наближену до управлінської практики, якою є принципи соціального управління. Тому в методологічному плані організаційна сутність управління може бути досить повно відтворена на рівні практичного осмислення принципів соціального управління, що безпосередньо виходять на управлінську практику, але й дотепер ще не мають відповідного наукового забезпечення, а головне – необхідного наукового супроводу. Відомо, що в теорії соціального управління досить переконливо представлені основні принципи управління, кількість яких сягає більше сорока [10, с. 85 – 103]. Вони вказують, насамперед, на різноманітність підходів стосовно управління певними об'єктами. Однак з точки зору загальних організаційних засад соціального управління деякі з принципів ще недостатньо опрацьовані і потребують відповідного наукового тлумачення.

Це стосується, насамперед, принципу відповідності системи і методів управління, що нею застосовуються [7, с. 56 – 57]. Ця відповідність часто подається як суб'єктно-управлінський витвір, як наслідок управлінського генія або рівня управлінського менталітету. Але представлення системи і методів управління як суб'єктно-управлінського витвору методологічно слід розглядати як незалежну, досить об'єктивовану залежність, закладену не лише у визначених управлінською наукою постулатах і характеристиках, але й у самому характері суспільних, зокрема, соціально-економічних відносин, оскільки кожний окремий виробничий колектив як система є носієм цих відносин, які, зрештою, й визначають зміст методів управління цим колективом. Система і методи управління як суб'єктно-управлінський витвір повинні мати рівень ефективності, який визначається їх адекватністю цим відносинам. І чим органічніша ця адекватність, тим вищою є ефективність системи і методів управління, що в ній застосовуються. Залежність тут пряма й безпосередня, а якщо говорити про геній управління, то саме у відтворенні цієї залежності він і полягає.

Відповідність системи і методів управління не має якогось незвичного зіткнення. Йдеться про наявність в них необхідної енергії впорядкування, яка за своїм „жаром” має бути на більш високому рівні, що й робить управлінську працю видом гуманітарної творчої діяльності. І це природно, оскільки йдеться про вироблення такого управлінського продукту, який практично не має матеріального еквіваленту виміру з одним неодмінним застереженням: управлінська праця створює такий продукт, прибутковість якого не може бути повністю відтворена і передана її авторові. Але постійне її наближення до такої передачі у певних показниках є загальною організаційною нормою, що набула досить широкого розповсюдження в розвинених країнах, де вважається, що спрямування ресурсів на розвиток управлінського потенціалу є найбільш вигідним використанням капіталу.

Окремо слід зупинитися на проблемі відповідності методів управління, оскільки це потужний організаційний інструмент практичного застосування принципів соціального управління. Їх творче джерело сприймається і в науці, і в практиці соціального управління як щось цілком зрозуміле. І це справді так, лише з одним суттєвим застереженням. Йдеться про застосування суб'єктом управління тільки тих методів управління, які найповніше відповідають потенціалу виробничих відносин керованого об'єкта, а також його здатності до самоорганізації в системі ринкових відносин. А оскільки й соціально-психологічні фактори входять до системи виробничих і ринкових відносин, то й методи управління мають спиратися на них. І не тільки спиратися, а й жити ними – з постійним відтворенням інтелектуально-професійних можливостей суб'єкта управління (керівника, менеджера) в цю площину. Оскільки принцип відповідності системи і методів управління особливостям і масштабам керованого об'єкта є аксіомою для будь-якого суб'єкта управління при

визначенні методичного інструментарію для здійснення впливу на об'єкт управління [4, с. 23].

До речі, принцип відповідності системи і методів управління особливостям керованого об'єкта зумовлює дещо інший погляд і на принцип об'єктивності управління. У, так би мовити, непрофесійному сприйнятті цей принцип здебільш трактується як здатність суб'єкта управління до об'єктивних суджень, тобто як його об'єктивне ставлення до різних явищ і процесів. Але в суто методологічному і професійному контексті суб'єкт управління має сприймати цей принцип як повну залежність суб'єкта управління від об'єкта управління, і чим більш органічна ця залежність, тим ефективніше спрацює принцип об'єктивності в управлінні виробничою кооперацією.

Професійне відтворення управлінської діяльності має враховувати і принцип конкретності управління [12, с. 277 – 282]. Причому, непрофесійне тлумачення цього принципу часто-густо зводиться до зусиль суб'єкта управління отримати достатній фактичний матеріал для певних узагальнень при ухваленні управлінських рішень. І це правильно, оскільки будь-яке управлінське рішення, що ухвалюється без достатньої фактологічної бази, в кінцевому підсумку не матиме й розрахованого рівня конкретності. Але в такому тлумаченні бракує однієї суттєвої ланки, що має неабиякий сенс для суб'єкта управління, який переважно опікується впорядкуванням і спрямуванням керованого об'єкта на реалізацію спільної мети його функціонування і подальшого розвитку. Йдеться про правове поле, зокрема, виробничої діяльності, до якого суб'єкт управління має безпосередній стосунок і яким він має стверджуватися в першу чергу. Тому слід вважати, що принцип конкретності управління в його професійному відтворенні має створювати не тільки фактологію ситуації чи певної виробничої проблеми, а насамперед знаходити для них правове забезпечення. А це означає, що принцип конкретності в управлінні будь-яким соціальним об'єктом передбачає передусім віднайдення в правовому полі країни (чи на міжнародному рівні) найбільш досконалої правової норми для реалізації конкретних управлінських рішень. Це означає не тільки регуляцію відповідальності суб'єкта управління з боку суспільства, але й використання конкретного організаційно-правового й управлінського досвіду для розв'язання проблем, що виникають, тим більше, що в управлінні різними об'єктами є багато схожих властивостей, котрі проявляються в усіх процесах управління, чи то в природі, в живих організмах, чи то в суспільстві [13, с. 32].

Значну організуючу силу несе в собі і такий принцип соціального управління, як принцип стимулювання, в тому числі й управлінської діяльності. Існуюча практика стимулювання викликає необхідність його розчленування не тільки згідно з особливостями керованих об'єктів, але й у зв'язку зі специфікою продуктів, що виробляються працівниками сфери управління і безпосередніми виробниками [12, с.

310 – 318]. Зауважимо, що поняття „безпосередній виробник” стосується й працівників сфери управління, причому всіх категорій, включаючи й вищий адміністративний персонал. Тому стимулювання як принцип управління має застосовуватися для всіх категорій персоналу, діяльність яких стосується виробничого процесу. Різниця полягає лише в тому, що управлінський персонал розробляє критерії стимулювання і забезпечує їх реалізацію як щодо підлеглих їм працівників, так і щодо самих себе, виходячи з розрахунку загального внеску всіх категорій працівників у досягнення цілей виробничого утворення [4, с. 24].

Необхідно підкреслити, що критерії стимулювання управлінської праці більш умовні, ніж праці безпосередніх виробників. Оскільки навіть теоретично неможливе повне відшкодування управлінської праці, що зв'язано з потенціалом її прибутковості, який не може бути підведений під звичайні норми оплати праці. Ця обставина часто є породженням певного соціального розшарування між управлінським і виробничим персоналом, що викликає асоціації в останніх про нерівність оплати праці.

Дещо інакше, ніж в спеціальній літературі [7, с. 57], є необхідність представити й такий принцип управління, як ієрархічність. Як відомо, ієрархічність в управлінні будь-яким соціально-економічним об'єктом трактується як організація системи управління, що має супідрядну структуру вертикального типу. Це та система управління, що характеризується переважно централізованим змістом владно-розпорядчого характеру і не тільки поширена в соціальній практиці, але й має значний потенціал для здійснення доцільної управлінської діяльності, а також для постійного підвищення її ефективності як у системному, так і в елементному аспекті. Однак досить важливий аспект принципу ієрархічності ще не знайшов належного висвітлення в теорії соціального управління. Йдеться про більш широке тлумачення ієрархічності як форми організаційного підпорядкування суб'єктів управління різних рівнів.

Виходячи з цього, принцип ієрархічності, на нашу думку, повинен мати принаймні два аспекти – організаційний та інтелектуальний (чи професійний). Останній аспект має стати основним джерелом ефективності управлінської діяльності, а саме формою об'єктивної колегіальності, коли практично весь управлінський персонал бере участь у розв'язанні принципових управлінських проблем на рівні будь-якого об'єкта управління. Таке бачення принципу ієрархічності дозволить вищому управлінському персоналу піднятися до рівня системної всеосяжності, що сприятиме суттєвому зміцненню всієї системи соціального управління, не кажучи вже про те, що саме ієрархічність є джерелом єдності будь-якої соціальної системи. Тому створення організаційних умов для участі переважної більшості управлінського персоналу (незалежно від рівнів управлінської ієрархії) в підготовці, ухваленні та реалізації управлінських рішень має стати ключовим чинником і головною умовою підвищення ефективності управлінської праці в цілому.

Деяких уточнень, на нашу думку, потребує й принцип колективності соціального управління. Він пов'язується, як правило, з участю безпосередніх виконавців у процесі ухвалення управлінських рішень. Але таке тлумачення не є продуктивним, оскільки готувати і ухвалювати рішення, а тим більше відповідати за їх реалізацію, має той суб'єкт управління (керівник, менеджер), який є фахівцем у сфері управління, особливо тоді, коли йдеться про економічні чи технологічні рішення, пов'язані з проблемами виробництва. Йдеться про функціональне навантаження на управлінських працівників, яке не стосується питань так званої виробничої демократії, оскільки колективність управління як виробничо-технологічна потреба має великий інформаційний зміст. Це говорить про те, що будь-який суб'єкт управління (керівник, менеджер) має володіти повною і достовірною інформацією про внесок у загальну справу кожного робочого місця, підрозділу, відділення тощо, а також про можливості їх розвитку і розвитку керованого об'єкта в цілому. Інакше будь-яке управлінське рішення, ухвалене суб'єктом управління без врахування такої інформації, не сприйматиметься керованим об'єктом або його частиною, тобто таке рішення не одержить необхідної колективної підтримки.

До принципу колективності управління слід віднести й колегіальну форму управління, що породжується спеціалізацією управлінської праці [10, с. 90]. Це має принципове значення для процесу ухвалення управлінських рішень з точки зору достатньої їх компетентності. Зрозуміло, що існує багато складних питань, навіть соціально-управлінського порядку, розв'язання яких не залежить від професійної спеціалізації суб'єкта управління (керівника, менеджера), а є загальною проблемою або загальним інтересом усього персоналу керованого об'єкта. Врахування саме цих обставин і викликає необхідність у колегіальності, пов'язаній з кооперативною організацією спільної діяльності, та потребує впровадження ефективних способів залучення членів колективу до підготовки, ухвалення й виконання управлінських рішень незалежно від розмірів і сфери діяльності тієї чи іншої виробничої структури.

Вимагає деяких уточнень і такий принцип соціального управління, як принцип врахування інтересів і потреб людей, оскільки саме в такій редакції він і представлений в спеціальній літературі [10, с. 100 – 101]. Ці уточнення стосуються необхідності розчленування інтересів і потреб людей, пов'язаних насамперед зі специфікою їх виробничої діяльності. Тут йдеться про врахування інтересів і потреб людини як виробника, в якому має бути зацікавлене як виробниче утворення (тобто суб'єкт управління), так і сам виробник. Зрештою, система сучасного патерналізму, що практикується в Японії, Фінляндії та Швеції, побудована на засадах принципу врахування потреб і інтересів людей, хоча зовні вона часто має дещо інший вигляд.

Іншими характеристиками, на нашу думку, слід користуватися при

тлумаченні та використанні такого принципу соціального управління, як принцип контролю. Широко відома практика контрольної звітності, котра фіксує певну даність за певний час, неефективна, незважаючи на те, що при цьому допущено чимало помилок організаційно-управлінського характеру. За такої форми контролю вже неможливо виправити помилку: її наслідки вже відбулися і певні витрати – також. Тому управлінська доцільність організації контролю буде більш ефективною, якщо основну увагу контролю зосередити на вході у виробничу систему і на процесі її функціонування. Це означає, що організація управлінського контролю стане насамперед процесуальною, тобто такою, що має профілактичне спрямування, хоча підсумковий контроль теж має неабияке значення для здійснення управлінського процесу. Зрозуміло, що управлінська процесуальність присутня в повсякденній діяльності будь-якого суб'єкта управління (керівника, менеджера) не лише як процес підготовки й ухвалення управлінських рішень, але і як процес їх реалізації, що неможливо без якісного виконання контрольної функції.

До цього слід додати, що контроль як принцип соціального управління найбільш потужно проявляється в самому режимові діяльності, тобто в тому порядку, який має достатні внутрішні самоконтрольні потенції, що фактично не потребує зовнішнього контролю як функції, котра спрямована на організацію будь-якої діяльності, в тому числі й управлінської. Ідеал принципу контролю тут полягає в тому, щоби процеси порушення впорядкованості керованого об'єкта не вимагали зовнішнього контрольного втручання, а мали б свої досить потужні внутрішні самоконтрольні механізми. Тому управлінський розрахунок, побудований на прогнозуванні, програмуванні, впорядкуванні, регуляції й координації спільної діяльності будь-якого соціального утворення, повинен знаходити для себе адекватні точки дотику, що реагують на них як на власний суб'єкт впорядковуючого впливу.

Окремого тлумачення вимагає і такий принцип соціального управління, як принцип відповідальності [14, с. 227], що набув досить „зваженого” вигляду у вітчизняній управлінській практиці. Хоча майже в усіх економічно розвинених країнах цей принцип побудований на досить міцних організаційно-правових засадах, які забезпечують відповідальне ставлення суб'єктів управління до виконання своїх функціональних обов'язків. Однак у сфері матеріального виробництва це забезпечення часто потребує відповідної ефективності. Це пов'язується з тим, що значна кількість матеріальних цінностей, яка перебуває в розпорядженні суб'єкта управління, з одного боку, і його особисті матеріальні можливості для відшкодування заподіяної ним шкоди, з іншого боку, є настільки різними, що відшкодування збитків стає практично неможливим. Отже, коло замикається: помилка суб'єкта управління, що завдала об'єкту управління відчутних втрат, не є адекватною у формі прямого відшкодування, внаслідок чого управлінська відповідальність у сфері

матеріального виробництва стає умовною та потребує відповідного теоретико-методологічного розв'язання.

Одним з варіантів розв'язання цієї проблеми, на нашу думку, може стати запровадження системи режимної відповідальності, коли вона так розкладається на управлінських працівників, що жодний з них, незалежно від характеру вчиненої помилки, не може завдати такої шкоди об'єкту управління, яку б він реально не міг відшкодувати. Хоча з суто організаційної точки зору запровадження системи режимної відповідальності суб'єктів управління потребує технологічного забезпечення в управлінській практиці. Це вкрай необхідно не тільки у сфері матеріального виробництва, але й коли йдеться про відповідальність політичних лідерів або суб'єктів, що управляють духовним виробництвом.

Істотного організаційного забезпечення на сучасному етапі суспільних перетворень вимагає й такий управлінський принцип, як принцип прогнозування [8, с. 65]. Адже брак науково обґрунтованого прогнозу суспільного розвитку, зокрема і в сфері матеріального виробництва, чинить негативний вплив на управлінську практику. Це пов'язується з недостатнім використанням суб'єктами управління принципу прогнозування, на яких покладається визначення майбутнього стану об'єкта управління на основі аналізу його сучасного і минулого стану, що є фундаментальним джерелом подальшого суспільного розвитку. Такий прогноз особливо необхідний для суб'єктів управління (керівників, менеджерів) усіх ієрархічних рівнів, оскільки він дозволяє створювати надійну систему орієнтирів і базових розрахунків у часі і в просторі, які, принаймні, на джерельному, тобто фундаментальному рівні виключають потенціальну можливість допущення принципових управлінських помилок. Це особливо небезпечно в умовах трансформаційних змін, коли будь-яка соціальна система, зокрема, економічна, не має достовірних наукових орієнтирів, що повинні бути в основі прогностичного розрахунку її подальшого розвитку.

У цьому зв'язку важливого значення набуває і такий принцип соціального управління, як принцип випереджального розвитку теорії соціального управління стосовно соціально-управлінської практики, яка є безпосереднім споживачем наукової продукції, в тому числі і в сфері матеріального виробництва. Оскільки остання перетворилася нині на найбільш наукоємку сферу діяльності, а управління нею – на найбільш розвинену галузь науки управління, яка не витримує науково незабезпеченого втручання. Тому випереджальний розвиток теорії соціального управління має свою організаційну „матерію” прикладання.

І справді, теорія соціального управління, що нагромаджує науково-практичну інформацію про життєдіяльність суспільства, має використовуватися саме як принцип управління, тобто як те знання, що має безпосередню продуктивну силу. Причому випереджальний розвиток теорії соціального управління – це початкова потреба

ефективного функціонування і розвитку будь-якого суспільства. І якщо наука управління не надає їм достатнього простору, насамперед у сфері організації ефективного управління соціальними об'єктами і процесами, то суспільство не тільки уповільнює свій рух, але й зустрічається у своєму розвитку з різними передбачуваними ситуаціями. Отже, застосування принципу випереджального розвитку теорії соціального управління стосовно соціально-управлінської практики стає нині необхідною умовою нормального функціонування не тільки будь-якого соціально-виробничого об'єкта, але й суспільства в цілому.

Висновки

1. Організаційна сутність притаманна соціальному управлінню як певному виду процесуальної діяльності протягом усього відносно замкненого її циклу, що дозволяє кваліфікувати організацію як ключовий чинник і головну якісну ознаку управлінської діяльності. Між цими явищами існує об'єктивний діалектичний зв'язок, оскільки будь-яке управління (в тому числі й соціальне) організується, а будь-яка соціальна організація – управляється.

2. Соціальне управління як свідомий процес, що здійснюється суб'єктами управління різних рівнів, неможливе без організації, оскільки лише у своїй єдності вони забезпечують управлінський вплив на соціальну систему заради досягнення певної мети суспільного розвитку. Звідси й випливає, що організація є сутнісною ознакою соціального управління, оскільки вона у своїй якісній визначеності є відносно самостійною функцією процесу управління і відносно самостійною стадією управлінського циклу. Проте в організації як сутності соціального управління знаходять своє відображення всі функції процесу управління, тобто організація притаманна всім функціям соціального управління, а також усім стадіям управлінського циклу саме тому, що вона є не тільки їх сутнісною властивістю, але й ключовою, тобто родовою їх ознакою.

3. При визначенні змісту організації як сутності соціального управління слід врахувати всі відносини і зв'язки між організацією та управлінням. Однак логіка соціологічного аналізу вимагає насамперед виявлення основного відношення, що визначає характер усіх інших відношень організації стосовно соціального управління. Таким визначальним сутнісним відношенням організації є природна її тотожність з управлінською сутністю. Оскільки протиріччя відносин і зв'язків між управлінням і організацією утворюють цю тотожність, а також не тільки визначають місце організації в управлінському процесі (циклі), але й роблять сутність управління стосовним сутності організації як прояву управлінської діяльності.

4. Джерело суперечності функціональних відношень організації як сутності соціального управління міститься на перетині переходу від організації як сутності однієї з функцій процесу управління, тотожній

певній стадії управлінського циклу, до організації як сутності управління взагалі, що об'єктивно притаманне будь-якій стадії управлінського циклу і будь-якій функції процесу управління. При цьому самі функції процесу управління не перебувають в стадіях управлінського циклу у вигляді певних „підстадій”, хоча такий поділ в безпосередній управлінській діяльності звичайно можливий. СENS такого поділу визначається обсягом, складністю та рівнем об'єкта соціального управління і, відповідно, самого суб'єкта управління. В практиці управління спільною діяльністю людей, зокрема, проявляється межа такого поділу: із сутності організації впливає функція управління, а з функції управління – одна з характеристик організаційної діяльності суб'єкта управління.

5. У загальному контексті організаційні основи соціального управління проявляють себе в упорядкуванні спільної діяльності людей, вищою формою якої в історії людської цивілізації є кооперативна організація. Причому ключова роль організації як фундаментального чинника управлінської діяльності диктується самою діалектикою управління як суспільного феномена й завданнями, які висуває перед соціальним управлінням розвиток сучасної постіндустріальної цивілізації. Отже, українському суспільству, що здійснює трансформацію своєї соціальної системи, слід наполегливо прямувати до постіндустріальної цивілізації, організаційно перебудовуючи та впорядковуючи власну систему соціального управління на ґрунті результатів наукових розвідок організаційно-управлінських явищ, що мають здійснюватися в моніторинговому режимі.

Література:

1. Туленков М. В. Організаційна взаємодія в системах соціального управління (соціологічний аналіз): Монографія. – К.: ІПК ДСЗУ, 2005. – 222 с.
2. Туленков М. В. Введение в теорию и практику менеджмента: Учеб. пособие. – К.: МАУП, 1998. – 136 с.
3. Туленков Н. В. Концептуальні засади організації сучасного менеджменту: Монографія. – К. – Ніжин: Аспект–Поліграф, 2006. – 312 с.
4. Туленков М. В. Організаційна впорядкованість систем соціального управління (модель соціологічного аналізу). – К.: ІПК ДСЗУ, 2006. – 102 с.
5. Афанасьев В. Г. Человек в управлении обществом. – М.: Политиздат, 1977. – 382 с.
6. Хан С. М. Управленческие отношения социума. – М.: Мысль, 1982. – 208 с.
7. Основы современного социального управления: теория и практика / Под ред. В. Н. Иванова. – М.: Экономика, 2000. – 271 с.
8. Карпичев В. С. Организация и самоорганизация социальных систем: Словарь. – М.: Изд-во РАГС, 2001. – 126 с.
9. Путеводитель по методологии Организации, Руководства и

Управления: Хрестоматия по работам Г. П. Шедровицкого. – М.: ДЕЛО, 2203. – 160 с.

10. Лукашевич М. П., Туленков М. В. Менеджмент соціальної роботи: теорія і практика: Навч. посіб. – К.: Каравела, 2007. – 296 с.

11. Теория управления: социально-технологический подход: Энцикл. словарь / Под ред. В. Н. Иванова, В. И. Патрушева. – М.: Муниципальный мир, 2004. – 672 с.

12. Афанасьев В. Г. Научное управление обществом (Опыт системного исследования). – М.: Политиздат, 1973. – 390 с.

13. Гвишиани Д. М. Организация и управление. – М.: Изд-во МГТУ им. Н. Баумана, 1998. – 332 с.

14. Управление персоналом: Энцикл. словарь / Под ред. А. Я. Кибанова. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 453 с.

Комунікація як компонента легітимаційної політики

Олександр Висоцький,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії, документознавства
та інформаційної діяльності
Національної металургійної академії України

Легітимаційна політика управляє смислами, здобуваючи та концентруючи соціальне визнання в інтересах суб'єктів політичного процесу, котрі її ініціюють. Оскільки передача та утвердження смислів можливі лише через комунікацію, то саме комунікація у різних її формах і проявах є основою здійснення легітимаційної політики. Виходячи з цього, нагальною необхідністю в осмисленні легітимаційної політики як політичного інституту є з'ясування того, наскільки комунікація детермінує управління легітимацією.

Ціла плеяда авторів, а серед них, зокрема, Д. Бітхем [8, р. 183], К. Сінн [13, р. 73], С. Чермак, А. Вайс [9], М. Грачов [4, с. 9 - 10], Б. Манін [11], М. Ніколко [5], Д. Ольшанський [6, с. 98], А. Шабані [12], вважає комунікацію у різних її проявах одним з найважливіших аспектів легітимації влади, відносячи до чинників легітимації політики і влади комунікаційні можливості та інформаційні ресурси державних органів, політичних партій, рухів, лідерів, їх здатність до ефективної цілеспрямованої інформаційно-комунікативної взаємодії з суспільством, яка передбачає формування (чи корегування) громадської думки.

Мета статті – з'ясувати значення комунікації як компоненти легітимаційної політики.

Легітимаційна політика здійснюється завдяки комунікації, через комунікацію та для комунікації (продовження та удосконалення цієї політики). Іншими словами, комунікація є і причиною, і засобом, і метою легітимаційної політики. Попри це, комунікація – лише одна зі складових легітимаційної політики, хоча вона є необхідною і базовою.

Комунікацію можна визначити як процес передачі значень, смислів

(когнітивних, моральних, естетичних, психологічних, політичних тощо) від одного суб'єкта до іншого, в ході якого створюється і відтворюється легітимна (в межах певної культурної спільноти) модель світу, що інтегрує та означає індивідуальний і колективний досвід і діяльність. Зміна в процесі комунікації ідей, думок, уявлень, почуттів її учасників трансформує легітимну модель світу, що позначається на легітимності соціальних суб'єктів та інститутів і може викликати масове невдоволення, конфлікти, війни, революції, перерозподіл влади. Ось чому комунікація, точніше – певний стан комунікації (її характер, спрямованість, тенденції) стає причиною, точкою відліку розгортання легітимізаційної політики сил, зацікавлених або у відтворенні та збереженні старої легітимної моделі світу, або у створенні нової. Комунікативна ситуація (набір умов, правил, контекстів, засобів, цілей передачі смислів) стає причиною легітимізаційної політики не лише тому, що суперечить інтересам окремих груп, а й тому, що задає порядок, логіку побудови легітимізаційної політики.

У процесі комунікації створюється паралельний реальному світ – світ моделей, образів, ідей, схем, уявлень, назв, абстракцій, які або ототожнюються з реальним світом (реалізм), або розрізняються (номіналізм). Слід зауважити, що легітимізаційна політика у випадку спрямованості на вирішення делегітимізаційних завдань більше прагне виходити з номіналістських позицій, акцентує увагу об'єктів впливу на розривах реального і модельного (умоглядного, віртуального, уявного), а коли легітимізаційна політика покликана зміцнити легітимність соціальних і політичних суб'єктів, їх мети, засобів, інтересів та діяльності, то вона прагне ототожнити умоглядне і реальне. Так функціонує одна з основних технологій легітимізаційної політики, яка реалізується через комунікацію.

До особливостей цієї технології слід додати її селективно-доцільну дію відповідно до контексту і конкретних завдань. Номіналістське чи реалістське тлумачення політичних рішень, кроків, документів істотно змінює їх значення, породжує відповідний контекст сприйняття їх суб'єктів і прихильників. Наприклад, якщо йдеться про політичну відповідальність, виконання наказів виборців, то політичний лідер і його команда, що відповідає за створення його легітимності, роблять акцент на обмеженості можливостей впливати на реальний стан справ (у соціальному житті, економіці, культурі); якщо наближаються вибори, то політик прагне переконати виборців, що будь-які зміни реальності на краще в багатьох сферах можуть бути пов'язані лише з його обранням до парламенту чи проходженням до парламенту його партії.

При розгляді функціонування конкретних легітимізаційних політик важливо пам'ятати, що умоглядні образи (а також уявні зв'язки, схеми) реальності, які є частиною масової свідомості, можуть визначати соціальну і політичну поведінку більше, ніж реальні фізичні об'єкти як вони є (не як символи статусу, ролі, призначення). При цьому модельна (умоглядна) реальність завжди в певній мірі відображає структуру вихідної реальності

(це засвідчує її легітимність), проте й відрізняється від неї. Як влучно зазначав польсько-американський вчений А. Коржибський ще 1933 року, „карта – не територія, яку вона репрезентує, але, якщо точніше, вона має схожу структуру з територією, що і становить її корисність... Якщо ми міркуємо над нашими мовами, ми знаходимо, що в кращому випадку їх треба розглядати лише як карти. Слово - не об'єкт, який воно репрезентує” [10, р. 59]. Проте саме слова, а точніше – мова та її логіка, що накладається на об'єктивований соціальний світ, на думку П. Бергера і Т. Лукмана, є підґрунтям системи легітимації: „Система легітимації побудована на мові і використовує мову як свій головний інструмент” [1, с. 108]. Незважаючи на те, що слова, знаки, символи, мови, речення, мовні практики, дискурси є лише презентаціями (чи картами, за термінологією А. Коржибського) речей, об'єктів, структур і процесів фізичного світу, саме вони управляють соціальним життям в усіх його вимірах. Недарма засновник теорії мовленнєвих актів Дж. Остін 1955 року назвав свій курс лекцій „Як здійснювати речі за допомогою слів” [7]. Попри істотні вади його теорії (що в цілому обумовлюються ігноруванням інтеракційного характеру комунікації та поліваріантних умов її перебігу), Дж. Остін, по суті, прирівнявши слова до дій (показова у цьому зв'язку сама назва теорії мовленнєвих актів (інакше – дій)), ініціював сплеск уваги багатьох видатних дослідників (зокрема, Дж. Р. Сьорля, К.-О. Апеля, Ю. Хабермаса) до проблем структури комунікації, її співвідношення зі структурою соціального універсуму, можливості управління соціальною діяльністю за допомогою комунікації, впливу соціальних позицій, ролей, інститутів на комунікацію.

З точки зору легітимаційної політики, управляти комунікацією означає управляти в коротко-, середньо- та довготерміновій перспективі реакціями і поведінкою партнерів з комунікаційної взаємодії (тобто суб'єктів легітимації) через зміну, впровадження та утвердження легітимних інтерпретаційних принципів (налаштування інтерпретаційного модуля). Очікувана поведінка суб'єкта легітимації з позиції суб'єкта легітимаційної політики в остаточному підсумку – це легітимація (надання визнання). Мовчання чи оплески, емоційне піднесення чи розчарування, якщо це заплановане як результат легітимаційної політики та посилює легітимність відповідного політичного суб'єкта і його діяльність, є реалізацією легітимації. Додамо, що найбільш ефективно прищеплені моделі інтерпретації діють поза свідомим чи, краще сказати, поза рефлексивним рівнем суспільної свідомості. Причому в якості таких моделей можуть виступати міфи, освячені ними ритуали, великі (чи невеликі) наративи, що утверджують певну систему принципів сприйняття/конструювання суспільно-політичної реальності та, відповідно, дії в різних просторово-часових її координатах.

Слід зазначити, що при реалізації легітимаційної політики насилля чи примус (особливо явні й такі, що можуть бути усвідомленими) щодо

суб'єкта легітимізації є небажаними і фатальними для втілення задумів її суб'єктів. Куди доцільнішим і продуктивнішим для досягнення легітимізаційного ефекту є ініціювання та підтримка перманентного процесу гнучкої взаємодії між суб'єктом і об'єктом легітимізаційної політики (при цьому останній у певному сенсі стає також суб'єктом легітимізаційної політики). Можливо, тут варто зазначити, що суб'єкти легітимізації, які усвідомлюють (або точно знають, чого хочуть в перспективі) діалектичний зв'язок між творцями і об'єктами легітимізаційної політики, можуть час від часу впливати або навіть управляти легітимізаційними процесами.

Тоді постає питання: а хто насправді є суб'єктом і об'єктом легітимізаційної політики? При бажанні відповісти на нього слід зрозуміти, що у справжнього суб'єкта легітимізаційної політики є те, чого немає у її об'єкта. Це (оптимальна та переважаюча за широтою і перспективністю) стратегія, систематичність і системність дії та, внаслідок цього, можливість для маневру. Красномовний приклад: коли квазісуб'єктом легітимізації стає мовчазна більшість, апелюючи до позиції якої можна добитись від активної меншини вимушеної (під страхом бути проти власного народу чи думки більшості) згоди.

Загалом справжнім суб'єктом легітимізаційної політики є той, хто має стратегію, розроблену на довготермінову перспективу. Саме стратегія надає суб'єктові політики справжню свободу вибору. Розробляти стратегію для суб'єкта легітимізаційної політики може спеціальний апарат аналітиків – фахівців з управління суспільно-політичними процесами. Але тут важливо, під чиї інтереси розробляється стратегія і наскільки повно вони будуть враховані в ході реалізації стратегії. Будь-яка стратегія легітимізаційної політики має рахуватися з інтересами всіх можливих учасників легітимізації політики і влади. Вона завжди має бути планом комунікативної взаємодії, що організується бажаною для суб'єкта легітимізаційної політики метою і системою засобів, котрі відповідають тим чи іншим потребам та інтересам суб'єктів легітимізації. Недотримання принципу взаємності, тобто нерозуміння чи неврахування потреб, інтересів, бажань суб'єктів легітимізації, обумовлює легітимізаційну політику до банкрутства.

При гнучкій взаємодії суб'єкт легітимізаційної політики має можливість впливати на суб'єкта легітимізації через технологію підміни інтенцій конвенціями, тобто за допомогою апеляції до суб'єкта легітимізації діяти відповідно до патріотичних, правових, логічних, раціональних, етичних, естетичних та будь-яких інших принципів, приховуючи за цими закликами свої прагнення як суб'єкта легітимізаційної політики до досягнення вигідного для себе розуміння наявної ситуації, шляхом нав'язування тієї чи іншої легітимної картини/карти світу. Апелюючи до тих чи інших конвенцій, суб'єкт легітимізаційної політики тим самим апелює до принципів дії тих чи інших соціально-політичних інститутів, одночасно ініціюючи легітимізацію цих інститутів через приховану центрацію,

акцентуацію цінності їх функціонування. Якщо „очевидна цінність” легітимних, суспільно визнаних інститутів піддається сумніву критично чи нігілістично налаштованими суб’єктами, то суб’єкт легітимаційної політики намагається постулювати їх цінність у зв’язку з цінністю, ідентичністю (я-концепцією) особистості. Наприклад, такий інститут, як держава, має стояти на варті інтересів особистості та суспільства, і це може давати підставу для суб’єктів легітимаційної політики, що обслуговують осіб чи органи, наділених владними повноваженнями, обґрунтовувати і виправдовувати тезою про сильну державу як запоруку зміцнення безпеки громадян та зростання їх добробуту розширення компетенції відповідних осіб чи органів, перерозподіл владних функцій, а також обмеження прав людини запровадженням додаткових систем контролю.

Якщо особистість відмовляється дотримуватися правил гри, встановлених певним інститутом, то вона ризикує бути позбавленою прав на легітимність як суб’єкта, зокрема, легітимації, з боку суб’єктів легітимаційної політики, котрі захищають особливу цінність того чи іншого інституту, який слугує реалізації їх інтенцій, цільових позицій. Дотримання суб’єктом правил певного інституту, з одного боку, означає легітимність цього інституту у сприйнятті як цього суб’єкта, так і тих, на кого цей суб’єкт має вплив. З іншого боку, легітимність інституту залежить від соціального впливу суб’єкта легітимації, а це означає, що відповідний інститут орієнтований на надання суб’єкту своєї легітимації достатнього соціального та легітимаційного статусу. Простий приклад: держава надає соціальним суб’єктам статус громадян, чиновників, депутатів, за що вимагає від них дотримання певних правил, обов’язків, неповага до яких може загрожувати їм або зниженням соціального статусу, або звуженням їх прав, або виключенням зі складу членів (наприклад, позбавленням громадянства). Чим вища легітимність інституту, тим вища легітимність тих, хто дотримується його правил гри.

Цікаво, що навіть той, хто налаштований проти певного інституту і вимагає його ліквідації, мимоволі легітимує його існування, оскільки змушений визнавати його фактичність, а відтак і рахуватися з принципами його дії. Наприклад, існування опозиції в ліберально-демократичній державі завжди зміцнює позиції офіційного уряду (не кажучи вже про соціально-політичну систему в цілому), оскільки, поважаючи принципи і процедури його формування, опозиція не може добитися його негайної і безумовної відставки (ліквідації) та, одночасно, своєю політичною поведінкою, незважаючи на постійну критику зі свого боку, створює офіційній владі ореол найкращої і єдино можливої у даних соціальних, економічних, історичних і політичних умовах, виводячи її легітимність з дотримання нею принципів і процедур функціонування. Крім того, критика, яка не знищує основи (смысл існування) відповідного інституту, зміцнює його, оскільки сприяє його внутрішній мобілізації перед загрозою від конкурента чи ворога та дозволяє своєчасно подолати слабкі сторони

діяльності.

Зовсім інша справа, коли критика вказує на істотні протиріччя між існуванням інституту, з одного боку, та інтересами діючих соціальних та політичних суб'єктів, з іншого. Яскравий приклад – дисидентство в СРСР з його боротьбою за права людини.

Як відомо, дисидентство було одним з делегітимуючих чинників, що розхитував основи монопольного панування партійно-комуністичної номенклатури з її спецрозподільниками і нездатністю на належному рівні забезпечити як громадянські, так і соціальні права радянських людей. Правлячі режими використовують всі можливі ресурси та інститути, які перебувають під їх контролем, аби знищити політичну опозицію. У розвинутих ліберально-демократичних країнах з успіхом використовують проти політичних противників адміністративні й економічні важелі, дискредитацію їх в очах суспільства через ініціювання скандалів. В СРСР крім адміністративних заходів проти „незгодних” застосовувались репресії (на початку 1980-х дисидентство в Радянському Союзі було знищено).

Дуже часто різні інститути успішно існують завдяки пропаганді (PR, іміджмейкерська, спін-докторська, рекламна діяльність), яка спотворено інтерпретує реальність задля захисту свого права на існування, пов'язуючи, як правило, свою ліквідацію з погіршенням стану справ щодо задоволення інтересів суб'єктів, які легітимують відповідні інститути. Так діяли і діють тоталітарні і неототалітарні режими, політичні, релігійні та комерційні організації. Вірогідно, керівники й теоретики діяльності таких інститутів можуть цілком щиро вірити в свою пропаганду, і саме ця віра може забезпечувати їх необхідною аргументацією чи емоційним запалом та гарантувати достатню легітимність і підтримку. У цьому зв'язку пригадаємо хоча б сталінський режим.

П. Бергер безспідставно вважає, що від визнання (легітимності) залежить існування як суспільства, так і кожного індивіда. „Нам необхідне визнання суспільства, щоби бути людьми і сформувати свій Я-образ, тобто самоідентичність. Суспільству ж для того, щоб існувати, необхідне визнання з боку людей” [2, с. 120].

Взаємне зацікавлення суспільства та індивіда у легітимності висуває проблему комунікативної взаємодії як інстанції, котра розподіляє (диспозиціонує) легітимні потенціали в суспільному просторі, тобто як поля – топосу обміну та конвертації одних форм легітимності в інші. Причому війни, конфлікти, гроші, символи престижу чи належності до панівної соціальної групи разом з вербалізаціями у полі обміну легітимностями слугують складовими комунікації, що визначає порядок (норми, принципи, ідеали) присвоєння та закріплення легітимних вартостей за учасниками і ресурсами, які вони використовують, у боротьбі за когнітивне, аксіологічне, політичне чи економічне управління світом або лише їх власною життєдіяльністю.

Поле обмінів легітимностями - універсальна системоутворююча інстанція соціального, в якій сходяться (перетинаються) міфологічні, релігійні, ідеологічні, економічні, політичні, правові, етичні, естетичні, історичні, етнічні та інші дискурси учасників соціального світу з метою його визначення (когнітивного та аксіологічного) і, відповідно до цього визначення, захисту чи зміни існуючих суспільних відносин. „Реальність для нас є швидше результатом переплетення... численних образів, інтерпретацій, реконструкцій...”, - пише Дж. Ваттімо [3, с. 14]. Він цілком справедливо вбачає в інтенсифікації комунікації можливість як свободи, так і ще більшого підпорядкування особистості панівним групам, силам, принципам [3, с. 15 - 18].

Свобода чи примус у здійсненні легітимації (передачі легітимності) залежить від наявності (чи ненааявності) продуманої стратегії у суб'єкта легітимаційних відносин. У полі обмінів легітимностями керують (або конкурують) саме стратегії, або той, хто реалізує стратегії, котрі мають легітимаційну перспективу. При їх здійсненні важливі такі принципи, як гнучкість, сприяння бажаним тенденціям, використання криз як точок біфуркації для розгортання заздалегідь заготовлених варіантів (з метою зміцнення владних позицій), систематичність (у тому числі й наявність системи спостереження і швидкого реагування на зміну ситуації), свобода маневру (широта альтернатив) і привабливість ідеалів, що забезпечують необхідну мотивацію при реалізації стратегічних планів.

Саме з реалізацією певної стратегії і пов'язана легітимаційна політика. Немає стратегії – немає легітимаційної політики. Стратегія надає політиці масштабності й перспективності, коли гнучкість, поступливість, моральність у прийнятті рішень роблять політику та її суб'єктів легітимними (такими, що заслуговують підтримки) в очах громадськості. Тут є підстави говорити, що коли політика на практиці (а не у вербалізаціях) залишається за своєю сутністю моральною, то вона та її суб'єкти мають більший легітимаційний потенціал і, відповідно, більше перспектив діяльності. Отже, мораль має бути одним з параметрів стратегії легітимаційної політики.

Стратегія має надавати смисл життю суспільства та окремих особистостей. Завдання легітимаційної політики полягає в забезпеченні того, щоби реалізація стратегії на практиці не знецінювала смислові параметри існування як особистостей, так і суспільства в цілому. Права людини і повага до них є досить вагомим критерієм оцінки легітимності суб'єктів політики.

Із забезпеченням прав людини у повному обсязі безпосередньо пов'язане досягнення державою рівноправності у міжнародних відносинах. Не секрет, що більше можливостей забезпечити права своїх громадян мають потужні держави, а не ті, що лишаються недостатньо розвинутими. Однією з причин цього є неоднаковий доступ до засобів комунікації (включаючи й рівень оволодіння ними) учасників соціальних відносин.

Оскільки засоби комунікації є вагомим інструментом легітимісної політики, то різний рівень їх використання створює проблему дисбалансу, нерівності у легітимісно-політичній конкуренції чи протистоянні. Хто контролює засоби масової інформації і комунікації, той звичайно має кращі можливості для реалізації своєї легітимісної політики.

Комунікація як механізм відтворення і солідаризації (чи сегментації) суспільства у сприйнятті його членів є процесом, що управляється і спрямовується суб'єктами легітимісної політики, які визначили стратегічну мету. Комунікація, точніше – організація ефективної та сприятливої комунікативної взаємодії для посилення владних можливостей суб'єктів управління легітиміцією, є одвічною метою легітимісної політики. Як мета легітимісної політики, комунікація визначає особливості управління легітиміційними процесами та інтегрує смисли різних складових суспільного цілого в єдиний смисловий універсум, що забезпечує його стабільність і динаміку. Через організацію комунікативного простору легітиміційна політика, використовуючи систему комунікативних технологій, здійснює і моніторинг, і контроль над суб'єктами легітимізації.

Вже застосування на практиці і розгортання будь-якої стратегії легітимізації позбавляє суб'єктів легітимізації реалізації права вільного вибору. Той, хто дотримується певної стратегії, визначає і контролює соціальні відносини. А проведення успішної стратегії легітиміційної політики полягає у створенні інтерпретативної парадигми комунікації, яка містить способи, засоби, норми, зразки, стереотипи, ідеали сприйняття і розуміння різного роду одиниць, суб'єктів і предметів комунікації.

Розглядаючи комунікацію як мету легітиміційної політики, слід мати на увазі, що вона (комунікація) не обмежується лише вербальними актами. Вона охоплює весь світ соціального, побудованого на спілкуванні, що кодується і словами, і діями, і символами, і жестами, і ритуалами, і обрядами, і переконаннями, і інтересами, і речами, і конфліктами, і грошами, і демонстрацією цинізму чи гуманізму. Певний смисл перебуває в центрі будь-якої комунікації: він творить комунікацію, оскільки будь-яка комунікація – це породження, передача та інтерпретація смислу. Тому головне завдання абсолютної легітиміційної політики – породження абсолютного смислу і перетворення його на ресурс політики, суспільних перетворень. Причому, смисл не має виключати частину можливих комунікаторів, а, навпаки, надавати їм нові можливості для їх реалізації як творчих суб'єктів.

Йдеться про те, що певного роду смисл може ініціювати будь-яку діяльність і мобілізувати будь-яку особу, тобто зробити світ іншим. Скажімо, змінивши смисловий контекст чинного режиму, можна знищити його, мобілізавши соціальні сили на реалізацію бажаного майбутнього. Отже, сильна легітиміційна політика має включати ціннісну, звільняючу (трансгресивну), креативну, ініціюючу, мобілізуючу та інтегруючу функції.

Проте на практиці дуже часто легітимацийна політика стає формою контролю над особистістю, а не засобом її звільнення. Контроль над суб'єктами легітимациї є одним із завдань легітимацийної політики. Цей контроль, на відміну від функцій силових органів держави чи засобів економічного примусу, здійснюється через свідомість і поведінку. Свідомість стає об'єктом впливу з боку суб'єктів легітимацийної політики та впровадження „правильних”, „адекватних”, „легітимних” визначень реальності. Поведінка суб'єктів легітимациї є індикатором результативності легітимацийної політики і одночасно об'єктом, через який здійснюється вплив на свідомість. Режисовані „об'єктивні” реакції та „адекватні” відповіді органів влади на „неправильні”, „нелегітимні” соціальні дії „окремих представників” суб'єктів легітимациї становлять сутність контролюючої функції легітимацийної політики.

Комунікація певним чином структурує реальність, виокремлює в ній у якості елементів джерело повідомлень, передавача (адресанта), з одного боку, і приймача повідомлень (адресата), з іншого. Ситуація комунікації як взаємозалежність двох взаємодіючих сторін на перший план висуває проблему управління сприйняттям, від якого залежить подальша поведінка тих, хто втягується в комунікацію. Перед комунікатором, який прагне передати повідомлення і тим самим змінити попередню ситуацію на нову, постає питання, яка форма, зміст, якість, міра абстрагування, умови (контекст) повідомлення спроможні змінити (наскільки та в якому напрямі) поведінку адресанта повідомлення. Тут можна виокремити кілька вимог до легітимного повідомлення: 1) позитивне, прихильне чи зацікавлене ставлення адресата до адресанта; 2) серйозне (переконливе, впевнене) ставлення адресанта до свого повідомлення; 3) прихильне ставлення адресанта до адресата; 4) функціональна, естетична, розважальна, пізнавальна чи інша цінність повідомлення.

Висновки

Легітимацийна політика – це завжди взаємодія суб'єкта легітимацийного впливу (управління) і суб'єкта визнання. Як взаємодія, легітимацийна політика можлива лише завдяки комунікації. Комунікація є передачею претензій на легітимність та їх підтвердження чи заперечення. Через комунікацію легітимацийна політика досягає своїх цілей, добивається визнання значущості дійових осіб, систем і структур соціально-політичної реальності. Легітимацийна політика орієнтується на створення та зміну комунікативного простору і його структури. Саме зміна форми і структури комунікації перетворює сприйняття повсякденного досвіду, реальності, трансформує картину (або карту) світу в свідомості суб'єктів легітимацийних процесів.

Література:

1. Бергер П., Лукман Т. Конструирование социальной реальности. Трактат по социологии знания. - М.: „Academia-Центр”, „МЕДИУМ”, 1995. - 323 с.
2. Бергер П. Приглашение в социологию: гуманистическая перспектива. - М., 1996. - 168 с.
3. Ваттимо Дж. Прозрачное общество. Пер. с ит. / Перевод Дм. Новикова. М.: Издательство „Логос”, 2002. - 128 с.
4. Грачев М. Н. Политическая коммуникация: теоретические концепции, модели, векторы развития: Монография. - М.: Прометей, 2004. - 328 с.
5. Николко М. В. Коммуникативная природа легитимационных процессов. - Дис. ... к. философ. н.: 09.00.03. - Симферополь, 2004. - 203 с.
6. Ольшанский Д. В. Политический PR. — СПб.: Питер, 2003. — 544 с.
7. Остин Дж. Как совершать действия при помощи слов? // Остин Дж. Избранное. Перевод с англ. Макеевой Л. Б., Руднева В. П. — М.: Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 1999. — С. 13 - 138.
8. Beetham D. The Legitimation of Power. - London: Macmillan press, 1991. - 267 p.
9. Chermak S., Weiss A. Maintaining legitimacy using external communication strategies: An analysis of police-media relations // Journal of Criminal Justice. - 2005. - Vol. 33. - P. 501 - 512.
10. Korzybski A. Science and Sanity: An Introduction to Non-Aristotelian Systems and General Semantics. - Brooklyn (N.Y.): Institute of General Semantics, 2000. - 5th ed. - CCII, 825 p.
11. Manin B. On Legitimacy and Political Deliberation // Political Theory. - 1987. - Vol. 15. - P. 338 - 368.
12. Shabani A. P. Discourse Ethics, Power, and Legitimacy: the Ideal Of Democracy and the Task of Critical Theory in Habermas / A Thesis Submitted to the Faculty of Graduate Studies and Research in Partial Fulfillment of the Degree of Doctor of Philosophy. - Ottawa: University of Ottawa, 2000. - 226 p.
13. Sinne K. Communication: Mass Political Behavior // Political Communication Issues and Strategies for Research: Vol. 4 / Ed.: S. H. Chaffee. - Beverly Hills, Calif.: Sage Publications, 1975. - 319 p.

Політичні інтереси як основа політичної діяльності

Леся Радченко,
аспірант кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
ім. М. Драгоманова

У політичній науці однією з досить малодосліджених категорій і досі лишається категорія „політичний інтерес”. Чимало складних соціально-політичних проблем сучасного суспільства не піддається науковому аналізу без чіткого визначення саме цих категорій.

Певні розмисли щодо такої категорії, як інтереси, можна помітити ще у творах мислителів античності. Так, Демокріт, описуючи основні етапи розвитку людини і головні її досягнення (взаємодопомога, речі, створення помешкань і одягу, оволодіння вогнем, мистецтво), зазначав, що рушійною силою цих процесів були доконечні потреби людини. Він вважав, що саме злидні змушували людей пізнавати значення речей.

Приблизно такої ж думки дотримувався й Аристотель. Він говорив, що люди ведуть такий спосіб життя, до якого їх змушують злидні.

В епоху Просвітництва П. Гольбах, К. Гельвецій, Д. Дідро намагалися пояснити суспільно-політичне життя (в тому числі й політичний устрій держави) інтересами і потребами людей. У їхніх міркуваннях вже можна виокремити категорію інтересів.

П. Гольбах, зокрема, розглядав інтереси як провідний мотив людських дій. За допомогою цієї категорії він прагнув пояснити всі явища суспільно-політичного життя. Інтересом, на його думку, можна вважати об'єкт, з яким кожна людина пов'язує уявлення про своє щастя. Отже, П. Гольбах виводить інтерес не з об'єктивних відносин, а з уявлень людей – з того, що вони вважають необхідним для свого щастя. Визнаючи егоїзм, прагнення до задоволення свого інтересу найсуттєвішою рисою людської природи, вчений висував ідею поєднання особистого і суспільного інтересу.

Цікаву спробу створити теорію інтересу здійснив К. Гельвецій у книзі „Про розум” (1758 р.). Рушійною силою інтересу він називав вчинки людей. К. Гельвецій доводив, що основу всього суспільно-політичного життя, всієї діяльності та уявлень людей, а також державного устрою і звичаїв,

становить інтерес. Інтерес, на його думку, – це себелюбство, але його не слід розглядати тільки як ваду. Це природне почуття людини. Воно може перетворитися і на ваду, і на чесноту в залежності від смаків і пристрастей людей. Інтерес – це чарівник, який змінює на очах у всіх істот вигляд і значення будь-якої речі.

Є. Бентам рушійною силою діяльності людини також визначав інтереси. Проте він не зводив їх до інтересів лише особистих. Вчений вважав задоволення приватного інтересу як забезпечення щастя якомога більшої кількості людей. Є. Бентам виступав проти того, щоби інтерес індивіда суперечив суспільному інтересу. Він називав суспільний інтерес абстракцією – сукупністю індивідуальних інтересів (індивідуальні інтереси, на його думку, єдино реальні).

І. Кант теж прагнув пояснити суспільне життя інтересами людей. Людина, на його думку, може вивищитися над своїми бажаннями та інтересами, заснованими на чуттєвості. Її волі властива „причинність із свободи”. І. Кант вважав, що високе призначення людини полягає не в тому, щоби судити про добро і зло – про ці категорії може судити лише „незацікавлений розум”. Тут підкреслюється заперечення І. Кантом не інтересу як такого, а його чуттєвої основи. Вчений виступав проти утилітаристського зведення інтересу до простого задоволення.

Значний вклад у розвиток теорії інтересу зробив Г. Гегель. В його системі інтерес стає однією з найважливіших категорій філософії духу. Мислитель стверджував, що дії людей обумовлюються їх потребами, пристрастями, інтересами. Об’єктивною стороною інтересу, на його думку, є абсолютна ідея. Проте більшу увагу вчений звертав на суб’єктивний бік. Він вважав, що ніщо в світі не існує без інтересу. Саме інтерес є змістом тих потягів, на задоволення яких спрямовується діяльність суб’єктів. Завдяки діяльності відбувається перехід від суб’єктивного до об’єктивного. Отже, інтерес закінчується певним об’єктивним цілим і втілюється в ньому. Інтересом, на думку Г. Гегеля, є момент суб’єктивної одиничності та її діяльності у будь-якій справі. Відтак, ніщо не здійснюється поза цим інтересом. Багатоманітність інтересів і протиріч між ними Г. Гегель пояснює багатоманітністю форм і способів прояву абсолютної ідеї. Інтерес ідеї, на його думку, не присутній у свідомості окремих індивідів, а діє через природну необхідність і потреби. Спільний інтерес відокремлюється від свого носія – суспільства і перетворюється на інтерес ідеї, яка проявляється у багатоманітності конкретних потреб індивідів. Необхідно мати на увазі, що між інтересом ідеї і сваволею потреб Г. Гегель розміщував природну необхідність.

Власну теорію інтересів висунув К. Маркс. Спільний інтерес, на його думку, виражає людські відносини, пронизані раціональністю. Спільному інтересу протистоїть приватний інтерес – інтерес окремого прошарку, пронизаний духом корисливості і себелюбства. Якщо Г. Гегель першим носієм спільного інтересу називав народ, публіку, провінції, то К. Маркс

– державу. К. Маркс визначав інтерес як поєднання об'єктивного і суб'єктивного. Об'єктивним моментом є становище суб'єкта, а суб'єктивним – ідеальні спонукальні сили – жадання, прагнення, мотиви діяльності. Предмети і об'єкти цих мотивів є змістом інтересу, вони відображаються у свідомості суб'єкта згідно з його становищем, становище ж позначається на змісті інтересу. Отже, інтерес – це єдність вираження внутрішньої сутності суб'єкта і відображення об'єктивного світу, сукупності матеріальних і духовних цінностей людської культури у свідомості цього суб'єкта. Таким чином, в структурі інтересу можна виокремити чотири основні моменти: 1) соціальний стан суб'єкта, або сукупність його практичних зв'язків із суспільством; 2) ступінь усвідомлення стану, який може варіювати від нерозуміння через нечіткі відчуття до яскравого усвідомлення; 3) ідеальні спонукальні сили, або мотиви діяльності, спрямовані на певні об'єкти інтересу; 4) сама дія, яка є утвердженням суб'єкта в об'єктивному світі.

У 1920-х роках Р. Перрі, один з представників американського неореалізму, спробував створити загальну теорію цінностей, обумовлених інтересами. У праці „Сучасні філософські традиції” (1912 р.) він зачіпає проблеми інтересу, порушуючи питання про співвідношення інтересу і свідомості. Розглядаючи цю проблему, він відштовхувався від думки А. Бергсона про те, що „сприйняття... себе обмежує, оскільки воно має бути взірцем усього, а насправді зводиться до того, що нас цікавить” [1]. Ця думка впливає з таких міркувань. Оскільки інтереси людей відіграють активну спрямовуючу роль стосовно пізнання, то все пізнання є пізнанням лише інтересів людини. А оскільки воно не може вийти за межі інтересів, то неможливо будувати уявлення про оточуючий світ інакше, ніж за аналогом людського світу. Р. Перрі тут формулює важливу ідею: абсолютизація об'єктивної сторони інтересу приводить до того, що будь-яке пізнання є лише самопізнанням. Інтерес, за Р. Перрі, є основою будь-якої цінності і будь-якого ціннісного судження. Розглядаючи проблему співвідношення пізнання та інтересу, він чітко розмежовує інтерес і пізнання. Р. Перрі зазначає, що інтерес випереджає його усвідомлення. Інтерес – це узагальнююче поняття для означення всього психічного життя людини. Об'єктивність інтересу, на думку Р. Перрі, – це видимість, об'єктивність всередині суб'єктивності, об'єктивність психіки стосовно свідомості.

Американський соціолог Р. Мак-Івер доходить висновку, що слід розрізняти суб'єктивний і об'єктивний бік інтересу. Інтерес, на його думку, – це об'єкти відносин, мотивів, бажань. При цьому, інтереси і бажання нерозривно пов'язані між собою, це два аспекти відносин між суб'єктом і об'єктом. Отже, інтерес у нього інтерпретується як об'єкт уваги, тобто чисто психологічно – осторонь лишаться соціальний зміст і соціальна обумовленість інтересу. Вчений аж ніяк не пов'язував об'єктивність інтересу з об'єктивним становищем суб'єкта, з його реальними зв'язками. Він ототожнює інтерес із зовнішнім об'єктом, що міститься перед свідомістю суб'єкта. Поняття інтересу Р. Мак-Івер використовує як одну

з основних категорій, що розкривають структуру суспільства, оскільки всі людські інститути і об'єднання визначаються інтересами людей. Однакові інтереси (засоби задоволення первинних потреб у помешканні, харчуванні і воді, здоров'ї тощо) містяться в основі політичних інститутів суспільства; спільні інтереси – в основі культурних інститутів.

Р. Мак-Івер поділяв інтереси на обмежені і необмежені. Необмежені інтереси не мають чіткої спрямованості, вони пов'язані з існуванням таких асоціацій, як клас, каста, плем'я, покоління, патріархальна сім'я. Обмежені інтереси поділяються на первинні, вторинні і проміжні. Первинні інтереси – це інтереси соціального суспільства, здоров'я і відпочинку, відтворення, релігійне, естетичне, наукове, філософське. Вторинні інтереси – економічні, політичні, технологічні. До проміжних інтересів Р. Мак-Івер відносить освіту.

Загалом поняття „інтерес” (від лат. interest – має значення, важливо) визначається як реальна причина, рушійний фактор соціальних дій, котрі формують мотиви і стимули, ідеї та емоції соціальних суб'єктів – індивідів, соціальних груп, класів. Це об'єктивне ставлення соціального суб'єкта до суспільних умов, що відображає спрямованість позиції і поведінки при обранні чи створенні умов для задоволення своїх потреб, реалізації мети дій [2]. Зміст інтересу визначається багато в чому тим, що цей феномен властивий лише людині і формам її організації (соціуму), де обов'язковим атрибутом є свідомість людини як її невід'ємна властивість, що й визначає варіативність людської поведінки. Необхідність задоволення потреб – основа розуміння поведінки учасників суспільних відносин, їх активності і пасивності, їх вольової стійкості. Інтереси є рушійною силою діяльності, поведінки і вчинків людей.

Існує багато варіантів розуміння категорії „інтерес”. Він, зокрема, визначається як увага, зацікавлення в чомусь чи в комусь; спрямування думки на певний предмет; те, що примушує когось (щось) слугувати на користь когось (чогось); прибуток, вигода; те, що становить зміст чийхось думок, мови, турбот. Інтерес також можна визначити як одну з форм завдань, вирішення яких для його носія є реалізацією інтересу [3].

Інтереси спрямовуються на зміну об'єктів соціального середовища, подолання перешкод для забезпечення потреб суб'єктів політики. Інтереси характеризують суб'єкта політики як діючу силу, що прагне закріпити своє панування над конкретними політичними умовами і забезпечити реалізацію потреб його функціонування і розвитку.

Інтереси – це особливий вид суспільних відносин. Вони не існують самі по собі, поза соціальними групами, особами, які є їх носіями. Носіями інтересів можуть бути особистість, соціальна група, сім'я, нація, суспільство, різні інститути. З іншого боку, інтереси спрямовуються на певний об'єкт. В якості об'єктів інтересу виступають матеріальні і духовні цінності, соціальні інститути і суспільні відносини, усталені звичаї. Інтереси спрямовуються на соціальні відносини та інститути, від яких

залежить розподіл цінностей, благ, що забезпечують задоволення потреб.

Проблему інтересів можна розглядати, виходячи з багатьох умов. Найважливіші з них: тісний зв'язок з об'єктивною необхідністю, суспільними відносинами, з місцем людини в суспільстві; потреби людини; свідомість і воля людей, а відтак і їх діяльність; визначення інтересу як взаємозалежності людей, котра проявляє себе у висуванні вимог до кожного суб'єкта.

Ці підходи до визначення категорії інтересу можна звести до чотирьох типів:

1) представники першого напрямку (А. Айзикович та інші) визначають інтерес як суб'єктивне явище, особливе спрямування свідомості, що має об'єктивну обумовленість. Об'єктивне перебуває за межами інтересу, хоча й певним чином впливає на нього;

2) інтерес розглядається як об'єктивне явище. Наприклад, Г. Глезерман зазначає, що слід розрізняти три основні моменти: формування інтересу як об'єктивного явища, відображення інтересів у свідомості людей, реалізація інтересів у практичній діяльності [4]. Суб'єктивним є лише відображення інтересу, яке не входить до його структури. Підкреслюється зв'язок між інтересами і потребами та вказується, що об'єктивні потреби розвитку суспільства є змістом самого інтересу;

3) інтерес являє собою єдність об'єктивного і суб'єктивного, оскільки, з одного боку, він має матеріальні основи, а з іншого – завжди певним чином відображається у свідомості та формується в ній у вигляді конкретних цілей. Прихильники цієї точки зору (А. Здравомислов, В. Нестеров) вважають, що „тут головним його досягненням є не зведення інтересу до потреб чи до мети, а визначення його як діалектичної єдності, як єдності об'єктивного і суб'єктивного [5]. Інтерес являє собою чи то єдність об'єктивного змісту і суб'єктивної форми, чи то єдність об'єктивного і суб'єктивного в діяльності;

4) існує два ряди інтересів. Один з них представлений об'єктивними інтересами, інший – суб'єктивними.

Щоб у кожному конкретному випадку бачити інтерес, необхідно чітко розуміти зміст елементів його структури:

1) необхідність задоволення потреб (передбачає наявність самої потреби);

2) можливість задоволення потреб (передбачає наявність способів і умов їх задоволення);

3) усвідомлення необхідності задоволення потреб і можливостей їх задоволення.

Таке розуміння структури інтересів пояснює, чому інтерес є реальною причиною соціальних дій суб'єктів. Це дає можливість повніше розкрити властивості інтересу. Коли йдеться про ці властивості, то, перш за все, наголошується на якісних ознаках інтересу, його особливостях, характерних рисах [6].

У принципі будь-який інтерес є егоїстичним вже тому, що його носій сам вишукує можливості задовольнити необхідні потреби. Певний інтерес завжди існує поряд з іншими інтересами, які є рівнозначними для їх реалізації. Тому прагнення до обумовленості інтересу збігається з такими його властивостями, як суперечливість, конкурентність, змагальність, імпровізація тощо. Необхідність задоволення потреб „вимагає” від суб’єкта активних дій для пошуку засобів їх задоволення, які часто бувають у розпорядженні інших суб’єктів. Це і визначає інтерес як владний, примхливий, суперечливий, а його стихією є конкуренція, імпровізація, змагання.

При цьому зміст інтересу можна визначити як єдність вираження внутрішньої сутності суб’єкта і відображення об’єктивного світу, сукупності матеріальних і духовних цінностей людської культури у свідомості цього суб’єкта. Інакше кажучи, змістом інтересу є сукупність тих об’єктів, цілей і завдань діяльності, які оволодівають свідомістю суб’єкта дії. Проте ці завдання й цілі неоднорідні. Одні завдання є близькими і досяжними, інші – лише уявними; до одних цілей прагнуть з усією силою, з пристрасстю, а до інших – лише за певних умов і за ступенем необхідності.

Багатоманітність інтересів обумовлює проблему їх типологізації. Більшість дослідників поділяє інтереси за наступними основними ознаками:

- 1) за носієм інтересу – загальнонародні (суспільні), колективні, особисті;
- 2) за змістом, сферою діяльності і спрямованістю – матеріальні і духовні;
- 3) за соціальною значимістю – корінні, основні і другорядні, менш значимі;
- 4) за відношенням окремих колективних та індивідуальних інтересів до інтересів суспільного розвитку – загальні (суспільні) та приватні;
- 5) за часом дії – постійні, стійкі, довгострокові, тимчасові, нестійкі;
- 6) за відношенням до суспільного розвитку суспільства – прогресивні і реакційні;
- 7) за ставленням носія інтересу – дійсні, реальні, уявні, ілюзорні, помилкові.

Категорія „інтерес” знайшла відображення й у політичній сфері, де вона проявляється у формі політичного інтересу, який можна визначити як ставлення людини, соціальної групи до політичних впливів, процесів, політичної діяльності, які ґрунтуються на світоглядних принципах, переконаннях, настановленнях. Це – внутрішнє джерело політичної поведінки, яке спонукає до визначення політичних цілей та здійснення конкретних політичних дій для їх досягнення.

Вираженням політичних інтересів соціальних спільнот, особистості є активні, цілеспрямовані дії. В політиці відносини проявляються активно, оскільки у цій сфері задіяні маси людей, активні за своєю природою. Політичний інтерес – це інтерес соціальної групи, особистості, пов’язаний з

проблемою задоволення, утримання і використання влади. Він динамічний, він активно впливає на суспільне життя. Політичний інтерес виконує роль особливого стимулу дій всіх компонентів політичної системи суспільства – держави, політичних партій, громадських організацій тощо. Особливість політичного інтересу полягає в тому, що він тісно пов'язаний з механізмом та зі способами здійснення влади в суспільстві. Центральним питанням політичного інтересу є динамічний розвиток демократії, встановлення та розширення народовладдя, самоуправління народу.

Загалом інтереси – це динамічна категорія, оскільки з розвитком суспільства змінююся потреби людини, що, відповідно, викликають появу у неї нових інтересів.

Література:

1. Бергсон А. Материя и память. СПб., 1911, с. 28.
2. Філософський словник соціальних термінів. – Х.: Корвін, 2002. – С. 340.
3. Сиренко В. Ф. Обеспечение приоритета общегосударственных интересов (организационно-правовые вопросы). – Монографія. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 77.
4. Глезерман Г. Е. Интерес как социологическая категория // Вопросы философии, 1966, № 10, с. 19.
5. Здравомыслов А. Г. Проблема интереса в социологической теории. – С. 6.
6. Сиренко В. Ф. Интересы – власть – управление / АН УССР. Институт государства и права; отв. ред. В. В. Цветков. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 7.

Політичні ціннісні орієнтації українського середнього класу

Василь Козьма,
аспірант кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
ім. М. Драгоманова

Автор досліджує деякі аспекти становлення середнього класу в Україні, його політичні цінності й орієнтації. Актуальність теми обумовлюється тим, що в період соціально-політичних та економічних трансформацій проблема становлення, консолідації, онтологічне укорінення середнього класу можна вважати однією з цілей української модернізації.

З'ясувати роль та механізми впливу середнього класу на політичні процеси в сучасній Україні можна через розкриття системи цінностей і політичних орієнтацій його представників. Дослідження поведінково-мотивуючих цінностей людини, фундаментальних поведінкових настановлень на рівні як окремих індивідів, так і соціальних груп – традиційна тема соціальних та соціально-психологічних досліджень. Ще Г. Ріккерт розглядав історію людства як процес усвідомлення і втілення цінностей, а культуру – як спільну сферу досвіду, у якій поодинокі явища співвідносяться з цінностями, а цінності визначають індивідуальні відмінності в оцінках і судженнях [1, с. 69 - 103].

Класик соціологічної думки Е. Дюркгейм загострив увагу дослідників на проблемі впливу системи цінностей, ідеалів, за якими стоять реальні колективні сили [2, с. 286 - 304].

Т. Парсонс стверджував, що „соціальна система, в справжньому розумінні, неможлива без мови та без мінімуму інших форм культури, таких, як емпіричне знання, необхідне, аби впоратися з ситуаційними ускладненнями, і як досить цілісні зразки символічного виявлення почуттів („експресивного символізму”) та ціннісних орієнтацій” [3, с. 239 - 240].

Ідеї Е. Дюркгейма, Г. Ріккерта і Т. Парсонса обумовлюють важливий методологічний принцип ставлення до процесів соціальної трансформації – через дослідження трансформації ціннісних систем соціуму.

Оскільки в цілому ми дотримуємося діяльнісного підходу в оцінюванні механізмів соціальних змін, то пропонуємо уважно придивитись до

структури мотивів соціальних дій. Структурування соціальної дії, за М. Вебером, на традиційне, афективне, цілераціональне, ціннісно-раціональне дозволяє виокремити чотири види мотивів у структурі людських дій: традиції, ефекти (емоції), цілі і цінності.

Характерно, що ці мотиви спонукають людей до соціальних дій не лише самі по собі, але й на закладання певної сукупності потреб, які ми розуміємо як специфічну суб'єкт-об'єктну суперечність, котра відтворюється в діяльності. В силу свого існування в актуалізованому стані, потреби є базою для розвитку інших, складніших мотиваційних комплексів стереотипів, інтересів, цінностей. При цьому цілі та інтереси безпосередньо визначають цілераціональні дії соціальних суб'єктів, а цінності формують ціннісно-орієнтовані дії, але не лише їх. Як пише А. Здравомислов, „духовні прагнення, принципи, норми моралі належать не так до сфери дії інтересів, як до сфери цінностей. Стимули і причини людської діяльності отримують тут подальший розвиток: потреби, перетворені на інтереси, в свою чергу „перетворюються” на цінності [4, с. 160].

Погодившись з цим твердженням, мусимо визнати, що цінності визначають соціокультурний контекст будь-якої соціальної дії, слугують основою формування фундаментальних норм соціальної взаємодії, вони є причиною, котра спонукає до певного виду діяльності. Звідси випливає, що глибинними регуляторами людських дій стають, зрештою, потреби і цінності. Цінності – це „орієнтири, що існують у свідомості кожної людини, з якими індивіди і соціальні групи співвідносять свої дії. На основі цих орієнтирів складаються конкретні типи поведінки” [5, с. 3.]

В період стабільності соціальна поведінка цілком передбачувана. Вона підпорядковується переважно економічній необхідності. В нестабільний період різко зростає кількість можливих варіантів розвитку суспільства. Зникають природні закономірності поведінки. Саме в такий період, в точці біфуркації системи, зростає вплив різних ціннісних моделей та ідеалів, які пропонують для реалізації той чи інший варіант майбутнього.

Акцентуємо увагу на ключовій особливості функціонування цих моделей: ціннісно-нормативний набір, який у звичайному стабільному стані репрезентує собою моральний ідеал суспільства, моральний взірець, „етос” соціальної групи, стильові особливості життя того чи іншого прошарку, в кризовому суспільстві перетворюється на політичні ціннісні орієнтації. На основі політичних ціннісних орієнтацій формується багато політичних проєктів, ідеалів, які пропонуються суспільству як можливі моделі розвитку. І майбутнє настає як результат боротьби політичних ідеалів і політичних цінностей.

Уточнимо уявлення про політичні цінності. В довідковій політологічній літературі вони характеризуються, насамперед, як феномен свідомості: „Цінності політичні є невід'ємною частиною політичної культури суспільства і віддзеркалюються в політичній свідомості людей” [6, с. 719].

З іншого боку, помітним є прагнення підкреслити об'єктивно

предметний характер політичних цінностей, зазначивши в цій якості певні властивості політичних явищ: „...цінності політичні – об’єкти, явища, ідеї, процеси політичного життя та їх властивості, до яких людина ставиться як до таких, що задовольняють її соціальні потреби, інтереси і які вона залучає у сферу своєї життєдіяльності” [6, с. 719].

Але в будь-якому випадку підкреслюється значимість політичних цінностей в ситуаціях вибору політичної поведінки, оскільки саме цінності в ситуації обмеженої раціональності політичної рефлексії та рішень громадян формують шкалу оцінок, яка дозволяє орієнтуватися в політичних обставинах. Політичні цінності „включаються в систему соціально-нормативних, мобілізаційних та інтегративних регуляторів суспільно-політичного життя, поведінки індивідів, соціальних спільнот і об’єднань людей, будучи важливим джерелом політичної соціалізації особи” [6, с. 719].

Загалом в якості політичних цінностей можуть виступати найрізноманітніші соціальні явища, але лише в тому випадку, коли вони стають ідеалом та метою політичної діяльності людей. В. Шилов пропонує список „позитивних та негативних політичних явищ”, який збігається за об’ємом зі списком „політичних цінностей”:

- справедливість, демократія, свобода, соціалізм, держава, батьківщина;
- рівність, справедливість, безпека, патріотизм, громадянський та політичний активізм або політична інертність, легітимність, політична відповідальність, етатизм, здатність народу до самоорганізації, правовий нігілізм;
- добробут, порядок, розвиток, законність (легальність), влада, мир, війна, революція, реформа, держава, федералізм, самоврядування тощо [7, с. 118].

Ця класифікація дає такі групи соціальних явищ, що функціонують у суспільстві як політичні цінності:

- соціально-політичні ідеали (свобода, справедливість, рівність, законність, порядок тощо);
- політичні інститути (держава);
- характеристика політичної культури (правовий нігілізм, етатизм тощо);
- форми політичної діяльності (революція, реформа, війна тощо).

Звичайно, з цієї точки зору будь-який феномен, що має значення для світу політики, може розглядатись як політична цінність. Але сутнісні ознаки визначають особливість політики як механізму соціальної регуляції. На відміну від моральних, естетичних цінностей, які спираються лише на внутрішнє переконання людей та силу громадської думки, політичні цінності ґрунтуються також і на додатковому механізмі підтримки і контролю – політичному. Таким чином, „політичні цінності – це ті цінності, які вже реалізуються за допомогою політичної влади, спираючись на всю потугу державного апарату, або заради здійснення яких ведеться боротьба

за політичну владу, за володіння державним апаратом” [7, с. 120].

Саме тому, змагаючись за реалізацію власних політичних цінностей, люди добиваються прийняття відповідних законів, політико-правових актів. Тоді політичні цінності „постають, передусім, як юридичні закони і акти з їх виконання (включаючи судові постанови), які фіксуються матеріально в знакових об’єктах – відповідних документах (конституції, кодекси, статuti, угоди тощо)” [8, с. 149].

Вся система держави і права, вся політична система перебудовується для реалізації нових політичних цінностей. Нові політичні і правові акти змінюють характер суспільно-політичного устрою, а зрештою і найголовніше для людей – способи розподілу сукупного національного продукту. Не випадково Г. Лассуел визначив науку про політику як осягнення того, „хто, коли, де, як і скільки” отримує грошей [9, с. 86].

Отже, порівняно невелика роль політики в стабільні періоди розвитку змінюється в точці біфуркації – різко зростає вплив політичних ідеалів, програм на визначення історичного курсу. „Якщо перефразувати К. Маркса, то суб’єктивні політичні цінності, опановуючи маси, стають матеріальними силами” [7, с. 123].

Процес розпаду існуючих соціокультурних форм і формування нових набуває рис неминучого трагічного ціннісного конфлікту. Тому завдання полягає в тому, щоб описати типологію цінностей індивідів і груп, аби виявити процеси розпаду та утворення ціннісних і нормативних структур. Оскільки такий підхід вимагає співвідношення об’єктивно утворюваних цінностей з реальними суспільними суб’єктами, то ми спробуємо довести, що саме ціннісна структура „середнього класу” є тією структурою, котра може стабілізувати суспільство, задати вектори його стабільного розвитку і виступає ядром формування ціннісної єдності постперехідного суспільства. Досягнення цього стану може свідчити про перехід системи від хаотизованого кризового суспільства до стану макростабільності.

Нинішній стан ціннісного світу, зокрема й українського, надто неоднозначний, складний і багато в чому суперечливий. Він характеризується, з одного боку, кризою старої ідеології, крахом застарілих цінностей, масовою відмовою від радянських символів, а з іншого – перегрупуванням носіїв цієї ідеології. Замість монолітної, гомогенної культури, яка домінувала раніше, виникає багато культурно-ціннісних світів, різних ціннісних систем, що співіснують [10, с. 314]. Типологія ціннісних і політичних орієнтацій сучасного українського соціуму являє собою досить різні за напрямом векторні лінії, що стосуються бачення політичного, економічного, соціального чи культурного розвитку нашого суспільства.

Дані конкретних соціологічних досліджень засвідчують наявність різних думок стосовно сучасних перетворень. Так, за даними щорічних опитувань, здійснених Інститутом соціології НАН України за проектом „Політичний портрет України”, трохи більше 12 % опитаних вірять в

прогресивність капіталістичних відносин для України; близько 25 % є прихильниками повернення до соціалізму, 65 – 70 % респондентів остаточно не визначилися з цим питанням [11, с. 438].

Найбільш значущим, на нашу думку, є протистояння таких груп цінностей:

- ліберально-демократичні та авторитарно-патріархальні цінності;
- цінності, пов'язані з традиціями, і цінності, що передбачають права індивіда та свободу індивідуальних дій;
- національно-державні інтереси і цінності відкритого суспільства.

Існують і групи альтернативних постматеріалістичних цінностей, пов'язаних з пошуком змісту життя і власної соціальної ідентифікації. Представлені ці аксіологічні орієнтації, перш за все, різними екологічними, релігійними та молодіжними рухами. Заповнення поля ціннісних орієнтацій відбувається також за рахунок активізації діяльності різних етнічних, регіональних та релігійних спілок.

Особливе місце в ціннісній системі середнього класу посідають цінності політичної участі. Більше того: саме політичні цінності стають епіцентром боротьби майбутніх моделей суспільного розвитку. На основі політичних цінностей формується безліч політичних проектів, ідеалів, які пропонуються суспільству як можливі моделі майбутнього розвитку.

На нашу думку, структуру політичних уявлень та цінностей середнього класу формують такі фактори:

- в цілому негативне ставлення суспільства до влади;
- ступінь адаптованості до реформ;
- основні моделі отримання прибутків і характер життєвої траєкторії представників класу.

В цілому в системі цінностей українців влада ніколи не належала до тих цінностей, що схвалюються. І хоча влада в нашій країні не користується авторитетом, більшість населення все ж пов'язує вирішення своїх життєвих проблем передусім саме з її діяльністю. Існують моніторинги індексу довіри різним інститутам влади, що фіксують недовіру українців до неї (див таблицю).

Як видно з таблиці, основні інститути влади (Президент, парламент, судова система), на яких повинно ґрунтуватися нормальне суспільство, не користуються повною довірою. Однак слід відзначити, що ще 2004 року відбулися помітні зміни в морально-психологічному стані населення: значно підвищився рівень довіри до владних структур. Виявлені тенденції засвідчують початок процесу формування нового ціннісно-нормативного базису національної консолідації та громадянської ідентифікації. Так, на початку 2005 року новому Президентові – В. Ющенку довіряла майже половина дорослого населення України (49 %). Варто звернути увагу на те, що в Україні вперше за весь період становлення незалежної держави населення проявляє такий високий рівень довіри представникові владних структур. Безперечно, події осені 2004 року, виходячи з логіки соціального

процесу, не могли не позначитися на загальному стані суспільної психіки й досліджуваного феномена зокрема.

Таблиця

Індекс довіри (середній бал: шкала 1 - 5 балів) [12, с. 508]

Попередньому Президентові – Л. Кучмі в останній рік його правління довіряло 15 %, а не довіряло 58 % населення. Коли з цієї посади йшов Л. Кравчук, то йому довіряло 16 %, а не довіряло 53 % населення [12, с. 509].

Таким чином, недовіра до дій влади, політичний скептицизм і розкол політичної свідомості є загальносоціальним контекстом формування політичних орієнтацій середнього класу.

Роки	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Президенту	2.3	2.9	2.6	2.4	2.1	2.2	2.7	2.2	2.2	2.2	2.3	3.4
Верховній Раді	2.3	2.1	2.1	2.0	2.1	2.1	2.1	2.1	2.1	2.2	2.2	2.9
Уряду	2.3	2.4	2.3	2.2	2.1	2.1	2.4	2.3	2.2	2.2	2.3	3.1
Місцевим органам влади	---	---	---	---	---	---	---	---	2.3	2.4	2.5	2.7
Судам	---	---	---	---	---	---	---	---	2.3	2.3	2.4	2.4

Адаптованість до реформ належить до конститутивної риси українського середнього класу. Незважаючи на все різноманіття політичних позицій серед представників середнього класу, їх в цілому об'єднує позитивне оцінювання суспільних змін, прийняття цінностей демократії, свободи, ринку, правової держави. При цьому простежується взаємозв'язок між ступенем адаптованості та існуючим спектром політичних поглядів.

Український середній клас має у своєму складі носіїв як консервативно-традиціоналістських, так і реформаторсько-модернізаційних цінностей з більш-менш свідомою політичною позицією. Але є тут і люди, які зізнаються, що взагалі не цікавляться політикою, не мають достатніх політичних знань. Так, на прохання ідентифікувати свої політичні симпатії 16,4 % респондентів зазначили, що вони ще не визначились, 10,8 % визнали, що не розуміються на ідейно-політичних течіях. Готові до політичного самовизначення близько двох третин представників середнього класу: 22,5 % називають соціал-демократичну течію (за вибіркою 17,2 %), 10,8 % – національно-демократичну (6,8 %), 8,2 % – соціалістичну (9,7 %), 7,7 % – зелену (5,2 %), 4,6 % – комуністичну (15,1 %), 4 % – ліберальну (0,8 %). Отже, говорити про політичну гомогенність українського середнього класу немає підстав [13, с. 118].

У своїй більшості представники українського середнього класу політично неупереджені і як громадяни пасивні, мають вкрай низький рівень довіри до інститутів влади, не відчують потреби в громадських об'єднаннях, не готові до створення й свідомої підтримки політичних партій, реалізують свої погляди і волевиявлення винятково шляхом участі

у виборах. Однак події осені 2004 року дещо змінили усталені погляди на середній клас як політично пасивну і консервативну частину українського суспільства. Радикалізація протестної поведінки представників середнього класу була, можливо, пов'язана з усвідомленням втрати внаслідок фальшування виборів Президента України єдиного конституційного способу зміни майбутнього, наближення далеко відкладених соціальних очікувань [12, с. 67].

Потрібно враховувати ще одну особливість адаптивного процесу, який впливає на формування ціннісно-політичних орієнтацій представників середнього класу. Малий і середній бізнес, що складає основу українського середнього класу, має посідати середнє положення в спектрі політичних орієнтацій. Його соціальна позиція дуже вразлива. Вона залежить від багатьох факторів соціально-політичного та економічного процесу, що обумовлює невпевненість у майбутньому. Його адаптивність проявляється в спробах спрогнозувати політичну та економічну динаміку. Звідси – метання серед різних орієнтацій, ситуаційні перегрупування та неспроможність протистояти маніпуляціям.

Насамкінець зазначимо наступне. Нині є всі підстави стверджувати, що в країні відбувається процес становлення середнього класу, хоча й дуже повільними темпами. Ні в кількісному, ні в якісному відношенні український середній клас ще не став стабілізуючою силою суспільства, здатною утримати країну від різних потрясінь. Поки що в українському середньому класі не простежуються внутрішньогрупові зв'язки в будь-якій формі. Скоріш за все, можна говорити про прототип середнього класу, що включає в себе власників малого і середнього бізнесу, керівників підприємств, частину інтелігенції. Крім того, до українського середнього класу можна віднести спеціалістів у сфері виробництва, опрацювання і поширення інформації. Український середній клас, таким чином, являє собою скоріш атомізовану масу індивідів, а не інтегрований суб'єкт, що виконує свою специфічну економічну й політичну роль.

Загальний стан економіки, розвал інтелектуального потенціалу країни – основні причини повільного формування середнього класу в Україні. Ринкова економіка, що створювалася в результаті радикального ліберального реформування, не сприяє формуванню економічно міцного та фінансово незалежного середнього класу.

Багато дослідників у якості критеріїв виокремлення середнього класу віддають перевагу економічним складовим, ігноруючи всі інші.

Необхідно приділяти особливу увагу формуванню системи цінностей середнього класу (індивідуалізм, раціоналізм, активність, самостійність тощо). Вироблення і формування їх у свідомості українського суспільства можуть активізувати процес його становлення. При цьому важливо не просто копіювати ліберальні раритети, властиві західному суспільству, а й враховувати українські соціокультурні цінності. Тільки завдяки такому синтезу можуть народжуватися нові ідеали, що відповідають потребам

становлення середнього класу.

Створивши політичні гарантії середньому класу, українська політична еліта отримає підтримку його основної частини, а середній клас, у свою чергу, отримає можливість стати соціально-політичною базою для нової української державності.

Література:

1. Риккерт Г. Наука о природе и науки о культуре // Культурология, XX век. М., 1995.
2. Дюркгейм Э. Ценностные и реальные суждения // Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение. М; 1995.
3. Цит. за: Западная социология. СПб., 1997.
4. Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности. М.: Политиздат. 1986.
5. Лапин Н. И. Модернизация базовых ценностей россиян // Социологические исследования. 1996. № 5.
6. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб.—К.: Генеза, 2004.
7. Шилов В. Н. Политические ценности: специфика и функции // Социально-гуманитарное знание. 2003. № 6.
8. Юлдашев Л. Г. Теории ценностей в социологии: вчера и сегодня // Социологические исследования. 2001. № 8.
9. Макаренко В. П. Намерения и следствия в политике (К анализу когнитивных элементов демократии) // Политические исследования. 2002. № 4.
10. Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К.: МАУП, 2003.
11. Українське суспільство: десять років незалежності (соціологічний моніторинг та коментар науковців) / За ред. д. ек. н. В. М. Ворони, д. соц. н. М. О. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2001.
12. Українське суспільство 1994 – 2005. Динаміка соціальних змін / За ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2005.
13. Симончук Е. В. Средний класс: люди и статусы. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2003.

Воєнно-політичні рішення України: їх джерела та еволюція

Владислав Деремо,
майор, ад'юнкт
кафедри оперативного мистецтва
Національної академії оборони України

Як свідчить історичний досвід різних держав будь-якої історичної епохи, проблема силового захисту інтересів правлячих політичних та економічних еліт стає головною причиною створення ними відповідних силових структур, які об'єднуються в сталу конструкцію – Воєнну організацією держави.

Воєнну організації держави зазвичай розуміють як сукупність її воєнних та воєнізованих структур (Збройних Сил, воєнних формувань та органів різних відомств, спеціальних воєнних формувань), спільна діяльність яких спрямована на вирішення завдань забезпечення воєнної безпеки країни, а у випадку війни – на відбиття агресії, розгром противника та досягнення політичних цілей війни [1].

Проголосивши державну незалежність, Україна започаткувала воєнне будівництво, головною ланкою якого стало створення власної Воєнної організації та надання їй сучасних форм. Нині, через 16 років, є підстави для висновку: важливі кроки у цьому напрямі зроблено, значну кількість проблем вирішено, проте висока динаміка воєнно-політичних перетворень у світі вимагає від державотворчих суб'єктів України динамічного прийняття нових воєнно-політичних рішень.

Маючи в активі створення основ забезпечення національної обороноздатності, Україна не зупиняється на досягнутому. Підтвердженням цього є винесення проблематики Воєнної організації держави на рівень діяльності уряду країни. Так, 12 серпня 2007 року під головуванням віце-прем'єр-міністра України О. Кузьмука відбулося засідання робочої групи з вироблення проекту Концепції Державної програми розвитку Воєнної організації держави України [2]. Із залученням широкого кола експертів визначено цілі, які необхідно окреслити у Концепції з подальшим прийняттям відповідних рішень. Такими цілями є:

- уточнення розподілу завдань між складовими елементами Воєнної організації держави;

- оптимізація її організаційної структури в цілому та її складових відповідно до розподілу завдань та ресурсних можливостей держави для їх утримання і розвитку;

- вдосконалення механізму керівництва Воєнною організацією держави, координації діяльності центральних органів виконавчої влади, які здійснюють управління військовими формуваннями;

- визначення шляхів підвищення ефективності функціонування Воєнної організації держави, у тому числі й удосконалення механізму оборонного планування, створення загальнодержавних систем забезпечення озброєнням та військовою технікою, матеріальними ресурсами, підготовки кадрів та підготовки до виконання завдань за призначенням.

Проблема подальшого розвитку Воєнної організації держави привертає увагу не тільки військових теоретиків і практиків, а й представників громадськості. Це зумовлюється тим, що забезпечення обороноздатності не є вузькопрофесійною (корпоративною) проблемою, а має загальносуспільне значення.

Ефективність діяльності Воєнної організації держави значною мірою залежить від чіткого розмежування функцій військових формувань, що входять до її складу. Найбільш простою, проте продуктивною є диференціація таких функцій на зовнішні і внутрішні [3].

До зовнішніх функцій належать: оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів, протидія іншим зовнішнім загрозам воєнного характеру, зміцнення воєнно-політичної стабільності в регіоні і світі, захист законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спецслужб.

До внутрішніх функцій належать: захист конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу, боротьба з організованою злочинністю і тероризмом, забезпечення захисту населення від катастроф, стихійного лиха, небезпечних соціальних конфліктів, епідемій, забезпечення внутрішньої політичної стабільності в країні.

Навіть з цього переліку стає зрозумілим: обороноздатність у її сучасному розумінні належить до головних державних завдань, надмірно економити на якому не зважуються державно-політичні лідери в жодній країні світу. Як зазначив стосовно цього В. Горбулін, „дешевої обороноздатності не буває і оборонні потреби країни мають фінансуватися принаймні не гірше, ніж у колишніх соціалістичних державах, що є сусідами України. Також потрібно як можна скоріше визначитися зі стратегічними довгостроковими орієнтирами розбудови Воєнної організації держави” [4].

Плануючи майбутні воєнно-політичні та власне воєнні перетворення, Україні є від чого відштовхуватися. Держава в цілому послідовно здійснює комплекс заходів, які доцільно визначити як цілеспрямоване створення власної Воєнної організації. При цьому процес поступового її

структурно-функціонального удосконалення доцільно представити як процес прийняття відповідних воєнно-політичних рішень.

На нашу думку, воєнно-політичне рішення є дією інформованого суб'єкта влади, спрямованою на досягнення певної політичної мети з прямим або опосередкованим використанням засобів збройного насильства.

Суб'єктами влади, які беруть участь в розробці і впровадженні воєнно-політичного рішення, є Президент України – Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України, а також Верховна Рада України. До прийняття воєнно-політичних рішень причетні Рада національної безпеки і оборони України, яка є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України, а також Кабінет Міністрів України як вищий орган в системі виконавчої влади.

Міністерство оборони України та інші міністерства, які мають у своєму розпорядженні військові формування, створені відповідно до Конституції України, а також центральні органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування є суб'єктами виконання воєнно-політичних рішень, ухвалених главою держави і парламентом.

Нормативно-правовою базою воєнно-політичного рішення є Конституція України, закони України, укази і розпорядження Президента України, постанови Верховної Ради України, рішення Кабінету Міністрів України, декларації, доктрини, стратегії, концепції, які приймаються спільно гілками влади, а також державні програми розвитку певних елементів Воєнної організації держави.

Військові формування Воєнної організації України у межах своєї компетенції та відповідальності на основі чинного законодавства, а також згідно з поточними рішеннями глави держави і парламенту, розробляють відомчі накази, інструкції, положення, які стають механізмами практичного втілення державних рішень.

Як свідчить світовий досвід, воєнно-політичні рішення можуть прийматися на основі авторитарної, корпоративної чи демократичної політичної культури. У першому випадку вони приймаються одноосібно главою держави, у другому – вузьким колом воєнно-політичної еліти, у третьому – на основі узгоджених дій різних гілок влади при ефективному громадянському контролі.

Механізми прийняття відповідних рішень в Україні, на нашу думку, можна визначити як корпоративні, оскільки в певних випадках така процедура має закритий характер з дозованим залученням можливостей парламенту, що властиво більшості транзитних суспільств.

Прийняття воєнно-політичних рішень, які у підсумку призвели до створення Воєнної організації України, розпочалося ще за часів СРСР. Так, 30 липня 1990 року було прийнято Постанову Верховної Ради УРСР „Про проходження строкової служби громадянами Української РСР та використання правоохоронних органів за її межами”. Цим документом заборонялося проходження строкової військової служби вихідцями з

України за її межами.

До речі, цю ухвалу можна розглядати під різним кутом зору: і як реальний механізм зниження воєнно-кадрових можливостей союзової держави, і як „першу цеглину” фундаменту майбутньої Воєнної організації української держави.

З набуттям державної незалежності процес прийняття відповідних воєнно-політичних рішень істотно прискорився [5]. Зокрема, 24 серпня 1991 року, одночасно з прийняттям Акту проголошення незалежності України, було прийнято Постанову Верховної Ради України „Про військові формування на Україні”, якою війська, дислоковані на її території, підпорядковувалися органам влади новопосталої держави. Постанова поклала початок воєнної реформи, перший етап якої тривав до 1996 року.

Перед Україною постало доволі складне завдання трансформації трьох військових округів – Київського, Прикарпатського та Одеського, а також Чорноморського флоту Збройних Сил СРСР – у завершену самостійну силову конструкцію, здатну до ефективного функціонування у нових геополітичних умовах. Конче потрібними були нові воєнно-політичні рішення щодо реорганізації структури Воєнної організації держави, створення нових систем управління. Такими рішеннями стали:

1991 рік: постанови Верховної Ради України „Про Міністра оборони України” (3 вересня), „Про створення Ради оборони України”, „Про концепцію оборони та будівництва Збройних Сил України” (обидві – 11 жовтня); закони України „Про Прикордонні війська України”, „Про Національну гвардію України” (обидва – 4 листопада), „Про оборону України”, „Про Збройні Сили України” (обидва – 6 грудня).

1992 року правовими фіксаторами відповідних воєнно-політичних рішень стали закони України „Про загальний військовий обов’язок і військову службу”, „Про Службу безпеки України” (25 березня), „Про внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України” (26 березня).

1993 року були продовжені зусилля щодо створення сучасної Воєнної організації держави. Відповідні рішення фіксувалися в законах України „Про Цивільну оборону” (3 березня) і „Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію” (21 жовтня). Важливою основою прийняття подальших воєнно-політичних рішень стала Воєнна доктрина України (затверджена Постановою Верховної Ради України 19 жовтня).

Важливі воєнно-політичні рішення були прийняті 1994 року. Вони приймалися стосовно взаємодії України з НАТО (підписання 8 лютого Рамкового документа ініційованої Альянсом програми „Партнерство заради миру”), воєнного співробітництва в межах СНД (Декларація про дотримання суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності кордонів держав-учасниць СНД від 15 квітня), а також ядерного роззброєння України (Закон України від 16 листопада „Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року”).

Нова якість воєнно-політичних рішень України проявилась після прийняття 28 червня 1996 року Конституції України, що законодавчо визначила статус України як суверенної, незалежної, демократичної, правової держави. Відповідно до Основного закону було створено Раду національної безпеки і оборони України (Указ Президента України від 30 серпня), яка стала координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України. Постановою Ради національної безпеки і оборони України від 28 грудня було затверджено Державну програму будівництва і розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року.

1997 рік продовжив тенденцію якісного удосконалення воєнно-політичних рішень держави. Зокрема, було ухвалено Концепцію (Основи державної політики) національної безпеки України (Постанова Верховної Ради України від 16 січня). У січні Указом Президента затверджено Державну програму будівництва та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року, що стало початком другого етапу воєнної реформи. Підписано Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією (31 травня) і Хартію про особливе партнерство між Україною і НАТО (9 липня).

4 листопада 1998 року Указом Президента України було затверджено Державну програму співробітництва України з НАТО на період до 2001 року, яка відкрила для України нові можливості співпраці з Альянсом.

Слід виокремити воєнно-політичні рішення 1999 року, відображені в законах України „Про участь України в міжнародних миротворчих операціях” (23 квітня) та „Про порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав” (5 листопада). З прийняттям цих документів встановлено процедуру відрядження підрозділів Збройних Сил України до інших держав світу, а миротворча активність України, яку високо оцінили ООН, ОБСЄ та більшість суверенних держав, стала системною, ґрунтованою на відповідній законодавчій базі.

У липні 2000 року Указом Президента України № 927 було затверджено другу Державну програму реформування та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року. Згідно з нею внесено деякі поправки до раніше створеної програми. Головна мета програми – „створення за принципом оборонної достатності сучасної моделі Збройних Сил – оптимальних за чисельністю, мобільних, добре озброєних, всебічно забезпечених військ (сил), спроможних виконувати покладені на них завдання і водночас – не надто обтяжливих для держави”. Це важливе воєнно-політичне рішення дало змогу розпочати третій етап воєнної реформи, який характеризується вдосконаленням законодавства стосовно Воєнної організації держави загалом.

Воєнно-політичні рішення поширювались на діяльність не лише Збройних Сил України, але й на Службу безпеки України, Внутрішні війська, органи і підрозділи МВС України, Прикордонні війська, а також на

військові підрозділи Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи. Причина зазначена раніше: всі ці структури є елементами Воєнної організації держави, а тому мають діяти узгоджено з питань забезпечення військової безпеки держави. На них покладається комплексне завдання: забезпечення оборони України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності кордонів; протидія зовнішнім і внутрішнім загрозам воєнного характеру; боротьба з організованою злочинністю; забезпечення захисту населення у випадку катастроф, стихійних лих, небезпечних соціальних конфліктів, епідемій тощо. Воєнно-політичні рішення, адресовані одній структурі, неминуче мали транслюватися на іншу. В цьому сенс управління Воєнною організацією держави, яке здійснюється Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, Радою національної безпеки і оборони України та відповідними міністерствами.

Отже, прийняття Україною низки важливих воєнно-політичних рішень у 1990-і роки засвідчило її прагнення створити надійні силові гарантії незворотності політичного вибору, здійсненого 24 серпня 1991 року. Однак слід відзначити, що тоді не було чіткої системи підготовки і прийняття відповідних рішень, їх надійного інформаційного забезпечення (у випадку з НАТО – широкої роз'яснювальної роботи серед населення східних, південних областей України та АР Крим). Хронічним залишалося недофінансування військових витрат, передбачених чинним законодавством. В окремих випадках давалася взнаки не послідовна планова робота, а імпровізація вищих владних структур України з нагальних питань забезпечення обороноздатності України. Деякі важливі рішення воєнно-політичного характеру так і не були прийняті.

У березні 2001 року було ухвалено Закон України „Про розвідувальну діяльність”, який визначив правові засади організації і діяльності спеціальних органів державної влади, що здійснюють розвідувальну діяльність з метою захисту національних інтересів від зовнішніх загроз, що неодмінно поширювалося на Воєнну організацію держави.

Воєнно-політичні рішення 2001 - 2006 років, віддзеркалені в законах України, указах глави держави і постановах уряду, спрямовувалися переважно на реформування Збройних Сил, на які покладається оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності кордонів [6]. Нові воєнно-політичні рішення дозволили розпочати перехід від чотирьох- до тривидової структури Збройних Сил, комплектування частин і підрозділів військовослужбовцями за контрактом, значно скоротити чисельність особового складу, започаткувати створення системи оборонного планування, визначити сценарії застосування Збройних Сил на підставі найімовірніших загроз, поліпшити рівень соціального забезпечення військовослужбовців, осіб, звільнених з військової служби і членів їх сімей. Було також визначено функції та законодавчо уточнено

повноваження невійськових і воєнізованих формувань.

2002 року було прийнято такі воєнно-політичні рішення: Закон України „Про Військову службу правопорядку Збройних Сил України” (7 березня), Указ Президента України № 348 „Про державну програму переходу Збройних Сил України до комплектування військовослужбовцями, які проходять військову службу за контрактом” (17 квітня).

Важливим моментом оптимізації процесів підготовки, прийняття і виконання воєнно-політичних рішень 2003 року стало прийняття Закону України „Про Основи національної безпеки України” (19 червня). Свідченням демократичного розвитку України став ухвалений тоді ж Закон України „Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави”.

2004 року було продовжено традицію прийняття важливих воєнно-політичних рішень, спрямованих на подальше реформування і розвиток Збройних Сил України, коригування воєнно-політичного курсу держави відповідно до особливостей президентської виборчої боротьби. Зокрема, було розпочато практичний перехід з чотири- на тривидову структуру Збройних Сил, в основі чого було об'єднання Військово-повітряних сил і Військ протиповітряної оборони у Повітряні Сили. Закон України „Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються зі служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їх сімей” надав правові засади соціального захисту військовослужбовців, звільнених під час проведення реформаційних заходів. Указом Президента України № 648 від 15 червня була затверджена нова редакція Воєнної доктрини України, яка залишилася базовим документом у сфері прийняття воєнно-політичних рішень.

Для приведення системи оборонного планування у відповідність зі стандартами провідних країн світу і визначення шляхів подальшого розвитку Збройних Сил України, воєнно-політичним керівництвом держави було вирішено провести оборонний огляд і видати за його результатами Стратегічний оборонний бюлетень України на період до 2015 року (Указ Президента № 670 від 22 червня 2004 року). Головною ідеєю документа було створення армії нового типу.

15 липня Президент підписав Указ № 800 „Про рішення Ради національної безпеки і оборони України” від 6 липня 2004 року „Про дальший розвиток відносин з НАТО з урахуванням результатів засідання Комісії Україна - НАТО на найвищому рівні 29 червня 2004 року”. В результаті з тексту Воєнної доктрини було вилучено положення про вступ України до НАТО. В Законі України „Про організацію оборонного планування” (18 листопада) визначено завдання і порядок планування в оборонній галузі, а також координацію дій відповідних органів державної влади.

Документом, який відбив низку специфічних воєнно-політичних

рішень, що поширюються на відповідні органи управління та оборонно-промислового комплексу, став Указ Президента України „Про затвердження Державної програми розвитку озброєння та військової техніки на період до 2015 року” (2 листопада).

2005 рік, як і попередній, не обійшовся без прийняття нових воєнно-політичних рішень, що стосувалися Військової організації держави. Так, Закон України „Про внесення змін до Закону України „Про загальний військовий обов’язок і військову службу” скоротив термін строкової служби до одного року. Закон України „Про чисельність Збройних Сил України на 2006 рік” передбачив, що на 30 грудня 2006 року Збройні Сили України мали налічувати 221 тисячу осіб, у тому числі 165 тисяч військовослужбовців.

Після перемоги на президентських виборах В. Ющенко прийняття рішень, що істотно впливали на життєдіяльність Воєнної організації України, помітно інтенсифікувалось [6]. Зокрема, глава держави 21 квітня 2005 року прийняв рішення внести зміни до Воєнної доктрини України, згідно з якими кінцевою метою політики євроатлантичної інтеграції України було визначено вступ до НАТО.

Одним із важливих воєнно-політичних рішень цього періоду став Указ Президента „Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 19 грудня 2005 року „Про Державну програму розвитку Збройних Сил України на 2006 - 2011 роки”. На підставі Державної програми опрацьовано головні та цільові програми розвитку Збройних Сил і визначено вихідні дані для середнього планування щодо кількості озброєнь і військової техніки, чисельності особового складу тощо.

Указ Президента України від 27 грудня „Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 листопада 2005 року „Про невідкладні заходи щодо подальшого розвитку відносин України з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО)” ще раз підтвердив сталість вектора євроатлантичної інтеграції України та вступу до НАТО як основи загальноєвропейської системи безпеки.

2006 рік позначений прийняттям нового документа, якого раніше в Україні не було. У березні Президент затвердив Стратегічний замисел застосування Збройних Сил України. Це воєнно-політичне рішення на підставі ймовірних загроз державі визначило типові ситуації застосування Збройних Сил і дозволило встановити нові параметри підготовки військ (сил) для захисту національних інтересів країни.

Отже, між воєнно-політичними рішеннями України, прийнятими у XX та XXI сторіччях, принципової різниці не існує. У більшості випадків рішення приймалися, виходячи з логіки розвитку Воєнної організації держави і Збройних Сил України як її головного елемента. Проте в окремих випадках (як правило – напередодні виборів) воєнно-політичні рішення віддзеркалювали кон’юктурні позиції різних політичних сил.

Можна очікувати, що наступні воєнно-політичні рішення України

обумовлюватимуться розстановкою впливових політичних сил, офіційним політичним курсом, проголошеним Києвом, змінами в міжнародному оточенні, темпами приєднання України до євроатлантичної системи безпеки, а також положеннями, закладеними в новій Державній програмі розвитку Збройних Сил України на 2006 - 2011 роки.

Справа за виконанням задекларованих цілей.

Література:

1. Актуальні проблеми воєнної політології. За ред. В. Смолянюка. – Вінниця: Нова книга, 2002. – С. 111.
2. Кузьмук О. Воєнна організація держави має відповідати вимогам сьогодення // Прес-служба Віце-прем'єр-міністра. 2007. – 12 вересня. – www.gov.ua.
3. Гриценко А., Перепелиця Г. Про функції Воєнної організації держави // Наука і оборона. – 1999. – № 1.
4. Горбулін В. Реформа Воєнної організації держави. Концептуальні підходи // Дзеркало тижня. – 2001. – № 48.
5. Див.: Смолянюк В. Ф. Військова могутність України: теоретико-методологічні засади формування і розвитку (політологічний аналіз досвіду 1990-х років). – К., Ірпінь: Перун. – С. 168 - 171.
6. Див.: Біла книга 2005. Оборонна політика України. – К., 2006.

Політичні аспекти професіоналізації Збройних Сил України

Володимир Троцько,
полковник, кандидат військових наук,
начальник відділу проблем воєнної безпеки
Національного науково-дослідного центру
оборонних технологій і воєнної безпеки України
Василь Терещук,
підполковник,
начальник відділу проблем миротворчої діяльності
Національного науково-дослідного центру
оборонних технологій і воєнної безпеки України
Лариса Троцько,
старший науковий співробітник
Національного науково-дослідного центру
оборонних технологій і воєнної безпеки України

У статті на основі аналізу багатьох політико-економічних факторів, а також особливостей процесу професіоналізації Збройних Сил, що розпочався в Україні, виокремлено низку політичних аспектів, які можуть вплинути на стан сучасного українського суспільства.

Реалізація досить послідовного курсу на створення професійних Збройних Сил в Україні сьогодні стала беззаперечним фактом, який підтверджується твердими щодо цього намірами політичного керівництва країни і, більше того, низкою ухвалених нормативних документів.

Проте останнім часом питання створення професійних Збройних Сил в Україні стало предметом політичних спекуляцій, малопродуманих заяв деяких політичних сил щодо термінів здійснення відповідних заходів, дебатів у засобах масової інформації. Вважаємо, що це не випадково: проблема набула великого суспільного значення. Відтак розгляд цього питання не може не бути предметом поглибленого дослідницького аналізу.

Багато науковців, що вивчають проблему професіоналізації Збройних Сил України, звертають увагу переважно на технічний бік питання, концентруючись на перевагах і вадах призовної і професійної армії [1]. Однак існує значно суттєвіший аспект – політичний, який, тим не менше,

лишається нерозглянутим. Тим часом, він дозволяє дати відповідь на запитання, чому деякі держави віддають перевагу професійним збройним силам, а інші – призовним?

Заяви про бажання мати високопрофесійну, боездатну, сучасну армію повинні бути підтверджені реальним змістовим наповненням, якому має передувати розуміння того, що таке сучасні збройні сили і в чому полягають реальні переваги їх професіоналізації для України.

Перш за все, слід з'ясувати, чим відрізняється професійна армія від непрофесійної в концептуальному, так би мовити, плані. Для цього необхідно розкрити сутність поняття професіоналізації. З цієї метою ми піддали аналізу різницю між призовними та професійними збройними силами (див. таблицю).

Таблиця

Особливості двох типів організації служби в збройних силах,
що впливають на воєнну політику

Хоча наведені в таблиці положення можуть викликати дискусію, історичний досвід свідчить, що винахід Наполеона – призовна армія

№ п/п	Призовні збройні сили	Професійні збройні сили
1	Висока мораль в періоди воєнної небезпеки або війни, обумовлена готовністю населення захищати батьківщину від ворога. Низький рівень готовності виконувати завдання за межами країни.	Нівелювання передумов для виконання функцій збройними силами на професійній основі у воєнний період через необхідність залучення значних людських резервів.
2	Організація збройних сил в умовах низького ресурсного забезпечення	Необхідність постійно мати значні ресурси для функціонування професійних збройних сил.
3	Можливість використання особового складу не за призначенням у мирний час. Низька фахова підготовка в мирний період.	Висока фахова підготовка в мирний період обумовлена вкладенням значних ресурсів в систематичну підготовку та освіту військовослужбовців.
4	Не існує передумов для формування із збройних сил окремої соціально-політичної структури.	Наявність передумов для втягування збройних сил в політику.
5	Брак можливостей для регіонального диференціювання через пропорційність призову по всій країні	Наявність можливостей для диференціювання окремих регіонів з високим та низьким рівнями рекрутування.

має конкретно історичний характер і її формування обумовлене, в першу чергу, таким фактором, як воєнна небезпека. За багатьма своїми властивостями вона має тенденцію до оборонної стратегії держави, оскільки спирається переважно на моральні принципи, що в основі своїй

містять постулати про захист вітчизни (революції, цінностей суспільства тощо) від зазіхань загарбників. Основою такого постулату є мотив принесення себе в жертву в ім'я позбавлення решти суспільства від зла, якого реально можна очікувати від загарбника. Тому не дивно, що в умовах „холодної”, але все ж таки війни керівництво СРСР дотримувалося принципу призову, незважаючи на очевидну його неефективність. Сьогодні Україна продовжує нести тягар воєнної політики, фундамент якої було закладено відповідно до реалій радянського періоду, залишаючи призов основною комплектування Збройних Сил молоді держави.

Професійна армія, на відміну від призовної, зорієнтована на служіння суспільству на основі реалізації системи специфічних послуг, які відповідно оплачуються. В цьому професійна армія близька до найманої праці в інших сферах людської діяльності, у яких обмін послугами виключає безоплатну роботу. Однак при виникненні воєнної небезпеки загальнонаціонального характеру така, на перший погляд, раціональна система не спрацьовує через різні причини. Основна з них, на нашу думку, це злам мирного механізму функціонування суспільства, перехід від ринкової раціональності до національного порятунку, що передбачає зміну політичних та економічних пріоритетів. Спроба продовжувати в таких умовах нарощування професійної армії призводить як до економічних перевитрат, так і до політичної дестабілізації. Ось чому історія знає багато випадків, коли при існуванні професійної армії виникала необхідність здійснювати призов (громадянська війна в США, Перша і Друга світові війни), що подекуди викликало протести і навіть заколоти серед населення [2].

Саме ці особливості морально-політичного та економічного характеру відрізняють призовну армію від професійної. Аргументи ж стосовно того, що професійна армія буде краще навчена і озброєна та на вищому рівні виконуватиме свої функції, видаються в сучасних українських умовах не надто переконливими.

Цілком очевидно, що для формування повноцінної професійної армії західного зразка необхідні відповідні політико-економічні умови, до яких, в першу чергу, належать:

- відсутність воєнної небезпеки, що може швидко перерости в загрозу для постійного утримання численних Збройних Сил і систематичної їх підготовки;
- наявність дієвої системи регіональної безпеки та участь в ній країни, що дасть змогу гарантувати першу умову;
- наявність відповідних ресурсів не тільки для утримання професійних Збройних Сил, але і для їх якісного розвитку.

На жаль, ці умови сьогодні в Україні не виконуються. Україна поки що, незважаючи на активні зусилля воєнно-політичного керівництва, не стала членом НАТО, військовий бюджет не наповнюється відповідно до потреб Збройних Сил. Відтак їх можливості досить швидко знижуються.

З економічної точки зору утримання професійних Збройних Сил для України є більш обтяжливим в сучасних умовах, ніж утримання призовної армії теперішнього зразка. Витрати на одного військовослужбовця професійної армії при найгіршому варіанті оснащення, укомплектування та навчання складають у п'ять-шість разів більшу суму, ніж витрати на призовного військовослужбовця. Це пов'язано із суттєво вищою платнею, якою необхідно забезпечувати професіонала, аби він не тільки існував у Збройних Силах (як це відбувається нині з призовниками), але й для того, щоб міг утримувати родину, забезпечувати свої найперші потреби (харчування, одяг, житло тощо). Мінімізація такої платні не дозволить створити якісні професійні Збройні Сили через небажання людей служити задарма. Сьогодні військовий бюджет України складає близько 1,8 млрд. дол. США [3]. Такої суми явно недостатньо для утримання необхідної кількості військовослужбовців-професіоналів. Та й подвоєння чи потроєння цієї суми не виведе Збройні Сили на якісно новий рівень, оскільки залишить передумови для „проїдання” коштів, не залишаючи ресурсів для модернізації, закупівлі чи, тим більше, для розробки нової техніки та озброєнь.

Слід також враховувати спротив представників військової еліти та окремих політичних сил, для яких збереження призовної армії має важливе значення, оскільки дає можливість фактично безконтрольно розпоряджатися значними державними ресурсами.

Крім умов формування повноцінної професійної армії існує ще цілий ряд особливостей, більшість з яких детально розглянута в [1].

Військовий професіонал у широкому розумінні цього слова – це людина, що своєю професією добровільно обрала військову справу. Незважаючи на те, якими є збройні сили – професійними чи призовними, це означає наступні положення, які обмежують свободу людини:

- обмеження в правах, які надаються всім іншим членам суспільства;
- в переважній більшості випадків – безвідмовна покора керівництву;
- значний ризик для життя, пов'язаний з виконанням службових обов'язків.

Ці положення вимагають певної не тільки психологічної готовності особи, що відрізняють її від звичайної професії, де за виконану роботу виплачують заробітну платню. Це також вимагає певних психологічних змін у суспільстві. Суспільною компенсацією за згадані обмеження та ризики має бути система пільг в оплаті роботи та інші привілеї (наприклад, у навчанні, стосовно зниження податків тощо). Ця система пільг відіграє важливу роль при прийнятті молодою людиною рішення стати військовим в умовах професійної армії. Особливості професіоналізації обумовлюють також практику цілої низки альтернативних важелів проходження служби та збереження за державою права здійснювати призов у випадку війни.

Описаний механізм „послуги – пільги” типовий для багатьох сучасних

армій західних держав. Однак не слід думати, що створення професійної армії є закономірним явищем для сучасних суспільств. Наприклад, збройні сили Федеративної Республіки Німеччини комплектуються на призовній основі, і це не поодинокий випадок [2]. Серед держав усього світу, за винятком тих, що взагалі не мають збройних сил, кількість „непризовних” армій складає приблизно половину. Проте тенденція до збільшення кількості „професійних” армій у світі досить стійка. Бажання перевести збройні сили на „професійні рейки” виявляє все більше держав.

Говорячи про проблеми, які постали перед Україною у зв'язку з планами створення професійної армії, можна зазначити, що нині у нас вже існує напівпрофесійна армія, значну частину якої складають професійні військові – офіцери, багато з яких практично все своє продуктивне життя віддають саме військовій службі. Їх без жодних сумнівів можна назвати професіоналами. І цей відсоток не такий вже й малий, принаймні його планується довести до 20 % чисельності особового складу [4]. Крім цього, Україна має досвід участі в миротворчих операціях, у яких задіяні військовослужбовці, яких можна назвати професіоналами, оскільки всі вони були призвані на добровільній основі. Система оплати служби та функції, які виконували ці люди, були такими, якими вони мають бути в професійних збройних силах.

Враховуючи розглянуті аспекти, можна стверджувати, що сьогодні в Україні існують передумови для збереження лише напівпрофесійних Збройних Сил. Політичні заяви про перехід на контрактну основу та зміну статусу Збройних Сил з призовних на професійні не знімуть гостроти проблем, що стоять перед ними, і не перетворять їх на високоорганізовану силу вояків-професіоналів на зразок армії США чи якоїсь іншої західної держави. В цих умовах необхідно переглянути сутність поняття „професійна армія” для України та виробити дієву програму переведення Збройних Сил на професійну основу, оскільки відмова від призову ще не означає бажаної їх професіоналізації.

Література:

1. А. М. Павленко. Професійні збройні сили: переваги та недоліки // http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=vpip3&issue=2003_1
2. Воинская обязанность. Материал из Википедии — свободной энциклопедии // <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F%D0%BE%D0%B1%D1%8F%D0%B7%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C>
3. О. Маначинський. Якою буде наша армія через 5 років? // Україна і світ сьогодні, № 22 (372). – 09.06.2006 // <http://www.uwtoday.com.ua/print.asp?NID=1774&Jid=171>
4. Стратегічний оборонний бюлетень України на період до 2015 року – „Біла книга України” // <http://www.mil.gov.ua/index.php?lang=ua&par>

Політичні аспекти професіоналізації Збройних Сил України
Володимир Троцько, Василь Терехук, Лариса Троцько

t=news&sub=read&id=4133

Неурядові організації і боротьба за соціально відповідальний бізнес

Олена Клименко,
кандидат політичних наук,
старший науковий співробітник
Інституту світової економіки
і міжнародних відносин НАН України

Проблема корпоративної соціальної відповідальності, що значно актуалізувалася нині, в період глобалізації, викликає палкі дебати як у наукових колах, так і серед широкої громадськості щодо її змістового наповнення і визначення впливовості акторів, котрі її реалізують. Справа в тому, що значна частина корпоративного бізнесу орієнтується на конструктивну взаємодію зі стейкхолдерами – місцевими спільнотами, споживачами, акціонерами, менеджерами тощо, серед яких не останнє місце належить і неурядовим організаціям. Отже, важливим завданням стає визначення умов (і можливостей) участі цих організацій в процесах формування соціально відповідального бізнесу.

В сучасному світі, який глобалізується, зростає кількість великих корпорацій, інтегрованих підприємств, котрі у своїй діяльності орієнтуються на стандарти дотримання прав людини у сфері трудових відносин, соціального забезпечення, екологічної безпеки, охорони здоров'я. Окрема увага у зобов'язаннях компаній приділяється професійній освіті працівників, оскільки це підвищує репутацію корпоративного бізнесу.

З огляду на ці обставини важливо відзначити, що в сучасному розумінні поняття „соціально відповідальний бізнес” дещо відрізняється від традиційного розуміння його як такого, що гарантує дотримання основних прав працівників і виконання мінімуму соціальних зобов'язань. Сучасний список стандартів соціально відповідального бізнесу включає положення щодо стійкого розвитку, соціально відповідального інвестування, соціального аудиту. Передбачається поширення цих стандартів на різні сфери і напрями бізнесової діяльності. Гарантом їх дотримання виступають великі корпорації, які у зв'язку з цим стають об'єктом пильної уваги як міжнародної спільноти й окремих держав, так і всього громадянського

суспільства – переважно в індустріальних країнах Європи та в США.

Поява кодексів соціальних стандартів діяльності корпорацій значною мірою пов'язана з активністю організацій, груп, спільнот, які стають їх партнерами і впливають на їх діяльність як своєрідний соціальний інститут.

Отже, для сучасних корпорації характерні багаторівневі зв'язки, які визначаються як „корпорація учасників” (stakeholders corporation). Суть в тому, що в діяльності корпорацій, спрямованій на поліпшення соціальних стандартів, поряд з власниками і менеджерами беруть участь й організації громадянського суспільства, інші економічні агенти, органи місцевої влади. Всі вони виступають в ролі стейкхолдерів. Це своєрідний інструмент соціальної прогнозованості, стабільності корпорацій.

Важливе місце серед стейкхолдерів належить неурядовим організаціям громадянського суспільства. Вони, завдяки солідному досвіду у справі захисту інтересів різних прошарків населення в соціальній сфері та у сфері прав людини, виявили активізуючий потенціал „на терені корпорації учасників”. Після тривалої боротьби за права працівників відносини між неурядовими організаціями та великими корпораціями зміцніли. Представники громадянського суспільства, поряд з іншими стейкхолдерами, стали постійними учасниками міжнародних бізнесових форумів, членами спеціальних комісій Євросоюзу.

Витоки соціально відповідального бізнесу

У перші повоєнні десятиліття в США та в країнах Західної Європи економічний розвиток супроводжувався підвищенням соціальних, трудових гарантій для працівників підприємств. Підтвердженням цього стало зростання ролі профспілок у цей період. У 1950-і роки в США було опубліковано кілька наукових праць, присвячених проблемі соціальної відповідальності бізнесу. Реалізація запропонованої в них концепції стала важливою складовою діяльності підприємств. Відповідні зміни в системі внутрішньопідприємницьких відносин спонукали менеджерів до вироблення гнучких управлінських рішень, підтримки ініціативності працівників. Як відзначають дослідники, „своїм ставленням до них на той період держава добробуту багато в чому була зобов'язана соціально відповідальному бізнесу” [1, с. 22].

Науково обгрунтована концепція одержала підтримку на державному рівні.

Після відомої кризи „багатих країн” у 1970-і роки, з другої половини 1970-х і початку 1980-х років у США та країнах Західної Європи поступово відмовляються від доктрини соціально відповідального бізнесу. Зростання популярності неоконсервативних концепцій, ідеї зниження ролі держави і зменшення соціальних витрат стають своєрідним „ідеологічним” підґрунтям для великих компаній, які прагнули отримати гарантії прибутку та його безпеки. В той період поширювалися й ідеї

мінімізації оподаткування бізнесу для його стимулювання, підвищення конкурентоспроможності та розвитку ринкової економіки. Постулати, які сприяли розвитку великих корпорацій, викликали кризу держави добробуту і зростання соціальної нерівності.

Криза, в якій опинилися профспілки як найавторитетніші захисники прав працівників країн Заходу у зв'язку з переходом від індустріального до постіндустріального суспільства, позначилася, з одного боку, зменшенням їх ваги в процесах суспільного життя країн, а з іншого – появою нових акторів, точніше – симбіозу акторів з числа неурядових організацій громадянського суспільства, активних інвесторів великих компаній, „соціально відповідальних” менеджерів. Наприкінці 1980-х років розгортається критика тодішніх умов праці, соціальної незахищеності працівників великих компаній як в США, так і в Західній Європі. Неурядові організації, місцеві спільноти, активісти з числа акціонерів, представники окремих інвестиційних фондів починають об'єднувати зусилля для захисту прав працівників. Своєю діяльністю вони закладають основи „корпорації учасників”.

Глобалізація: підґрунтя появи „корпорації учасників”

Багато дослідників сходяться на думці, що оформлення участі громадянського суспільства в соціальній діяльності великих корпорацій припадає на період завершення холодної війни та на період поширення процесів демократизації й економічної лібералізації, котра набуває рис глобального характеру з початком 1990-х років [2].

Численні корпорації, які скористалися перевагами, отриманими від популярності ідей „Вашингтонського консенсусу”, також стали своєрідним чинником активізації стейкхолдерів з числа організацій громадянського суспільства. На початку 1990-х років передбачалося, що від діяльності багатонаціональних корпорацій, які підтримуються міжнародними фінансовими інститутами, розвиток країн з транзитивною економікою, а також тих, що зацікавлені в лібералізації економіки, залежатиме більше, ніж від діяльності урядів. Великі корпорації, маючи підтримку міжнародної спільноти, отримали можливість реалізувати свої рішення, котрі мали на меті вигоди для транснаціонального бізнесу. Користуючись цією нагодою, вони могли покинути країну з високими податками, якщо це зменшувало прибутки корпорацій (таким чином підриваючи фінансову основу урядів). Своїми діями вони провокували боротьбу між країнами за одержання інвестицій.

Внаслідок пропаганди ідей вільної ринкової конкуренції збільшувалась кількість компаній, які стали суб'єктами поглинання або злиття з транснаціональними корпораціями. Аналізуючи особливості процесів економічної глобалізації наприкінці XX століття, італійський дослідник Т. Лоуї відзначав: „...глобалізована економіка створює потужні стимули до скорочення кількості учасників кожного конкретного ринку”. Відтак реалії

спонукають „доброзичливих дослідників ринкової конкуренції приймати альтернативну теорію „монополістичної конкуренції” [3, с. 114].

Багатонаціональні корпорації стали відображенням суті процесів глобалізації: виробництво, капітал, робоча сила концентрувалися в потужних монополіях для ведення боротьби за прибуток у світовому масштабі. Поява опозиції процесам фактичної експлуатації працівників багатонаціональних підприємств обумовила розвиток антиглобалістських рухів, збільшення кількості неурядових організацій, які ставили своїм завданням захист соціальних гарантій громадян. Зрештою, розуміння сутності корпорацій стає невід’ємною частиною свідомості соціальної людини постіндустріального світу. Фактично процес глобалізації активізував природних акторів глобального світу, у тому числі й громадянського суспільства, у боротьбі за підвищення трудових, соціальних, екологічних стандартів життя людей.

Опозиція організацій громадянського суспільства

У другій половині 1990-х років, коли неурядові організації, профспілки, місцеві спільноти стали вже потужною силою, спроможною привернути до себе увагу провідних акторів глобального світу, широкого розголосу набули справи, коли споживачі, за підтримки неурядових організацій у Західній Європі та в США, виступили проти використання дитячої праці і праці без дотримання соціальних гарантій на великих підприємствах. Так, підприємства швейної промисловості в США стали одним з перших об’єктів критики щодо дотримання принципів соціально відповідального бізнесу. Профспілки та неурядові організації в Європі Clean Clothes, No Sweat і Національний комітет з праці в США закликали громадян своїх країн бойкотувати імпортований одяг, оскільки використання робітників з низькою зарплатою в країнах третього світу підривало зайнятість в країнах США і Західної Європи. Крім того, діяльність транснаціональних компаній, які експлуатували робітників у бідних країнах, обумовлювала зниження й без того низьких стандартів життя місцевого населення. Потужні виробники одягу (Nike, Adidas, Gap) стали об’єктом критики неурядових організацій. Після цієї активної кампанії, яку підтримали ЗМІ, деякі фірми підвищили заробітну платню і поліпшили умови праці у своїх відділеннях в країнах Азії. Результатом діяльності неурядових організацій стали й зміни у правилах прийому на роботу. Так, Nike відмовилась використовувати дитячу працю в Індонезії та В’єтнамі.

Показові приклади „опозиційної” корпораціям діяльності неурядових організацій, яка отримала резонанс на глобальному рівні, наводить професор INSEAD Business School (Франція) І. Кепстайн у статті „Хрестовий похід корпоративної етики”. Він наголошує на значенні потужної кампанії неурядових організацій проти фармацевтичних корпорацій, організованої 1997 року. Причиною її стала суперечка між великими багатонаціональними фармацевтичними корпораціями

та урядами кількох африканських країн. Фармацевтичні компанії США вирішили подати позов до суду на уряд Південно-Африканської Республіки за те, що в країну дозволявся імпорт дешевих непатентованих лікарських засобів проти СНІДу.

Цей випадок отримав резонанс серед широкої громадськості завдяки інформаційній діяльності неурядових організацій. Кампанію розгорнула впливова неурядова організація „Лікарі без кордонів”. З'ясувалося, зокрема, що причиною дій уряду ПАР стало збільшення хворих на СНІД в країні майже на 20 відсотків. Після цього уряд ухвалив закон, який дозволяв імпорт і виробництво дешевих непатентованих замінників лікарських засобів. Під тиском неурядових організацій і преси фармацевтичні компанії навесні 2001 року відмовилися від судових позовів та оголосили, що продаватимуть країнам, які розвиваються, ліки терапевтичної дії для хворих на СНІД за собівартістю [2, с. 111 - 112].

Завдяки впливовим міжнародним неурядовим організаціям з солідним досвідом діяльності вдалося активізувати потенціал неурядових організацій різних країн. Засоби масової інформації стали потужною силою, яка сприяла їх успіхам. Та не виключено, що компанії-конкуренти були долучені до фінансування деяких з цих організацій, прагнучи непрямо захистити свої комерційні інтереси. У цьому сенсі неурядові організації могли стати актором реалізації планів великого бізнесу. Отже, для корпоративного бізнесу об'єктивно назривала необхідність прозоро взаємодіяти з неурядовими організаціями.

Характерно, що критичне ставлення суспільства до великого бізнесу як в США та країнах Західної Європи, так і в країнах, що розвиваються, дуже зросло на початку ХХІ століття. Здійснене Gallop International опитування близько 34 тисяч респондентів з 46 країн показало, що довіра до корпорацій стала нижчою, ніж до будь-якого іншого з 16 перелічених в опитувальнику інститутів [4, с. 14].

Останні десятиліття ХХ століття характеризувалися посиленням неоліберальних цінностей в економіці і зростанням тенденцій до глобалізації. Цього стало досить, щоби послабити, а в деяких випадках і зруйнувати традиційні взаємовідносини соціально відповідального бізнесу і громадянського суспільства. Голова Давоського форуму К. Швааб відзначав: „За весь час існування Форуму ситуація не була настільки складною і небезпечною. Ми відчуваємо, що живемо в новому світі – світі нових правил і нової небезпеки. Ми стоїмо перед необхідністю нової, значно ширшої концепції управління бізнесом” [5, с. 5].

На глобальному і національному рівнях зростало розуміння ролі неурядових організацій, стимулювання діяльності організацій громадянського суспільства, профспілок, заохочення органів місцевого самоврядування до вирішення проблем соціально відповідального бізнесу.

Глобальні та регіональні актори співробітництва з неурядовими

організаціями

На глобальному рівні підвищенням стандартів корпоративної поведінки традиційно опікується ООН. Важлива роль у цій справі як на глобальному, так і на регіональному рівнях належить Всесвітньому економічному форуму, впливовим міжнародним організаціям. У Західній Європі значний вплив на формування соціально відповідального бізнесу має Євросоюз.

Ще 2000 року Генеральний Секретар ООН Кофі Аннан запропонував ухвалити Глобальну конвенцію ООН, яка б стала своєрідним „моральним підґрунтям” для багатонаціональних корпорацій. Великим компаніям пропонувалося поставити підпис під 9 основними принципами у сфері дотримання прав людини, трудових відносин та охорони довкілля. Проте ця пропозиція не отримала підтримки через незгоду великих корпорацій США і Західної Європи. Деякі експерти пояснювали цю поразку втратою Кофі Аннаном авторитету (через корупційні скандали в ООН).

Тим часом неурядові організації, які мають історично усталені зв'язки з комітетами й комісіями ООН, почали активну кампанію проти компаній - порушників соціальних, правових, екологічних стандартів корпоративної поведінки. Так, 1997 року Коаліція за екологічно відповідальний бізнес (Coalition for Environmentally Responsible Economies – CERES) започаткувала Глобальну ініціативу зі звітності (GRI), яка стала своєрідним консорціумом представників великого бізнесу і неурядових організацій. В основу діяльності цієї структури лягли „принципи Вальдеса щодо корпоративної поведінки”. Вони відомі бізнесовій спільноті, оскільки своєю появою зобов'язані аварії танкера „Вальдес” компанії Ехон. У співробітництві з Програмою ООН з довкілля (UNEP) та кількома фондами Глобальна ініціатива розробила перелік стандартів екологічної та соціальної поведінки. Перші „Правила” були оприлюднені 1999 року. Згодом вони не раз змінювались і доповнювались. Як вважають деякі експерти, розроблені GRI індекси і стандарти аудиту не мають універсального характеру, оскільки нині у світі „не існує універсальних критеріїв оцінки економічної віддачі діяльності у сфері відтворення людського капіталу” [6, с. 8]. Однак Глобальна ініціатива здобула авторитет серед представників корпоративного бізнесу – вона відома своїми успіхами у сфері досягнення соціальних стандартів поведінки багатонаціональних підприємств. Консорціум є свідченням зростання ролі неурядових організацій у корпоративному світі. Своєю діяльністю він стимулює залучення неурядових організацій до участі у стейкхолдерській діяльності.

Ідеї підвищення стандартів корпоративної поведінки і сприяння оформленню соціально відповідального бізнесу зацікавили багато міжнародних організацій. Приміром, Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) однією з перших посприяла встановленню міжнародних стандартів для діяльності багатонаціональних корпорацій. Завдяки співпраці з нею було вироблено стандарти корпоративної поведінки в багатьох країнах світу. У Європі пропозиціями

ОЕСР скористалися Хорватія, Угорщина, Чехія, Росія, у Латинській Америці – Аргентина, Бразилія, Чилі. Міжнародна організація стандартизації (ISO) розробила стандарти сертифікації для соціально відповідального бізнесу. Крім того, неурядові організації, які мають певний статус при міжурядових організаціях, пропонують послуги „соціального аудиту” для великих корпорацій.

Очевидно, що активна роль міжнародних міжурядових організацій у справі поліпшення стандартів корпоративної поведінки позитивно позначилася на діяльності неурядових організацій у цій сфері.

Слід відзначити, що в період боротьби неурядових організацій за встановлення соціальних стандартів корпоративної поведінки самі корпорації зазнавали трансформації, викликані загостренням боротьби на світових економічних і фінансових ринках. На початку XXI століття перед багатонаціональними корпораціями постала проблема вдосконалення управління бізнесом. Зростання тиску міжнародних міжурядових та неурядових організацій, численних grass-roots (низових, локальних, місцевих) організацій громадянського суспільства на корпорації примушувало корпорації враховувати такий чинник, як громадський потенціал у їх політиці управління.

Численні корпоративні скандали, що спалахнули в Європі в другій половині 1990-х років (Parmalat, Vivendi Universal, Skandia Insurance, Royal Ahold), спонукали інвесторів та акціонерів лобювати в міжнародних організаціях і Європейському Союзу запровадження єдиних стандартів корпоративного управління. Так було започатковано взаємодію між власниками корпорацій, радами директорів, менеджерами, інвесторами, акціонерами. Це сприяло капіталізації компаній, робило їх привабливими для інвестицій. Внаслідок цього стейкхолдери стали своєрідним „моральним каталізатором”, який не дозволяв нівелювати роль соціального чинника у боротьбі за поліпшення стандартів корпоративного управління. В корпоративному управлінні великих корпорацій стали „вимальовуватися” соціальні риси.

Проте можливості стейкхолдерів впливати на характер корпоративного управління у європейських та американських корпораціях значно відрізнялися. В США ради директорів формувалися з незалежних управлінців. Їх дії щодо вирішення питань соціального характеру були прозорими для організацій громадянського суспільства, профспілок, органів місцевого самоврядування. В Європі ж ініціатива щодо взаємодії бізнесових структур і громадянського суспільства виходила від держав. Відтак у здійсненні корпоративного управління найбільший вплив мали власники і менеджери компаній, їх зв'язки з суспільством були слабкими. І нині на міжурядовому рівні обговорюється питання, вато чи ні залучати громадянське суспільство до вироблення стандартів корпоративної поведінки.

Стейкхолдерська діяльність неурядових організацій у Євросоюзі

Значну роль у вдосконаленні системи корпоративного управління та залучення стейкхолдерів до вирішення проблем соціально відповідального бізнесу почав відігравати Європейський Союз. Слід відзначити, що він, розпочинаючи свою діяльність щодо поліпшення стандартів корпоративного управління, формував підходи до подальшого співробітництва із стейкхолдерами. Діяльність ЄС від самого початку орієнтувалася на уряди країн. У загальновідомій „Зеленій доповіді” 2001 року Єврокомісія визначила як пріоритет підприємницької діяльності „практику взаємодії з стейкхолдерами”.

Останні п'ять років Єврокомісія постійно працює над вдосконаленням корпоративного законодавства. Так, у травні 2003 року ЄС ухвалив План дій з модернізації корпоративного законодавства і підвищення стандартів корпоративного управління. Єврокомісія запропонувала компаніям оприлюднювати спеціальні звіти, у яких висвітлювалися б відповідні процедури. Крім того, Єврокомісія запропонувала підвищити статус незалежних експертів у радах директорів (така практика існує в США). Відповідно до рішення Єврокомісії, 2003 року було створено Європейський форум соціально відповідального бізнесу (European Multi-Stakeholder Forum on CSR). До його складу увійшли представники великих корпорацій, профспілок, екологічних, правових, споживчих та інших неурядових організацій. Завдання форуму – підтримка взаємодії між зацікавленими стейкхолдерами стосовно поліпшення корпоративної поведінки. Згідно з стратегією ЄС, пріоритетними сферами співробітництва стали соціальна та екологічна політика компаній.

Наприкінці 2004 року Єврокомісія створила спеціальний консультативний орган – Європейський форум з корпоративного управління. До цієї структури увійшли представники інвесторів, аудитори, незалежні експерти, вчені. Вони сприяють вирішенню питань щодо прав та інтересів акціонерів, прозорості діяльності ради директорів і менеджерів, заохочення керівництва корпорацій до проведення стейкхолдерської політики управління. Рекомендаційний характер діяльності форуму не дозволяє кардинально впливати на зміни параметрів корпоративного управління. Проте цей орган може зробити певний вклад у справу поліпшення стандартів корпоративної поведінки великого бізнесу.

Профспілки ЄС, використовуючи досвід неурядових організацій, створюють власні мережеві структури для посилення своєї діяльності у стейкхолдерстві. Спільно з неурядовими організаціями вони беруть участь у щорічних форумах, присвячених проблемам соціально відповідального бізнесу, які скликаються за ініціативою Єврокомісії.

Європейці прагнуть заохочувати розвиток соціально відповідального бізнесу. Так, визнання з дотримання екологічних стандартів виробництва можна отримати від Європейської ради з хімічної промисловості. Існує також премія за екологічну звітність, котра присуджується бухгалтерським

об'єднанням європейських країн. Екологічне маркування продукції, яке здійснюється на основі критеріїв Ради з присудження знаку „еко-лейбл”, також є однією з форм сприяння соціально відповідальному бізнесу. Нині розробляються стандарти соціального маркування, що особливо актуально для корпорацій, які працюють в країнах, що розвиваються.

Останні досягнення

Масштабні кампанії щодо залучення стейкхолдерів до вирішення соціальних завдань великого бізнесу відбуваються в США. Приміром, керівництво фонду „Грантодавці Північної Каліфорнії”, внески до якого роблять близько 140 юридичних осіб, складається з представників корпорацій, місцевих спільнот та неурядових організацій. Фонд заохочує великі компанії створювати професійні навчальні заклади, поліпшувати умови шкільної освіти для дітей працівників корпорацій. Щороку видаються гранти майже на 1 мільярд доларів. При цьому кількість пропозицій щодо залучення волонтерів, поставок технічного обладнання, реалізації програм навчання така велика, що представники неурядових організацій, на яких, зокрема, покладається виконання консультативних, медіаторських, інформаційних функцій, відчують значне перевантаження у своїй праці [7, с. 200].

Великі корпорації, що успішно долучилися до стандартів соціально відповідального бізнесу, практикують наставництво для професійної освіти молоді. У США 80 відсотків корпорацій реалізують програми професійної освіти саме через наставництво. Такі корпорації, як IBM, Hewlett-Packard, Microsoft, Wells Fargo, підтримують діяльність стейкхолдерів, постійно пропагуючи свій досвід на міжнародному рівні. Як відзначає С. Палмізано, голова ради директорів, президент і генеральний директор IBM, „...оскільки традиційні межі, які розділяють підприємства, стають дедалі меншими, підприємства отримують можливість зробити вклад у раніше невідомі види торгівлі, навчання та передові методи управління” [8]. Корпорація IBM, зокрема, залучає до участі у своїх програмах неурядові організації, які спеціалізуються на освіті у сфері інформаційних технологій. Характерно, що половина волонтерів, які навчають населення, – колишні працівники компанії.

Висновки

Можна стверджувати, що економічна глобалізація, теоретичним підґрунтям якої є постулати неоліберальної економіки, стала значною спонукальною силою, яка привела в дію механізм трансформації громадянського суспільства в індустріально розвинених країнах стосовно пошуку методів захисту соціальних гарантій працівників.

Капіталізація підприємництва, позбавленого соціальної відповідальності, призвела до появи опозиційних рухів неурядових організацій громадянського суспільства. При підтримці міжнародних

неурядових організацій, профспілок, місцевих громад вони стають каталізатором змін для великих корпорацій.

Після закінчення холодної війни неурядові організації громадянського суспільства, переважно в країнах Західної Європи та США, а нині і майже у всьому світі, фактично стали ініціаторами міжнародної кампанії за підвищення стандартів корпоративної поведінки. Вони – неодмінні члени „корпорації учасників” (стейкхолдери).

Стейкхолдери як виразники взаємозв’язків представників великого бізнесу, інвесторів, акціонерів, місцевих спільнот та неурядових організацій стали новою, більш гнучкою формою співробітництва корпорацій з громадянським суспільством. В цьому полягає відмінність діяльності неурядових організацій, які працюють у стейкхолдерстві, від традиційної діяльності неурядових організацій, що працюють незалежно від бізнесу і держави.

ООН, міжнародні міжурядові організації, Європейський Союз, окремі держави стали гарантом залучення неурядових організацій до вирішення завдань розвитку соціально відповідального бізнесу.

Завдяки традиційним формам діяльності, гнучкої організації роботи, медіаторським функціям, оперативності інформування неурядові організації змогли привернути до себе увагу корпоративного бізнесу та міжнародної спільноти як до повноцінного актора, спроможного спільно з іншими впливовими акторами відігравати роль помітного гравця на міжнародній арені, зокрема у сфері вдосконалення соціальних стандартів поведінки великих корпорацій.

Література:

1. Перегудов С. Корпоративное гражданство как современная форма социальной инженерии // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – № 6. – С. 22 – 32.
2. Kapstein E. The Corporate Ethics Crusade // Foreign Affairs. – 2001. – September. – Vol. 80. – N. 5. – P. 105 – 119.
3. Лоуи Теодор. Глобализация, государство, демократия: образ новой политической науки // Политические исследования. – 1999. – № 5. – С. 108 – 119.
4. Responding to the Leadership Challenge: Finding of a CEO Survey on Global Corporate Citizenship. – Geneva, 2003.
5. Values and Value: Communicating the Strategic Importance of Corporate Citizenship to Investors. W.E.F. – Geneva, 2004. – 54 p.
6. Социальная ответственность бизнеса и корпоративное гражданство: Ученый совет ИМЭМО РАН // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – № 11. – С. 3 – 13.
7. Benioff M., Southwick K. Compassionate Capitalism. – N.Y., 2004.
8. Palmisano Samuel J. The global integrated enterprise // Foreign

Affairs. – 2006. – May – June. – N. 3. <http://www.foreignaffairs.org/20060501faessay85310/samuel-j-palmisano/the-global-integrated-enterprise.html>

Політична освіта як складова політичної соціалізації молоді

Наталія Пробийголова,
кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політології
Східноукраїнського національного університету
ім. В. Даля

Політична освіта та виховання молоді є основою підвищення її політичної активності. Для досягнення відповідного рівня цієї активності необхідне світосприйняття, сформоване згідно з принципами демократії, національної ідеї, а також особиста зацікавленість молодого людини в прогресивному розвитку суспільства, її участь в суспільно-політичній діяльності.

Специфічним механізмом нагромадження і передачі політичного досвіду є традиції. В політичній сфері вони безпосередньо пов'язані з реалізацією інтересів різних верств населення і боротьбою за владу.

Політичні традиції можуть носити як прогресивне навантаження, сприяючи подальшому підвищенню політичної культури суспільства і конкретної особи, так і негативно-консервативне, яке загальмовує цей процес.

Політичні цінності, традиції, зразки поведінки та інші елементи політичної культури освоюються людиною безперервно, протягом усього її життя. Сприймаючи одні ідеї і навички, людина водночас може поступатися іншими орієнтирами, обирати для себе нові способи спілкування з владою.

В цілому слід погодитися з думкою багатьох вчених, що політична соціалізація є двоєдиним процесом: вона, з одного боку, фіксує засвоєння молоддю певних норм, цінностей, рольових очікувань та інших вимог політичної системи, з іншого – демонструє, як молода особистість вибірково освоює ці традиції і уявлення, закріплюючи їх в тих чи інших формах політичної поведінки і впливу на владу [1; 4; 5; 7; 9; 11; 14]. Таким чином, вплив суспільства на політичні якості молодого людини неодмінно обмежується внутрішніми переконаннями та інтересами людини.

Крім того, чутливість до зовнішнього впливу, здатність сприймати і засвоювати ті чи інші цінності, стандарти поведінки залежать передусім від набору політичних знань, умінь і навичок молодого людини, і, в першу

чергу, від її суб'єктивного стану і ролей у політиці, оскільки, наприклад, лідер і пересічний виборець не можуть керуватися одними й тими ж зразками політичної поведінки. Процес засвоєння культурних зразків здійснюється на основі сприйняття прикладів діяльності, поширених, типових зразків мислення і поведінки, включення молоді у взаємодію з певними інститутами, прилучення до пріоритетних цінностей. Тим часом, моделі політичної поведінки, засвоєні старшим поколінням, можуть не відповідати новим політичним реаліям, відтак молодь їх не сприймає, а нові формуються повільно.

У зв'язку з цим в останні роки перед українським суспільством особливої актуальності набуває проблема політичної освіти. В умовах політичної модернізації важливо освоювати політичний досвід демократичних держав, досліджувати особливості функціонування політичних систем, засобів впливу на них і адаптувати цей досвід у сучасне політичне життя України. Для забезпечення стійкого переходу до нового суспільного порядку, нового характеру взаємовідносин держави і громадянина необхідно, використовуючи засоби освіти, прищеплювати молодому поколінню повагу до державних символів своєї вітчизни, давати йому міцні знання з історії України, знайомити з принципами сучасного ефективного державного управління, сутністю політичної влади і політичних режимів, виборчих і партійних систем тощо.

За допомогою шкільної і вищої освіти, засобів масової інформації необхідно здійснювати цілеспрямований вплив на громадянську свідомість і поведінку молоді. Слід відзначити, що, за даними соціологічних досліджень, останнім часом збільшилась кількість молоді, яка пишається тим, що є громадянами України. Так, 1996 року ця частка склала 63 %, 2002 – 65 %, а 2006 – вже 72 %. У молодіжному середовищі переважає шанобливе ставлення до Державного прапора України. 60 % молоді зазначає, що сприймає Державний прапор як символ національної величі. Звуки Державного Гімну України у двох третин української молоді викликають спокійні, помірковано-поважливі почуття; з емоційним піднесенням, хвилюванням і гордістю сприймають Державний Гімн 15 %. Отже, в цілому 79 % молодих людей ставляться до державних символів своєї країни з пошаною.

Проте зміна цінностей молодого покоління накладається на національно-політичну невизначеність суспільної трансформації, слабкий вплив громадян на суспільні відносини і владу, неусталені стосунки між громадянами і державою. Молодь шукає відповіді на питання „Хто я?“, прагне співвіднести свою політичну ідентичність з різними політичними ролями, які вона виконує. На перших порах самостійного трудового і сімейного життя молодь перебуває в умовах, коли їй у процесі засвоєння нових політичних ролей і функцій доводиться долати кризові соціально-політичні обставини. Так, якщо 1992 року 24 % молодих людей були незадоволені тим, що вони дають суспільству, то вже 2006 року 44

% висловили незадоволеність своїм внеском у суспільство [2, с. 120 – 121; 3, с. 16 – 21].

Метою політичної освіти молоді є формування й поширення знань про те, що є спільним для усіх членів суспільства у їх розумінні справедливості, порядку, свободи, рівності, участі тощо. Політична освіта має виконувати функцію трансляції новим поколінням оптимальних способів суспільної взаємодії, використовуючи світові здобутки та зберігаючи автентичні традиції української культури.

Важливим завданням політичної освіти є підвищення громадянської компетентності і відповідальності молоді. Використовуючи різні форми політосвіти (урок, дискусія тощо), слід культивувати фундаментальні цінності й принципи демократії, мотивувати до участі у розв'язанні значущих суспільно-політичних проблем. Завдяки засобам масової інформації молодь стає свідком дебатів з різних суспільно-політичних проблем, вироблення способів вирішення конфліктів.

Систему державної політичної освіти складають шкільні та вузівські суспільно-політичні дисципліни, політичні програми державних теле- і радіокомпаній, відповідні розділи друкованих засобів масової інформації, що контролюються урядом. Емоційний компонент політичної освіти зводиться до формування певного ставлення до політичних об'єктів та явищ і пов'язаний з формуванням емоційних преференцій людей у політичній сфері. Дійовим засобом політичної освіти є різні ритуали: демократичний спосіб передачі влади, дебати, урочисті збори, вручення нагород, паради, демонстрації тощо. Усе це покликане формувати у молодого покоління, з одного боку, національний патріотизм і політичну толерантність, а з іншого – критичне ставлення до нав'язування будь-яких точок зору. Для вищої освіти України 2005 рік став роком певних досягнень і позитивних змін. Так, збільшено обсяги прийому до вищих навчальних закладів на 11,8 %, контингент студентів зріс до 2,7 мільйона осіб, динамічніше стало розвиватися студентське самоврядування [10]. Усе це сприяє вихованню громадянськості молоді, введенню їх у політику.

У контексті європейської інтеграції ключовим завданням освітньої галузі є утвердження фундаментальних цінностей держав сталої демократії: парламентаризму, прав людини, свободи пересування, участі в управлінні державою тощо. Особливої актуальності ці проблеми набули після приєднання України до Болонського процесу. Це значно розширює демократичні засади освіти, відкриває для студентів можливості брати участь у виконанні широкомасштабних освітніх програм. Йдеться, зокрема, про такі з них, як „Історія Європарламенту”, „Етапи євроінтеграції”, „Європейський союз і вектори зовнішньої політики України” тощо. Болонський процес орієнтує вищі навчальні заклади на залучення студентів як компетентних, активних і конструктивних партнерів до формування зони європейської вищої освіти. У цьому випадку важливу роль відіграє студентське самоврядування, яке сприяє задоволенню

молодіжних потреб, реалізації студентських інтересів, є середовищем спілкування і взаємодії молоді.

Ефективність і результативність самореалізації молоді великою мірою обумовлена її політичною освіченістю. Політичні знання потрібні молоді для розв'язання проблем громадського життя, захисту своїх інтересів. Політична освіта є також важливим засобом соціалізації особистості, її інтеграції в політичну систему, формування рис громадянськості, що передбачає засвоєння чинних норм політичного життя, політичних ідеалів та цінностей, способів політичної взаємодії. В такому значенні політичну освіту можна визначити як громадянську освіту.

Тут слід підкреслити залежність змісту політичної освіти від типу політичної влади в державі. В демократичному суспільстві її розвиток обумовлений необхідністю зберегти непорушність демократичних цінностей, інституцій та зразків поведінки. Треба активно відкидати залишки культури тоталітарного і авторитарного суспільства, сприяти розумінню молоддю того, що „суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Жодна ідеологія не може визначатися державою як обов'язкова” [8, с. 7].

Суспільний розвиток України в останні роки і політична криза, що спалахнула під час виборчої кампанії 2005 року, переконливо показали справедливість думки Ш. Монтеск'є про те, що народ, який надто різко порвав зі своїм минулим, незабаром підпадає під дію реакції, яка змушує його відступати. Аби суспільні перетворення дійсно відбувалися і були міцними, треба міняти не уряди, а суспільні звичаї.

Специфіка політичної освіти молоді в Україні полягає в тому, що вона має бути спрямована не лише на відтворення демократичних цінностей в суспільстві, а й на формування нової системи громадянських цінностей. Коли в суспільному житті бракує демократизму, політична освіта сама здатна стати чинником розширення демократії.

На жаль, в Україні бракує суспільного замовлення на політичну освіту молоді. Часто політичну освіту обмежують лише патріотичним вихованням, яке іноді розуміють досить специфічно. Щоби політична освіта відповідала соціальним вимогам, вона має бути систематичною й фаховою, спиратися на наукову розробку принципових питань. Політична освіта має допомогти молоді звільнитися від таких пережитків тоталітарної свідомості, як невіра у власну соціальну значущість, нехтування власною і чужою гідністю, свободою, схиляння перед владою, нерішучість тощо. З іншого боку, усіма доступними засобами варто формувати толерантність, політичну коректність, зацікавленість молодої людини у демократичних змінах в державі, виборчу активність, відповідальне і поважливе ставлення до результатів виборів.

Демократична політична освіта, на думку С. Рябова, має охоплювати головні площини соціалізації молоді – когнітивну (знання та уявлення), конативну (досвід суспільної дії), афективну (сукупність цінностей

суспільного життя) [12].

Політична освіта молоді має складатися з широкого кола знань про влаштування суспільства, політичну систему й державу, політичні організації й інституції, про принципи, процедури й регламенти суспільної взаємодії, права громадян, виборчу систему, історію вітчизни тощо. Демократична політична освіта має починатися з усвідомлення молодими громадянами власних прав та вміння їх захищати. Вона покликана забезпечувати засвоєння таких основоположних концептів демократії, як „громадянин”, „права людини”, „відповідальність громадян”, „свобода”, „суспільство”, „державна”, „влада”, „уряд”, „улаштування й відповідальність влади”, „демократія”, „головні принципи й цінності демократії”, „політичне представництво”, „конституційне правління”, „участь громадян” [12].

Сучасна політична освіта має здійснюватися як органічне поєднання індивідуальної та групової роботи, лекційного монологу та інтерактивних методів (ділові ігри, „мозкові штурми”, ситуаційні випадки, „круглі столи” дискусії тощо), залучення юнацтва до участі в дослідницьких проектах, конференціях, публічному обговоренні актуальних проблем, в тому числі в пресі. Для учнів старшого віку та студентів потужним засобом тут може слугувати молодіжне (шкільне і студентське) самоврядування. Головним у ньому має бути не лише набуття навичок обирати своїх представників, а й прищеплення потреби бути представленим, культивування демократичної вартості представництва.

Це важливо, оскільки демократичне суспільство перебуває у невинному пошуку ефективного утримання рівноваги між дотриманням імперативів, генерованих інституціями політичної системи, та їх конструктивною критикою й оновленням. Політична освіта, виходячи з цих принципів, має прищеплювати навички поведінки в умовах сучасної держави, дотримання її законів. Зміст занять з політичної освіти має бути побудований з урахуванням необхідності підвищення рівня відповідальності молодих громадян та їх вимогливості, очікування відповідальності від політиків. Політична активність і участь молоді у розв’язанні суспільних проблем, ухваленні суспільних рішень та їх реалізації є, зрештою, очікуваним результатом політичної освіти. Важливим також, особливо з урахуванням залишків тоталітарної культури, є навчання тому, як зберігати власну автономію у стосунках з іншими людьми і державою, ефективно захищати свої інтереси. В сучасному багатоманітному світі культура толерантності є вже не просто ознакою доброї вихованості, а й умовою виживання та збереження стабільності суспільства, успішності публічних заходів [7, с. 22].

Політичне виховання здійснюється, як правило, через поширення прийнятого в політичній системі типу політичної культури. Воно включає два основні компоненти – раціональний (поширення необхідної політичної інформації) та емоційний (вироблення всієї сукупності

політичних відносин). В Україні практичне втілення цих компонентів передбачає, перш за все, докорінне оновлення змісту, форм і методів вивчення соціально-гуманітарних дисциплін на основі фундаментальної перепідготовки викладачів, створення необхідних структур для безперервної підготовки відповідних фахівців.

Зважаючи на те, що останнім часом у світі побутує думка про справедливе й стабільне суспільство, в якому ефективно діють механізми розв'язання соціальних проблем, задоволення інтересів і необхідність впровадження політичної освіти, яка б спиралася на засади систематичності, цілеспрямованості, безперервності, змістової й методичної визначеності, відповідності основоположним правам людини й демократичним ідеалам, розглянемо й цю проблему.

У багатьох своїх складових політична освіта полягає у підвищенні ролі органів студентського самоврядування. Відповідно до статті 38 Закону України „Про вищу освіту” та Закону України „Про внесення змін до Закону „Про вищу освіту”, у вищих навчальних закладах створено органи студентського самоврядування, які сприяють гармонійному розвитку особистості студента, формуванню у нього навичок майбутнього організатора, керівника. Студентське самоврядування регламентується статутом університету і визначається „Положенням про студентське самоврядування”, затвердженим Концепціями та Системою вихованої роботи в університетах. На державному рівні органи студентського самоврядування об'єднуються у Всеукраїнську студентську раду. Зараз до неї входить 35 представників з усіх регіонів України. Головними її завданнями є сприяння розвитку студентського руху, участь у підготовці та виробленні пропозицій до нормативно-правових актів, програм з найважливіших питань суспільного становища, правового і соціального захисту студентської молоді тощо.

Але в Законі, попри всю його прогресивність, лишається ще чимало суттєвих лакун. Зокрема, чітко не прописано компетенцію органів студентського самоврядування, у своїй діяльності вони керуються як законодавством, так і рішеннями спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади в галузі освіти і науки. Однак необхідність керуватися рішеннями Міністерства освіти і науки зводить нанівець ідею студентського самоврядування. Крім того, Закон залишає невирішеною проблему фінансування органів студентського самоврядування. Це звужує можливості самореалізації молодих людей [13, с. 10 - 15].

Вираженням творчої активності, що має дидактичне значення, є участь студентів у громадському житті. Вона може полягати не лише у відвідуванні лекцій чи епізодичному наведенні чистоти на суботнику. Як складова політичної культури та освіти, така участь означає використання юнаками і дівчатами „простору” та ресурсів для самостійного розв'язання проблем їх повсякденного життя. Наслідком цього має бути формування молодих людей як критично мислячих, небайдужих і відповідальних

особистостей, що вміють висувати конструктивні пропозиції, поступове позбавлення їх споживацької звички вважати, що їхні проблеми за них має вирішувати хтось інший.

Формування політичної свідомості, самореалізація можливостей молоді пов'язані з відродженням нації, демократизації і гуманізації суспільства, поглибленням самоуправління. Це обумовлює новий підхід до політичного виховання молоді.

Важливу роль у цьому відіграють усі ланки системи освіти загалом і громадянська освіта та виховання, які у перехідний період не тільки підтримують, а й закладають підґрунтя демократичної ментальності, формують у громадян ідеї та поняття про права і обов'язки людини, виховують здатність до самоорганізації.

Громадянське виховання конкретизується через систему різних завдань. Перш за все, це необхідність визнання й забезпечення в реальному житті прав людини як гуманістичної цінності та єдиної норми всіх людей без будь-якої дискримінації, на чому будується відкрите, демократичне, громадянське суспільство, усвідомлення взаємозв'язку між ідеями індивідуальної свободи, прав людини та її громадянською відповідальністю.

Визначальну роль у політичному вихованні відіграє запровадження гуманітарних дисциплін у вищих навчальних закладах. Гуманізація освіти призведе до формування соціальної компетентності особистості на основі таких соціальних умінь, як готовність до участі в процесах державотворення, готовність узяти на себе відповідальність, здатність вирішувати конфлікти відповідно до демократичних принципів, можливість самостійного життєвого вибору на основі гуманістичних цінностей, формування працелюбності, відповідальності за власні дії.

Гуманістичний характер виховання передбачає побудову всього його змісту й форм на основі глибокого розуміння вихователем природи вихованця, його індивідуальних рис і можливостей, повазі до особистості, турботи про її гармонійний розвиток.

Для цього у вищих навчальних закладах затверджуються концепція та система виховної роботи, які базуються на таких принципах, як народність, природовідповідність виховання, активність, самодіяльність і творча ініціатива студентської молоді, гуманізація і демократизація виховання, розвиток різних форм співробітництва між викладачами і студентами, повага до суверенітету особистості молодої людини, розуміння її запитів та інтересів; виховання особистості щирої, людяної, доброзичливої; безперервність і наступність виховання, диференціація та індивідуалізація виховного процесу тощо.

Для формування національної самосвідомості необхідне засвоєння молоддю своєї етнічної спільності, національних цінностей, відчуття причетності до розбудови національної держави, патріотизм, що сприяє утвердженню власної гідності, внутрішньої свободи, гордості за свою

землю.

Основними напрямками виховання молоді є патріотичне, правове, моральне, художньо-естетичне, фізичне, екологічне і трудове виховання, які реалізуються у таких формах, як створення інформаційно-комунікаційної системи виховної роботи, впровадження української мови в навчально-виховний процес, організація роботи гуртків народної творчості, тематичних виставок національного і світового мистецтва, проведення свят рідної мови та фольклорних, започаткування і підтримка університетських традицій, проведення урочистих заходів з урахуванням їх виховного потенціалу тощо.

Процес громадянського виховання молоді значною мірою зумовлюється змістовими характеристиками освітніх предметів, завдяки яким набувається система знань про людину і суспільство. Проте особлива роль належить предметам соціально-гуманітарного циклу, а саме історії, географії, природознавству, суспільствознавству, українській і світовій літературі.

Ефективність громадянського виховання залежить від спрямованості виховного процесу, форм та методів його організації. Серед методів і форм громадянського виховання пріоритетна роль належить активним методам, спрямованим на самостійний пошук істини і які сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи й творчості. До таких методів належать соціально-рольові ігри, „відкриті трибуни”, соціально-психологічні тренінги, інтелектуальні аукціони, аналіз соціальних ситуацій з морально-етичним характером, ігри-драматизації тощо. Окрім цих методів доцільно використовувати також традиційні: бесіди, семінари, диспути, лекції, різні форми роботи з книгою, періодичною пресою, самостійне рецензування тощо.

Пріоритетним завданням у політичному вихованні є формування світогляду. У Державній національній програмі „Освіта (Україна XXI століття)” зазначається: „Національне виховання в Українській державі має бути спрямоване на формування в молоді та дітей світоглядної свідомості, ідей, поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв, інших соціально значущих надбань вітчизняної і світової духовної культури”. Дуже важливо під час навчання у вищих навчальних закладах, зокрема під час позааудиторної роботи зі студентами, надавати світоглядної спрямованості всьому навчально-виховному процесу [6, с. 15].

Таким чином, очікуваним результатом демократичної політичної освіти та виховання молоді в Україні має бути формування громадянина, якому властиві такі риси, як шанування ідеалів свободи, рівності, справедливості, почуття власної гідності й готовність до захисту прав, дотримання чинних норм і законів, потреба в ефективній і стабільній політичній системі, здатність визначати проблеми суспільного життя, бажання і вміння вимагати їх розв’язання, вміння вмотивовано впливати на владу.

Література:

1. Бебик В. Політологія: теорія, методологія, практика: Підручн. – К.: МАУП, 2002. – 349 с.
2. Виховання національно свідомого, патріотично зорієнтованого молодого покоління, створення умов для його розвитку як чинник забезпечення національних інтересів України: аналітично-інформаційні матеріали. – К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 191 с.
3. Вишняк О. Моніторингові дослідження і прогнози виборів Президента: методика врахування прихованих прихильників кандидатів // Громадська думка. – 2005. – № 6. – С. 16 – 21.
4. Гидденс Э. Сознание, Я и социальное взаимодействие // Философия и общество. – 2001. – № 2. – С. 35 – 59.
5. Головатий М. Мистецтво політичної діяльності: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К.: МАУП, 2002. – 176 с.
6. Державна національна програма „Освіта. Україна ХХІ століття”. – К., 1994. – 35 с.
7. Жадан І., Кисельов С., Кисельова О., Рябов С. Політична культура та проблеми громадянської освіти в Україні. – К.: Тандем, 2004. – 125 с.
8. Конституція України. – К.: „ИВА”, 1996. – 116 с.
9. Кресіна І. До питання про визначення поняття громадянського суспільства і української революції 2004 року // Політичний менеджмент. – 2004. – № 6. – С. 3 – 10.
10. Молодь України в алгоритмі суспільного життя [електронний ресурс] режим доступу / <http://www.ipo.org.ua>
11. Політологія. Підручник / Ф. М. Кирилюк, М. І. Обушний, М. І. Хилько та ін.; За ред. Ф. М. Кирилюка. – К.: Здоров'я, 2004. – 776 с.
12. Рябов С. Політична освіта в Україні. Проблеми та перспективи. До обґрунтування концепції політичної освіти в Україні. Лабораторія законодавчих ініціатив [електронний ресурс] режим доступу / <http://www.parliament.org.ua/index.php?action=publication&id=8&arid=1079&iarid=651&as=2>
13. Студентське самоврядування як невід'ємна складова демократизації вищої школи: Рекомендації щодо проведення у вищих навчальних закладах першої лекції / Уклад.: М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. Д. Шинкарук, К. М. Левківський, В. І. Даниленко; Відп. ред. М. Ф. Степко. – К.: Знання, 2005. — 55 с.
14. Шкляр Л. У пошуках ідеологічної доктрини // Президентський вісник. – 2001. – 7 липня. – С. 7.

Соціокультурні основи забезпечення прав людини

Гульнар Іскакова,
доктор політичних наук,
декан історичного факультету
Семипалатинського державного педагогічного інституту
Інара Сагієва,
магістрант кафедри основ права та економіки
Семипалатинського державного педагогічного інституту
(Казахстан)

У статті розглядаються причини сучасних розбіжностей політики стосовно прав людини на Заході і Сході, аналізуються особливості підходів до прав людини в різних державах.

Сучасний світ, який нині ще тільки формується, характеризується, з одного боку, все більшою цілісністю попри культурне розмаїття, а з іншого – зростанням різного роду конфліктів. На думку А. Спіркіна, „підкоряючись загальнолюдському принципу прогресивного розвитку, кожне суспільство і кожна нація мають самостійно пройти свої особливі шляхи культури, при цьому тією чи іншою мірою встановлюючи загальний світовий взаємозв'язок” [1, с. 571]. Деякі держави намагаються повернутися до традиційної культури, звичного самосприйняття, що викликає загострення суперечностей між універсальним характером глобальної цивілізації та її культурною орієнтацією. Прояв цих суперечностей – досить напружена ситуація, що виникла між універсалізмом прав людини та культурних особливостей різних народів і суспільств.

Прихильники ліберальної концепції прав людини, говорячи про певні універсальні принципи, котрі можуть застосовуватися до будь-якої людської спільноти, відносять до найважливіших фундаментальних принципів прав людини принцип універсальності, що припускає й розбіжності. І справді, щось „універсальне” (загальне, спільне) у правах людини як реальне об'єктивне явище, як реальний об'єктивний процес, на думку Л. Євменова, не може існувати поза індивідуальним (особливим, одиничним) [2, с. 29]. Наприклад, норми, закладені в Міжнародному Пакті про економічні, соціальні й культурні права, учасниками якого стали близько 140 держав, є певною мірою універсальними, оскільки відображені

в міжнародних стандартах і визнані більшістю держав світу. Але вони не визнаються універсальними країнами, котрі не ратифікували цей документ.

В цілому міжнародно-правові акти, хоча й мають загальнодемократичний характер, містять різні за політичним і соціально-економічним змістом формулювання. Проголошені в них права і свободи в різних країнах реалізуються лише в конкретно-історичній формі, яка визначається характером політичного режиму й політичної системи в цілому, розстановкою і боротьбою в ньому суспільно-політичних сил, традиціями і культурою. Всі культурні традиції, звичаї та взірці поведінки, якщо вони не заважають іншим людям, мають однакове право на існування. А тому, поряд з виробленням міжнародною спільнотою (в межах ООН) стандартів стосовно прав людини, в кожному окремому регіоні (Рада Європи, СНД тощо), в кожній окремій країні складається власна концепція прав людини, своє бачення її свобод.

Під час обговорення проблеми універсальності прав людини й розвитку національної культури виникають питання, над якими нині замислюються політики, дослідники, громадськість: „Як можуть забезпечуватися права людини у світі й суспільстві, що характеризується різноманіттям культур? Як домогтися однакової поваги до культурного розмаїття в умовах все більшої інтеграції світової спільноти?”

В останній третині XX століття дістала поширення концепція культурного релятивізму, згідно з якою загальнолюдські цінності носять далеко не всезагальний характер; вони істотно варіюють залежно від різних культур, а історичні традиції, психологія та культура не можуть не впливати на розуміння прав і свобод людини. Політики й учені низки східних країн визначають категорію „права людини” як явище, характерне лише для західних суспільств, яке не відповідає національній культурі і традиціям східних суспільств, а отже й права людини – поняття відносне і аж ніяк не загальне. Країни афро-азійського регіону, критикуючи принцип універсальності прав людини, вважають, що він віддзеркалює лише європейські цінності і жодним чином не враховує національних, релігійних, історичних особливостей країн інших регіонів світу.

Особливо критично до концепції універсальності прав людини ставляться представники Китаю, Куби, Індонезії, Сирії, Пакистану, Ємену. Вони заявили про незахідну концепцію прав людини, суть якої зводиться до наступного: а) пріоритет регіональної специфіки держав при трактуванні прав людини; б) пріоритет соціально-економічних прав – перед громадянським й політичними, колективних – перед індивідуальними; в) визначення статусу особи – винятково внутрішня компетенція держави, а принцип невтручання у внутрішні справи держави є визначальним [3].

Як наслідок, розбіжності в правовому статусі особи, виражені в різних цінностях ринкового Заходу і традиційного Сходу, стають причиною спротиву країн Центральної і Східної Азії стосовно впровадження в їх

життя західних цінностей. Процеси соціально-економічних і політичних перетворень у країнах Азії, Африки і Латинської Америки обумовлюють конфлікти між старими, традиційними та новими формами життя. Рух ідеї вільної особи на схід Євразії зустрічається із зовсім іншими ментальністю і способом життя й діяльності людини. Східна людина традиційно міцно залучена до соціальної групи (сім'ї, общини); вона вибудовує свою поведінку тільки відповідно до спільної дії цієї групи. Соціально-економічною основою, наприклад, східної культури є азійський спосіб виробництва з характерними для нього „застиглими” соціальними структурами. Західна культура культивує прагнення людини бути суб'єктом-організатором діяльності. У східних культурах суб'єктом діяльності найчастіше стає цілісна група, яка і є носієм реальних прав; індивід же одержує певні права, будучи часткою цієї групи. Активність особи сприймається негативно – як порушення рівноваги й гармонії світу. Тому не діяльність, а недіяння вважалося єдино істинним способом взаємодії особи і світу [4, с. 109]. Внаслідок цього в країнах Сходу закріпилася філософія терпимості, в тому числі й до насильства і гніту.

Ще глибше простежується залежність людини від своєї соціальної групи в ісламському суспільстві, де у випадку соціальної напруги зростає роль кланового єднання. Невипадково сучасна політична еліта, наприклад, Туркменії, Узбекистану, Таджикистану спирається у своїй діяльності на авторитарні методи й кланові структури. При зниженні рівня життя й зростанні соціальної напруги в ісламських країнах „жорсткі” системи посилюють свою згуртованість, що, у свою чергу, „підгодовує” авторитаризм [5, с. 89]. Свобода особи, верховенство права й закону можливі тільки після ослаблення сімейно-родових зв'язків та авторитарної влади.

Відомо, що світові релігії, у тому числі християнська і мусульманська, виходять з того, що людство утворить єдину спільноту, об'єднану спільними правилами, однак вони по-різному розглядають статус особи. Шаріату відомі права особи, але головною концепцією мусульманського права є ідея не стільки прав особи, скільки покладених на нього Аллахом обов'язків. Держава має забезпечувати права мусульман, але ці права можуть обмежуватися в інтересах мусульманської общини, зміцнення обороноздатності країни. В конституціях практично всіх мусульманських країн поряд з проголошенням рівноправності громадян часто робиться застереження, що ці норми мають застосовуватися згідно з шаріатом. Правовий статус особи в країнах Африки визначається приналежністю людини до ісламської релігії чи певної етнічної групи (общини). У більшості держав Африки, Океанії та низки країн Азії особа не володіє самостійними правами – її права проявляються повною мірою тільки в тій етнічній групі, до якої вона належить. Отже, перешкодою до утвердження прав і свобод людини в країнах афро-азійського регіону виступають фактори історичного, ідеологічного, релігійного та етнічного характеру, а також

соціальні структури, котрі визначають статус індивіда в суспільстві.

Міжнародна практика свідчить, що регламентація міжнародних стандартів культурною традицією часто призводить до порушення прав людини. Наприклад, у багатьох країнах, що розвиваються, порушення основних прав людини набувають масового характеру (призупинення дій конституцій чи окремих їх розділів, що стосуються прав громадян, пролонгація парламентами надзвичайного стану, конфіскація майна осіб певних категорій тощо). На підставі законів нерідко обмежувалися політичні свободи (наприклад, виборчі права певної групи осіб), соціально-економічні права (націоналізація частини майна в суспільних інтересах, навіть якщо конституції проголошують свободу приватної власності). Масові обмеження прав людини застосовувалися і без посилання на якісь радикальні зміни в суспільстві (наприклад, режими Іді Аміна в Уганді до 1979 року, „імператора” Бокаси в Центрально-Африканській Республіці до 1979 року тощо). Ігноруючи свій обов’язок захищати права людини, держави, що дотримуються позиції культурного релятивізму, вважають свою культуру, свої закони і традиції вищими за міжнародно-правові норми і стандарти, а релігія часто при цьому стає об’єктом політичної спекуляції.

Зі статусом особи пов’язана й основна різниця між християнською культурою Заходу і конфуціанською культурою, поширеною в країнах Південно-Східної Азії. Особа, наприклад, в Китаї не має статусу, який дає їй право виступати проти сім’ї та соціальних груп, з якими він зв’язаний від народження. В сучасному лібералізмі християнське поняття універсального Бога, на думку Ф. Фукуями, замінено поняттям основоположної людської природи, яка є універсальною підставою справедливості. Ліберальні права поширюються на всіх людей як таких. Саме ця розбіжність є першопричиною сучасних розходжень між Заходом і Сходом з питань політики у сфері прав людини [6]. Досвід країн Південно-Східної Азії показав, що забезпечення прав і свобод людини здійснюється в кожній країні чи регіоні шляхом пошуку конкретних форм і методів сценарного прогнозування та менеджменту соціальних трансформацій, які підтримують стійкий розвиток. Чимало країн Південно-Східної Азії вдалося до західних технологій при збереженні своїх соціокультурних основ, які завжди розглядалися як перепона на шляху переходу цих країн до сучасного стану [7]. В реальності, зміцнюючи свої соціокультурні структури, які володіють самопідтримуючими здатностями до саморозвитку, ці держави домоглися досить помітних результатів у модернізації суспільства.

У Сінгапурі, наприклад, поряд з ліберальним індивідуалізмом в 1980-х роках особливу увагу приділяли формуванню національної ідеології, здатної створити власну систему цінностей і закласти основи національної ідентичності. Завдання полягало в тому, щоби, модернізуючи економіку, залишитися азійською країною, зберегти національну

ідентичність. Підхід полягав у пошуку спільних цінностей, які могли б поділитися всіма етнічними групами. Відтак розмаїття культур стало єдиною силою. В основі політики уряду Го була реалізація системи п'яти колективних цінностей (1991 р.): інтереси нації і суспільства переважають особисті інтереси; сім'я – основний осередок суспільства; підтримка й повага особистості; консенсус, а не конфронтація; расова та релігійна гармонія. Нині Сінгапур демонструє, що конфуціанські цінності можуть поєднуватися із західними й доповнюватися ними [8, с. 15]. Якщо економічна модернізація справді викликає, як вважає Ф. Фукуяма, потребу в підвищенні статусу особистості, то вже наступне покоління громадян Сінгапуру активно виступатиме за розширення політичної участі й особистої свободи не тому, що це західні цінності, а тому, що вони відповідають інтересам посталої середньої класу.

Досвід держав Південно-Східної Азії показав, по-перше, що забезпечення прав і свобод людини здійснюється шляхом пошуку успішних форм і методів менеджменту соціальних трансформацій, спрямованих на стійкий розвиток; по-друге, він істотно змінив погляд на світові процеси й позначив процес локального впливу на глобальні політичні трансформації.

Всесвітня конференція з прав людини 1993 року визнала значення національної та регіональної специфіки, історичних, культурних і релігійних особливостей різних країн. При цьому визнано, що універсальність прав людини, по-перше, не тотожна однаковості; по-друге, не суперечить, а є толерантною до особливостей різних культур; по-третє, справді універсальні права кореняться в різних культурах.

Отже, права людини універсальні, а концепція прав людини найбільш повно може бути реалізована саме в межах усієї світової спільноти. Моделі прав людини, які сповідаються в різних країнах, – це конкретні варіанти їх втілення на базі власних традицій, культури, економічних і політичних умов тощо. Тому в реальному житті концепція прав і свобод людини, модель її втілення не може бути єдиною для всіх держав і суспільств. Кожна країна формує власну національну концепцію прав людини, спираючись на принцип універсальності й особливості, зберігаючи й розвиваючи власну культуру та національну своєрідність.

Література:

1. Спиркин А. Г. Философия: Учебник. – М.: Гардарики, 1998. – 815 с.
2. Евменов Л. Ф. Проблемы международной идеологии прав человека: принципы и императивы // Международное право. Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 1998. – № 5. – С. 24 – 36.
3. Бахмин В. И. Вторая Всемирная конференция по правам человека // Московский журнал международного права. – 1994. – № 1. – С. 17 – 21.
4. Гусева И. И. Философия „ухода”: уроки культуры и современность

// Дialeктика. Перестройка. Человек. - Минск, 1989. - С. 56 - 62.

5. Шабельников В. Демократизация Востока: психологические проблемы // Развитие личности. - 1997. - № 1. - С. 84 - 99.

6. Фукуяма Ф. Просмотры // Русский журнал. - 1997.- 25.12.

7. Федотова В. Г. Типология модернизаций и способов их изучения // Вопросы философии. - 2000. - № 4. - С. 31 - 37.

8. Марк Хонг. Успешный опыт Сингапура в создании национальной идентичности // Философские науки. - 2000. - № 3. - С. 13 - 24.

Воєнно-політична спецоперація СРСР в Афганістані (1979 – 1989 рр.) як кульмінація „холодної війни”

Анатолій Костиця,
кандидат історичних наук,
науковий консультант голови
Української спілки ветеранів Афганістану
(воїнів-інтернаціоналістів)

Воєнно-політична спеціальна операція СРСР в Афганістані 1979 - 1989 років [1] (далі – спецоперація) стала фінальною в низці локальних воєн, збройних конфліктів в світі у другій половині XX століття за участі Збройних Сил СРСР. 15 лютого 1989 року останній підрозділ Обмеженого контингенту радянських військ (далі – ОКРВ) вийшов з Афганістану. Спецоперація стала не тільки останньою воєнною зовнішньополітичною акцією СРСР, але й завершальною ланкою „холодної війни”. Однак у воєнно-історичній літературі майже не аналізуються специфіка цієї спецоперації, її відмінності від попередніх воєнно-політичних акцій СРСР за його межами. Автор робить спробу децю зменшити цю прогалину.

Ялтинська і Потсдамська конференції 1945 років трьох великих держав антигітлерівської коаліції – СРСР, США і Великої Британії ніби заклали юридичну основу повоєнного світоустрою, домовилися про непорушність кордонів. Однак дуже швидко по закінченню Другої світової війни розпочалася нова – „холодна війна”. У широкому розумінні цей термін вживається для позначення стану ворожості й недовіри, взаємної підозрілості між державами, характеристики гострого протистояння на міжнародній арені [2]. Конкретніше – це протистояння двох таборів (соціалістичного та імперіалістичного), їх військово-політичних блоків — Організації Варшавського Договору (ОВД) [3] і Північноатлантичного (НАТО) [4], а також наддержав — СРСР і США у 1946 – 1991 роках.

У повоєнні роки світ пережив не послаблення воєнної загрози, а її ескалацію. Марево загального ядерного знищення зробило нову світову війну за формою „холодною”. Та за змістом вона була „гарячою”.

Головні вісі напруги проходили там, де відкрито застосовувалася зброя. Після Другої світової війни на планеті зафіксовано понад 400 збройних конфліктів „місцевого значення” та понад 50 локальних воєн, тобто більше, ніж 30 збройних інцидентів щорічно. Вони забрали життя понад 30 млн. осіб. Ціна людської войовничості – майже 13 трлн. дол. [5]. Берлінська, Карибська, Суецька кризи, війна США у В’єтнамі ставили світ на межу ядерного апокаліпсису.

На середину 1970-х років „холодна війна” досягла апогею. Проте це протиборство не визначило та й не могло, в умовах паритету ядерного, загальновійськового потенціалу, встановити переможця. Тоді США застосували нову стратегію – „конфлікту низької інтенсивності” (КНІ). Її концепція – „це обмежена політико-військова боротьба для досягнення політичних, соціальних, економічних або психологічних цілей”. Вона носить тривалий характер і включає в себе весь спектр як мирних, так і силових заходів [6]. Такий підхід повністю відповідав настановам директиви 68 Ради національної безпеки США (далі – РНБ США, утворена 1947 р.) від 14 квітня 1950 року, яка стала базовою на повоєнні роки. Головна мета полягала в тому, щоби „свідомо втягнути Радянський Союз у війну в найближчому майбутньому”. Розрахунок також робився на „відкриту психологічну війну з метою викликати масову зраду стосовно Советів” [7].

Після Гельсінської наради 1975 року найбільш уразливим місцем у світовій політиці став „афганський вузол”. Геополітичне розташування Афганістану [8] було таким, що інтереси всіх завойовників перетиналися на цій землі. Переживши численні трагедії і потрясіння, Афганістан зрештою виробив свій шлях розвитку. Постійні війни сформували гордий, войовничий народ, якого нікому і ніколи не вдавалося підкорити. Водночас Афганістан став країною, в якій сконцентрувалися всі суперечності сучасного світу – ідеологічні, політичні, економічні, соціальні, релігійні.

В стратегічних планах Пентагону Афганістан посідав важливе місце. „Операція Гіндукуш”, розроблена РНБ США ще 1948 року, передбачала широкий комплекс заходів, спрямованих на зміцнення позицій США в цьому важливому геополітичному районі [9]. Проте США не вдалося примусити Афганістан відмовитись від співпраці з СРСР та врегулювати відносини з Пакистаном по „лінії Дюранда”, а також втягнути його у свої військово-політичні блоки – СЕАТО [10] і СЕНТО [11]. Тоді активізувалась таємна антиафганська діяльність. У 1973 – 1977 роках зусиллями ЦРУ в пакистанських таємних таборах було підготовлено для засилання в Афганістан понад 6 тисяч бойовиків, а в країні створено розлогу агентурну мережу [6, с. 150].

Історико-теоретичний аналіз виникнення і розвитку будь-якої воєнно-політичної кризи показує, що в її основі лежать як довгострокові, так і ситуаційні причини. Стосовно Афганістану це були довготривала „холодна війна” та Саурська (Квітнева) „революція” 1978 року.

Саурська „революція”, а по суті військовий переворот, який здійснила

Народно-демократична партія Афганістану (НДПА) з її прицілом на побудову соціалізму породила громадянську війну. НДПА виявилася не готовою здійснити, а народ не готовим сприйняти соціалістичні нововведення в традиційних родоплемінних, релігійних, національних, суспільних умовах Афганістану. 1979 року „революція” опинилась перед прірвою.

Саме того року різко загострилися відносини між НАТО і ОВД. США розмістили в Західній Німеччині ракети „Першинг”. Держави НАТО заявили про збільшення військових бюджетів на 3 %. Договір про обмеження стратегічних озброєнь (ОСО – 2) опинився на грані замороження. Водночас розвивалося несподіване для всього світу військово-стратегічне зближення Китаю і США з його антирадянською спрямованістю.

Палива під „афганський казан” підкинули події в Ірані, де до влади прийшов імам Хомейні. Нові керівники Ірану розірвали відносини з США, депортували американців з країни, закликали поширити ісламську революцію на весь мусульманський світ. Це загрожувало стабільності в радянських республіках Закавказзя і Середньої Азії, а також на Північному Кавказі та в Казахстані [12]. Втративши Іран, США зосередились на тому, щоб не допустити зростання і радянського, і іранського впливу в Афганістані. Результатом цієї складної боротьби інтересів стала масована підтримка незаконних збройних формувань (далі – НЗФ) в ДРА. 4 квітня 1979 року спеціальний комітет РНБ США ухвалив рішення про нарощування таємної допомоги ЦРУ афганським антиурядовим силам [6, с. 151].

Політичне керівництво СРСР таке становище вважало неприпустимим. За логікою „холодної війни”, послаблення позицій тієї чи іншої наддержави в одному регіоні має компенсуватися посиленням впливу другої наддержави в іншому місці світу. Політбюро ЦК КПРС здавалося, що США загрузли в іранських справах і розглядають Афганістан скоріше як малозначущу країну. Такій оцінці значною мірою сприяла конкуренція інформацій КДБ, МЗС, воєнних радників щодо Афганістану. Останнім вірили менше, бо проти застосування військ виступала частина генералітету. В Кремлі міркували, що якщо СРСР не втрутиться, то Афганістан автоматично перейде під вплив США. Москва знала, що спецоперація стурбує світ, може викликати політичну ізоляцію СРСР. Тому стриманість щодо застосування сили проявлялась тривалий час. Однак додався суб'єктивний чинник – позиція Генсека Л. Брежнєва та міністра оборони Д. Устинова. 12 грудня 1979 року Політбюро ЦК КПРС ухвалює рішення про проведення спецоперації в Афганістані. 25 грудня дві дивізії ОКРВ перетнули радянсько-афганський кордон.

Однак, як з'ясувалося, політична оцінка ситуації Політбюро не збігалася з справжніми намірами інших країн. Присутність СРСР в Афганістані була стратегічно вигідна Ірану, Пакистану, Китаю і США. Тегеран отримував

виправдання для подальшої експансії хомейнізму (фундаменталістського ісламу), а Ісламабад, Пекін і Вашингтон отримували шанс взяти реванш за поразку в Ірані та зупинити зростання іранського і радянського впливу в регіоні.

Однак плани США були більш масштабними. Головна їх мета полягала в тому, щоби не тільки втягнути СРСР в Афганістан, а й максимально посилити для нього тягар війни, виснажити його економічно і морально. Для досягнення цієї мети США вдалися до стратегічної дезінформації [13]. Своєю показною байдужістю, дозованою інформацією спецслужбам вони підводили керівників СРСР до переконання, що Америка ніби й не підозрює про приготування до введення радянських військ в Афганістан. Робився вигляд, що коли воно й відбудеться, то без значних зовнішньополітичних втрат для СРСР. Така інформація відповідала сподіванням радянського керівництва, і воно „проковтнуло гачок”.

Отже, оцінка становища, зробленого Політбюро, виявилася помилковою. Це визнав II з'їзд народних депутатів СРСР в грудні 1989 року [14].

Політичний зміст спецоперації визначався насамперед ідеологічним протиборством світових систем. Протягом багатьох років політика зовнішніх відносин та безпеки СРСР будувалася переважно на основі ідеологічних догм. Їм підпорядковувались державні інтереси. Зусилля СРСР з підтримки дружніх режимів були більшими, ніж зусилля стосовно зміни режимів в інших країнах. Особлива увага приділялася країнам соціалістичної співдружності. До 1978 року СРСР вже мав досвід підтримки своїх ідеологічних союзників у В'єтнамі, на Кубі, в Угорщині та Чехословаччині. Дії військ ОВД під час подій в Угорщині і Чехословаччині майже не принесли ускладнень на міжнародній арені. Москва з квітня 1978 року фактично вже зарахувала Афганістан до соціалістичного табору. Вона не могла допустити розвитку подій за чилійським сценарієм (військовий путч генерала А. Піночета 1973 року знищив соціалістичний уряд С. Альєнде). Тому Політбюро воєнним втручанням у справи ДРА хотіло повторити те, що вже робилося неодноразово. Але різниця була в тому, що цього разу об'єктом уваги стала азійська, мусульманська країна, яка насправді не перебувала під безпосереднім впливу соціалістичного табору.

Спецоперацію відрізняли від попередніх воєнно-політичних акцій СРСР й інші важливі особливості. Помилковим виявився прогноз Москви щодо реакції світової спільноти. Несподіваним для неї став безпрецедентний за масштабами і жорсткістю осуд введення ОКРВ, а також надання допомоги антиурядовим силам в Афганістані. Уже 26 грудня помічник з національної безпеки президента США З. Бжезінський подає Дж. Картеру меморандум, в якому введення ОКРВ розцінюється як спроба СРСР прорватися через Афганістан до Перської затоки. Він наголошує, що для перетворення Афганістану на „радянський В'єтнам” необхідно посилити опір в ДРА за рахунок збільшення витрат США, приєднання Пакистану, Китаю,

мусульманських країн до надання допомоги „повстанцям” та розгорнути широку антирадянську пропаганду тощо [15].

2 січня 1980 року РНБ затвердила 26 заходів США проти СРСР та Афганістану. В концентрованому вигляді це: не визнавати уряд ДРА та заморозити всі види допомоги; засудити СРСР в ООН; відмовитися від обговорення в конгресі договору ОСО-2; тимчасово заморозити всі двосторонні переговори і візити на вищому рівні, передачу передових технологій; обмежити кредити; бойкотувати Олімпіаду – 80 у Москві; надати термінову допомогу Пакистану; прийняти таємну програму забезпечення НЗФ в Афганістані зброєю, боєприпасами радянського виробництва з Єгипту і Китаю тощо [15, с. 325 – 327]. (Це склало основу „доктрини Картера” [16]). При цьому США негласно через ЦРУ надають кошти і зброю, а прямі контакти з антиурядовими партіями ДРА здійснює Управління міжвідомчої розвідки Пакистану.

Відтак ОКРВ довелося воювати не просто з душманами, а й по суті протистояти об’єднаному потенціалу США та їх союзників. Америка офіційно за період спецоперації надала душманам 3 млрд. дол. [17]. Однак не відомо, скільки їх було витрачено неофіційно. Витрати СРСР за 1980 — 1989 роки склали тільки за поставки спецспорядження і майна Афганістанові 9,1 млрд. крб. [18].

Несподіваним стало й застосування США нових засобів боротьби, таких як терористично-диверсійна партизанська війна НОФ проти ОКРВ; нетрадиційне джерело фінансування душманів – „наркотероризм”, а також залучення ісламського релігійного потенціалу.

В „холодній війні” для США тероризм в Афганістані став дуже зручною та ефективною зброєю в боротьбі з СРСР, який такою зброєю не володів. Трагедія Афганістану полягала в тому, що він потрапив в епіцентр глобального протистояння і при цьому мав у своєму розпорядженні затребуваний на „ринку зіткнення” товар. Для США всі засоби проти СРСР були добрими [9, с. 11].

Афганістан, через який раніше пролягав Великий шовковий шлях, на початку 1970-х років, після нанесення потужного удару по сумнозвісному наркотрикутнику на кордонах Бірми, Таїланду, Китаю, став перетворюватися на „Великий наркошлях”. Включившись в боротьбу з ліквідації режиму НДПА та впливу СРСР у цьому регіоні, США вирішили використати структури і маршрути наркомафії та контрабанди. Річний обсяг виробництва опіуму наркомафією „Альянс-7» (найпотужнішого об’єднання антиурядових мусульманських партій ДРА) досяг до 1989 року понад 800 т (удвічі більше, ніж у Пакистані та Ірані). „Наркороллями” стали Г. Хекматіяр, Б. Раббані, С. Гилані, М. Набі та інші лідери антиурядових партій Афганістану. 70 % героїну, що споживався в США, і до 85 % - в країнах Західної Європи, до кінця 1980-х років був афгано-пакистанського виробництва. Прибуток від його реалізації перевищував 10 млрд. дол. Зворотним шляхом, через контрольовані НЗФ

зони, щороку до Афганістану надходило зброї та боєприпасів на суму понад 2 млрд. „наркодоларів” [6, с. 157].

Позицію наддержав у „холодній війні” можна виловити однією тезою: „Все, що спрямовано проти однієї сторони, корисно іншій”. Тому США зробили ставку ще й на застосування „ісламської зброї”. Загальну концепцію використання ісламського фактора розробив З. Бжезинський ще за часів президентства Дж. Картера. В її основі – погляд на мусульманський регіон як чинник протиборства США та СРСР [6, с. 158].

У 1970-х роках США ставилися дуже прохолодно до Пакистану через його прагнення створити атомну зброю. Однак перед загрозою зміцнення нової влади в ДРА та зростання там радянського впливу США відкинули сумніви і згадали про пакистансько-американський договір щодо взаємної оборони 1950-х років. На його основі США оголосили Пакистан „прифронтовою державою” [6, с. 161]. Це дало можливість легально надавати через Пакистан значну американську допомогу НЗФ. Для захисту „ісламу та мусульман” в Афганістані шляхом зовнішнього втручання і тиску США вдалося утворити досить дивний альянс. До нього увійшли США, Китай, Пакистан, Іран, Саудівська Аравія, Єгипет, Ізраїль та ще деякі мусульманські країни. Не залишилася осторонь і міжнародна Організація ісламської конференції (ОІК) [19]. „Ісламський чинник” запрацював. „Особливі правила” таємної війни, розроблені ЦРУ, пропонувалися країнам, які поставляли зброю НЗФ, робити це таємно та дозовано – зброю надавати тільки радянського виробництва. Пакистан повинен негайно перекидати зброю до Афганістану, здійснювати контроль за її розподілом, регулярно фінансувати закордонними коштами антиурядові партії Афганістану та їх НЗФ [6, с. 162].

Особливістю спецоперації стала також неефективна пропагандистська та контрпропагандистська діяльність ідеологічної системи СРСР. По-перше, СРСР не планував завоювати Афганістан, але не зміг переконати в цьому ні афганців, ні світову громадськість. По-друге, тотальне замовчування бойових дій ОКРВ підривало моральний дух особового складу та викликало негативну реакцію радянського суспільства. По-третє, СРСР не зумів викрити перед світовою спільнотою потенційну загрозу ісламського фундаменталізму, тероризму та наркотероризму. Тут СРСР програв США [9, с. 101].

Отже, специфіка спецоперації виявилась, по-перше, в помилковості оцінок і прогнозів Політбюро, особливо щодо політичної реакції світу та пропагандистської й воєнної протидії акції. Реакція виявилась комплексною, добре скоординованою США. Протидія здійснювалась також комплексно, зусиллями майже всього антикомуністичного табору, чого раніше не спостерігалось. По-друге, специфічним стало використання супротивником „нетрадиційних” форм і засобів бойових та політичних дій. Це розв’язання терористично-диверсійної діяльності як проти ОКРВ, ЗС Афганістану, так і проти мирного населення; залучення до збройної

боротьби наркомафії та використання її коштів для фінансування терористичної, диверсійної боротьби; застосування „ісламського чинника”. Третьою особливістю стала неефективна ідеологічна діяльність СРСР.

Протягом всієї спецоперації США нарощували свої сили в „холодній війні”. З приходом 1981 року до влади в США Р. Рейгана, який оголосив СРСР „імперією зла”, тиск на Радянський Союз та обсяг допомоги НЗФ значно посилювались. Попри те, що пророкування Дж. Картера відносно „радянського стрибка до нафти Перської затоки” не справдилися, новий президент форсував зростання військової присутності США в Південно-Західній Азії. Для цього у січні 1983 року було створено об’єднане центральне командування (ОЦК) ЗС США з 250-тисячним угрупованням. З середини 1980-х років запрацювала нова стратегія – „управління конфліктними ситуаціями” (УКС). Її сенс: не доводячи конфлікти до глобального зіткнення, сприяти підриву впливу СРСР в тому чи іншому регіоні світу та, відповідно, посилювати там свої позиції [6, с. 172 – 173].

У спеціальному документі „Оновлення американської стратегії надання допомоги афганським борцям за свободу” 1986 року було сформульовано 9 ключових позицій стосовно Афганістану та СРСР. Насамперед: перейти від кількісного збільшення до підвищення якості зброї, яка надавалась НЗФ; розпочати створення самостійних управлінських, сільськогосподарських, соціальних та економічних структур; надати допомогу Пакистану на 4 млрд. дол.; „різко підвищити дипломатичну та політичну ціну” акції для СРСР; посилити висвітлення подій радіостанціями „Голос Америки” та „Голос свободи”, спрямованими на СРСР, для формування у радянських людей розуміння зв’язку між витратами на Афганістан та зниженням їх життєвого рівня [6, с. 173 – 176].

На тлі посилення тиску США в СРСР з середини 1980-х років розгорнулася безсистемна „перебудова”. Зникли нафтодолари, погіршився стан економіки, розбалансувався народногосподарський механізм, у внутрішньополітичному житті запанував „плюралізм”, а у зовнішній політиці – „нове мислення”. Все це вилилось в односторонні радикальні поступки СРСР у зовнішньополітичній, воєнній, ідеологічній сферах.

Проте США не думали поступатися принципами „холодної війни”. Діючи в умовах стратегії УКС, вони перетворювали Афганістан на фактор хронічного занепокоєння СРСР на південних кордонах. Як тільки виникала реальна перспектива розв’язання „афганського вузла”, адміністрація США докладала значних зусиль до її зриву. Проголосивши перебування ОКРВ головною перешкодою до політичного врегулювання конфлікту, Америка всіляко затримувала цей процес.

Після 12 раундів переговорів між Пакистаном та Афганістаном у квітні 1988 року було підписано Женевські угоди, які передбачали політичне врегулювання афганської кризи. Гарантами виступили СРСР та США. СРСР у два етапи вивів ОКРВ. Тим часом США, відкинувши всі домовленості, взяли курс на ескалацію бойових дій в Афганістані навіть

після виводу ОКСВ. В цей період афганська армія чисельністю в 130 тисяч осіб протистояла 4530 НЗФ, які налічували 175 тисяч бойовиків [9, с. 113]. Рішення про подальше постачання зброї душманам було прийнято 13 лютого 1989 року вже новим президентом США Дж. Бушем. Ігнорування з боку США Женевських угод проявилось також і в призначенні в табір душманів в Пакистані спецпредставника США в ранзі посла для координації дій зі знищення режиму Наджибулли [6, с. 177]. Однак ще три роки війська ДРА стримували душманів та загони руху Талібан, створеного США і Пакистаном.

У Вашингтоні вже після спецоперації визнали, що „таємна допомога ЦРУ бунтівникам в Афганістані вилилася в найбільшу таємну акцію США після в'єтнамської війни”, що „афганські моджахеди були союзниками в холодній війні проти СРСР” [20].

Внаслідок помилкових оцінок та прогнозів політичного керівництва, СРСР на додаток до двох фронтів напруги в Європі проти НАТО і в Східній Азії проти Китаю отримав ще один - на півдні, в невіддільних соціально-геополітичних умовах. Спецоперація послабила вагу і вплив СРСР в Русі неприєднання, а особливо в мусульманському світі; сприяла розширенню і консолідації антирадянського фронту, зростанню економічного і технологічного тиску; дала в руки антирадянській пропаганді сильні аргументи для підризу престижу СРСР в світі; посилила недовіру до зовнішньої політики СРСР і дистанціювала від нього Югославію, Румунію, Північну Корею; поглибила суперечності між країнами соціалістичної системи; зірвала політику розрядки міжнародної напруженості. Це майже збіглося з прогнозами Інституту економіки світової соціалістичної системи, поданими в ЦК КПРС ще в січні 1980 року [15, с. 337 – 340]. Втручання СРСР в громадянську війну в ДРА призвело до інтернаціоналізації внутрішнього конфлікту та підвело „холодну війну” до межі вирішальної сутички між СРСР і США.

В політичній, ідеологічній, інформаційній, психологічній складових „холодної війни” СРСР програв.

Стосовно воєнного сегмента спецоперації все не так однозначно. На думку М. Гресса, автора книги „Радянсько-афганська війна”, ОКСВ був поставлений в більш жорсткі умови, ніж війська США у В'єтнамі. Територія Афганістану в 5 разів більша, ніж В'єтнаму, і при цьому СРСР використовував вчетверо менше військ. В ОКСВ застосовувалося тільки 2 % загальної чисельності ЗС СРСР. Для порівняння: США у В'єтнамі застосували 20 % своїх військ [9, с. 100, 101].

У воєнному сегменті спецоперації була ще одна особливість. Вона полягала в тому, що 40-ій армії доводилося доповнювати зусилля радянських політиків у вирішенні не чисто воєнних завдань. В протидію цьому бойові дії проти ОКСВ супроводжувалися чітко спланованими психологічними акціями, активною дипломатією і цілеспрямованою пропагандою протидіючої сторони. Армія, не отримуючи значного

підкріплення, повинна була, згідно з настановами з Москви, виконувати все більше наказів зі значним політичним змістом. Тому почалося балансування між двома стратегіями: уникнення бойових дій та мінімізації втрат і збитків.

40-а армія як ядро ОКРВ провела за всі роки понад 600 планових і непланових бойових операцій. За свідченням генерала Б. Громова, в цих локальних бойових діях завжди досягали перемоги, „армія робила те, що вважала необхідним, а душмани - лише те, що могли” [21]. Головна причина низької політичної ефективності бойових дій полягала в тому, що їх результати не закріплювалися НДПА створенням місцевих органів влади.

Відтак якщо поразка СРСР в ідеологічній сфері „холодної війни” була безумовною, то відносно воєнної його поразки можна сперечатися.

Висновки

Вперше після Другої світової війни СРСР не зміг захистити дружній режим в сусідній країні. Застосування США „нетрадиційних” засобів боротьби свідчило про кульмінацію „холодної війни”, коли на терези перемоги кидалося все можливе, не рахуючись ні з наслідками, ні зі шкодою, яка наносилася своєму ж народові та світовій спільноті. Джин тероризму, випущений США в Афганістані, почав самостійне існування вже в ранзі світового тероризму, наслідком якого стали події 11 вересня 2001 року. Розіграш „ісламської карти” надав ісламським фундаменталістам впевненості в тому, що терором, диверсіями, наркотерором можна перемагати навіть наддержави. У боях проти талібів тепер кладуть голови американські солдати.

Апогей „холодної війни” породив значні відмінності спецоперації в Афганістані від попередніх воєнно-політичних акцій СРСР. Догматичний „пролетарський інтернаціоналізм” призвів не тільки до помилок в оцінці становища і прогнозах щодо наслідків застосування сили. Він сприяв поразці СРСР в ідеологічному протиборстві. В геополітичному плані спецоперація прискорила ерозію, а потім і демонтаж радянської присутності в регіоні від Дамаска до Адена. Вона в значній мірі сприяла розпаду СРСР, світової соціалістичної системи, її воєнної організації - ОВД і встановленню однополюсного світоустрою на чолі зі США. Зникнення системи противаг, якими були СРСР та ОВД, дозволяють США в сучасних умовах успішно проводити гегемоністську політику, піддавати репресіям, в тому числі й військовим, будь-яку державу, яка опирається диктату США.

Замість епілога

Світ визнав поразку СРСР в „холодній війні”. Однак уявлення про те, що завершення протистояння двох соціально-політичних систем і двох наддержав сприятиме спаду збройних конфліктів та воєнно-політичних криз у світі, створить умови для більшої прогнозованості та підконтрольності змін ситуації в різних регіонах світу, не виправдалось. Після порушення біполярної системи міжнародних відносин, яка склалася після Другої

світової війни, сталися докорінні зміни в балансі сил і у сферах впливу. Почався процес розпаду багатонаціональних країн та геополітичне перегрупування сил в глобальному масштабі. З'явилася стійка тенденція до перегляду усталених після Другої світової війни кордонів. В нових умовах об'єктивні фактори виникнення кризових ситуацій (етнічні, релігійні, сепаратистські тощо) стали превалювати над колишніми ідеологічними чинниками протиборства двох систем. Загрозливою проблемою сучасності стає розширення мережі країн, які мають у своїх арсеналах найновіші системи озброєнь. Нині 15 країн, що стали на шлях розвитку, мають балістичні ракети, 10 активно ведуть їх розробку, 20 розробляють хімічну та бактеріологічну зброю [22].

США і НАТО втягують нові держави в свою систему „партнерських відносин”. Водночас без санкції ООН, без консультацій з „новими партнерами”, всупереч позиції деяких із них США провели вже після завершення „холодної війни” воєнні акції проти Іраку, Судану, Афганістану, Югославії.

1997 року утворилася нова міжнародна організація – „ісламська вісімка” (Бангладеш, Єгипет, Індонезія, Іран, Малайзія, Нігерія, Пакистан, Туреччина). Враховуючи всепланетне піднесення ісламу, економічний, військовий, людський та моральний потенціали цієї організації, заяви її лідерів, що створення „вісімки” стане „зворотним пунктом в історії людства”, що саме вона незабаром „визначатиме світову політику”, треба сприймати досить серйозно [22, с. 8]. Не можна забувати й про зростання ролі Китаю з його прагненням до поширення сфер геополітичного, економічного, військово-стратегічного впливу та перетворення на світового лідера вже в нинішньому столітті.

Отже, на зміну монополярному світові йде нова модель міжнародних відносин та світоустрою – багатополярна система. Проте на заваді цьому стоять США зі своїми претензіями на встановлення власної гегемонії в світі, проти якої виступають навіть деякі європейські країни – члени НАТО. Ось чому політика „партнерства” з НАТО не більше, ніж нове пропагандистське кліше.

Література:

1. „Военно-політична спецоперація СРСР в Афганістані — це бойові та службово-бойові дії 40-ї армії, підрозділів прикордонних, внутрішніх військ, органів безпеки, апарату радників, спрямовані на вирішення політичних завдань, стабілізацію становища в Афганістані шляхом роз'єднання ворогуючих сторін, перекриття джерел постачання НЗФ всебічної іноземної допомоги, знищення баз терористів тощо”. Аргументи на користь цього нового визначення подій в Афганістані 1979 – 1989 років за участі СРСР, НЗФ, США, інших країн див: Червонопиский С. В., Костыря А. А., Сироштан В. Г. Военно-политическая спецоперация СССР в

Афганістані (25 грудня 1979 – 15 лютого 1989 гг.): Словарь-справочник. – 2-е изд., перераб. и доп. – К.: МИЦ, 2007. – 452 с. – С. 3 – 5.

2. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посіб. / В. М. Литвин, В. І. Гусев, А. Г. Слюсаренко та ін. – К.: Вища шк., 2002. – 430 с. – С. 396 – 398.

3. ОВД – Організація Варшавського договору (Варшавський договір) – воєнно-політична організація, утворена на основі договору про дружбу, співробітництво та взаємну допомогу між Албанією, Болгарією, Угорщиною, НДР, Польщею, Румунією, СРСР, Чехословаччиною, підписаного на Варшавській нараді 14 травня 1955 року. Албанія 1968 року вийшла з організації. Варшавський договір укладено у відповідь на утворення 1949 року НАТО. Для взаємних консультацій і розгляду поточних питань діяв Політичний консультативний комітет, що виконував роль керівного політичного органу ОВД. У воєнній сфері керівництво здійснювалося Об'єднаним командуванням ЗС, які виділялися за домовленістю між країнами. Очолював його головнокомандувач, завжди представник СРСР. Штаб містився в Москві. 1969 року було утворено Комітет міністрів оборони, 1976 року – Комітет міністрів закордонних справ країн – учасниць договору. При створенні декларувалися оборонний характер, прагнення до створення системи колективної безпеки в Європі, проведення активної політики, спрямованої на зміцнення миру, дружби, співробітництва та взаємної допомоги між народами, протистояння агресивному курсу НАТО. Держави-учасниці неодноразово висловлювали готовність розпустити ОВД, якщо водночас ліквідується НАТО. – Дипломатический словарь. – 4-е изд., перераб. и доп. – В 3-х т. – М.: Наука, 1984, 1986. – Т. 1. – М.: Наука, 1984. – 423 с. – С. 170 – 171. (ОВД розпалася 1991 року).

4. НАТО – Організація Північноатлантичного договору (North Atlantic Treaty Organization – NATO) – військово-політичний блок держав Європи і Північної Америки. Утворений 1949 року за ініціативою США. Керівні органи – Рада НАТО і Комітет воєнного планування. Їх рішення обов'язкові для держав – членів організації і не підлягають затвердженню їх парламентами. Штаб-квартира – в Брюсселі (до 1967 року – в Парижі). Організує роботу керівних органів генеральний секретар НАТО. Інтегрована воєнна організація блоку здійснює координацію військових зусиль країн-учасниць. Для кожної за домовленістю встановлюються мета і завдання на випадок військового конфлікту, визначаються чисельність, спорядження і розташування національних ЗС та порядок взаємодії зі ЗС США тощо. Загальне керівництво діяльністю організації здійснює Воєнний комітет на рівні начальників генеральних штабів. З 1967 року діє Міжнародний воєнний штаб. Практичне керівництво здійснює Верховне командування Об'єднаними ЗС НАТО в Європі та Атлантиці. Очолює його представник США, якому підлягає розгалужена мережа національних командувань. За 40 років існування НАТО воєнні витрати склали понад 5 трлн. дол. Головним донором виступають США. 1984 року ЗС НАТО

налічували близько 6 млн. осіб, з урахуванням резервів – понад 9,5 млн. Чисельність сухопутних військ в Європі – майже 4 млн. На озброєнні європейських країн НАТО було 7 тис. одиниць ядерних боєприпасів, понад 20 тис. танків, близько 8 тис. літаків і 2 тис. бойових кораблів. До 1991 року до НАТО входило 16 країн: Бельгія, Велика Британія, Данія, Ісландія, Італія, Канада, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, США і Франція – з моменту заснування, Греція і Туреччина – з 1952 року, ФРН – з 1955 року, Іспанія – з 1982 року. - (Дипломатический словарь. – В 3-х т. – Т. 2. – М.: Наука, 1986. – 504 с. – С. 311 – 312). Після розпаду СРСР та світової соціалістичної системи з її воєнно-політичним блоком – ОВД, НАТО залишилося єдиним міжнародним воєнним угрупованням. До його складу після 1999 року увійшло 10 країн Центральної Європи і Балтії. Територія розмежування з СНД, насамперед з Росією, стиснулась до України, яка разом з Грузією прагне поповнити лави НАТО. Планується прийом в НАТО також деяких країн Північної Африки. Після першої хвилі розширення НАТО на Схід сухопутне угруповання альянсу поповнилося 11 дивізіями та 38 бригадами. Зростання чисельності склало 14 %. Сьогодні 50 тис. військовослужбовців НАТО перебувають в гарячих точках планети.

5. Россия (СССР) в локальных войнах и вооруженных конфликтах второй половины XX века / Под ред. В. А.Золотарева – М.: Кучково поле; Полиграфресурсы, 2000. – 576 с. – С. 16, 18. О. Ляховський наводить данні, що загинуло 40 млн. осіб, з них 35 млн. – мирне населення. - Ляховский А. А. Трагедия и доблесть Афгана. – 2-е изд., перераб. и доп. – Ярославль, ООО ТФ „Норд”, 2004. – 800 с. – С. 234.

6. Война в Афганистане. – М.: Воениздат, 1991. – 367 с. – С. 167.

7. Шевякин А. П. Загадка гибели СССР. (История заговоров и предательств. 1945 – 1991). – М.: Вече, 2005. – 464 с. – С. 441 – 442.

8. Афганістан – країна Середнього Сходу в південно-західній частині Центральної Азії. Площа – 655 тис. кв. км. Гірська та пустельна країна, тільки близько 80 тис. кв. км. – землі, придатні для обробки. Кордони: з СРСР – 2.346 км, з Пакистаном – 2.460, з Іраном – 790, з Китаєм – 90 км. Населення – 16,6 млн. осіб (1983 р.). Половина – пуштуни, друга половина – понад 20 національностей і народностей. Близько 90 % населення – селяни, з них 15 % - кочовики та напівкочовики. Державні мови – пушту і дарі. Релігія – іслам, духовенство – майже 2 % населення. – Военный энциклопедический словарь. – М.: Воениздат, 1986. – 863 с. – С. 54 – 55.

9. Маначинский А. Я. Афганистан: когда дуют ветры войны. — К.: Изд. дом „Румб”, 2006. – 576 с. – С. 82.

10. СЕАТО – Організація договору Південно-Східної Азії (англ. South-East Asia Treaty Organization – СЕАТО) – військово-політичний блок, утворений на основі договору між США, Великою Британією, Францією, Австралією, Новою Зеландією, Таїландом, Пакистаном, Філіппінами та ще деякими країнами, підписаного на Манільській конференції 8 вересня 1954 року. З часом Індія, Індонезія, Бірма, Цейлон

і Шрі Ланка відмовились від участі в конференції. На порушення Женевських домовленостей 1954 року, США використали СЕАТО для розв'язання агресії проти В'єтнаму, здійснювали координацію його дій з іншими блоками – НАТО та СЕНТО. 1977 року припинило існування. – Дипломатический словарь. – В 3-х т. – Т. 2. – С. 306.

11. Організація Центрального договору СЕНТО (англ. – Central Treaty Organization – CENTO) створена за ініціативи США і Великої Британії на основі договору від 24 лютого 1955 року між Великою Британією, Туреччиною, Іраком, Пакистаном та Іраном. До серпня 1959 року називалася Багдадським блоком (пактом). США хоча й мали в СЕНТО статус спостерігача відігрівали керівну роль в діяльності блоку. Ірак 1958 року покинув організацію. Прагнучи не допустити виходу інших членів блоку, США зав'язали їх двосторонніми договорами. Проте внутрішньоблокові протиріччя призвели до розпаду СЕНТО 1979 року. – Дипломатический словарь. – В 3-х т. – Т. 2. – С. 314.

12. Детальніше див.: Медведев Р. Неизвестный Андропов. – Ростов/Д.: изд-во „Феникс”, 1999. – 512 с. – С. 280 – 284.

13. Див. детальніше: Ляховский А. А. Трагедия и доблесть Афгана. – 2-е изд., перераб. и доп. – Ярославль, ООО ТФ „Норд”, 2004. – 800 с. – С. 229 – 231.

14. Детальніше про розгляд афганських подій I та II з'їздами народних депутатів СРСР див.: Червонописький С. „Афганська проблема” і політичний волюнтаризм // Політичний менеджмент. – 2005. – № 5. – С. 87 – 102.

15. Ляховский А. А. Трагедия и доблесть Афгана. – 2-е изд., перераб. и доп. – Ярославль, ООО ТФ „Норд”, 2004. – 800 с. – С. 317 – 319.

16. Картера доктрина – проголошена президентом США Дж. Картером 23 січня 1980 року в посланні Конгресу „Про становище в країні”. Головна теза – спроба будь-якої „сили ззовні... отримати контроль над районом Перської затоки” розглядається як „замах на життєві інтереси” США, а тому вони для забезпечення своїх інтересів вважають за можливе використовувати будь-які засоби, включно „до використання воєнної могутності”. Наголос робився на базуванні американських військ на островах та на морі, розбудові в деяких країнах складів спорядження, використанні їх портів та аеродромів як перевалочних пунктів для сил швидкого реагування. – Дипломатический словарь. – В 3-х т. – Т. 2. – С. 22 – 23.

17. Немеркнущая слава: от воинов-интернационалистов до миротворцев. – М.: Изд. дом „Звонница-МГ”, 2004. – 424 с. – С. 281.

18. Гареев М. А. Афганская страда (с советскими войсками и без них). – М.: ИНСАН, РФК, 1999. – 416 с. – С. 258.

19. Організація ісламської конференції (ОІК) (англ. Organization of the Islamic Conference – OIC) – міжнародна міждержавна організація. Перша конференція глав держав і урядів мусульманських країн

відбулася 1969 року в Рабаті. 1972 року в Джадді ухвалено статут ОІК, який об'єднав 44 мусульманські країни, а також Організацію визволення Палестини. Членство АРЕ і ДРА було припинено відповідно 1979 і 1980 року. 1984 року Єгипет поновили в складі організації. Головна мета ОІК – заохочення мусульманської солідарності між державами – членами організації. Керівні органи – конференції глав держав і урядів та міністрів закордонних справ, секретаріат на чолі з генеральним секретарем. При ОІК діє Ісламський банк розвитку. 1975 року ОІК отримала статус спостерігача при ООН. Однак з перших днів існування в ОІК розпочалася боротьба між консервативними, фундаменталістськими та прогресивними тенденціями і позиціями країн – членів організації. – Дипломатический словарь. – В 3-х т. – Т. 2. – С. 306 – 307.

20. Немеркнущая слава: от воинов-интернационалистов до миротворцев. – С. 281.

21. Громов Б. В. Ограниченный контингент. – М.: АО Изд. группа „Прогресс” – „Культура”, 1994. – 352 с. – С. 106.

22. Россия (СССР) в локальных войнах и вооруженных конфликтах второй половины XX века. – С. 6.

Громадянське суспільство в Україні: історичні корені

Олександр Чувардинський,
кандидат політичних наук,
докторант Інституту вищої освіти
АПН України

Проблема громадянського суспільства належить до найбільш актуальних проблем сучасної політичної науки. І це зрозуміло. Утвердження демократичного цивілізаційного перелому покладає громадянське суспільство як одну з необхідних передумов свого становлення та ефективного функціонування. Громадянське суспільство вибудували практично всі народи, спосіб буття яких нині є демократичним. При цьому, кожен з народів у становленні громадянського суспільства спирався не лише на загальносвітовий досвід, але й на власні громадянські традиції. Подібним шляхом має пройти й Україна. Дослідження національних коренів громадянських відносин, своєрідних витоків громадянського суспільства в Україні є завданням, яке потребує невідкладного розв'язання.

Українці – давній і самобутній етнос, виразно виокремлений з-поміж своїх сусідів єдністю мови, культури, території, особливостями психології, безперервним і поступальним процесом державотворення. Як зазначають вітчизняні дослідники, віхи цього процесу – це різні етапи української історії [1; 3; 4; 6]. Водночас українському соціуму притаманні різні аспекти становлення громадянського суспільства. У статті розглядаються витoki українського громадянського суспільства, яке сягає своїми коренями часів Київської Русі.

Сутність, зміст та концептуалізацію громадянського суспільства, як і будь-якого соціального явища, можна дослідити на основі алгоритму: поняття – ідея громадянського суспільства – ідеал – реалізація ідеї у практиці життя [1, с. 22].

Історично і логічно першою формою суспільного життя є рід. Маючи спільного предка, він виступає носієм кровно-родинних зв'язків. Він забезпечив перехідний період від „біологічної популяції” особин

пралюдини до соціальної спільноти людей, від ендогамії до екзогамії, заклав основи суспільної свідомості та її орієнтир на формування традиційного суспільства. Громада була умовою становлення звичаєвого права, яке забезпечувалось громадською думкою та волею влади авторитету, специфічною культурою страху перед неподоланими силами Природи. Характерною рисою звичаєвого (природного) права був орієнтир на „горизонтальні” суспільні відносини.

Як показують дослідження, слов'янський тип громади являє собою організацію місцевого самоврядування співвласників землі. Регламентом слов'янської громади був моральний закон. Вона схилилась до мирного шляху вирішення проблем суспільного життя, а не до насилля, орієнтуючись на природне право та владу авторитету [1, с. 24].

Згадки про українську громаду знаходимо ще у Руській Правді. „Аще поиметь кто чюжь конъ, любо ороужие, любо портъ, а познаеть въ своем мироу, то взяти ему свое, а 3 гривнъ за обиду” [2, с. 78]. Слово „мир” тут без сумніву застосовується у значенні громади.

Носієм державної влади, репрезентатором держави був князь. Князем міг бути тільки член родини Володимира Великого. Князь – верховний правитель країни, а також законодавчий розпорядник. Його функція – законодавчо-судова. Київська Русь не мала певного спадкового права [3]. Брак сталих норм спадщини викликав постійну боротьбу за київський престол, у якій фактично перемагав не той, хто мав більше прав, а той, хто був міцнішим, або кого підтримувало віче. Компетенція і влада князя були необмежені й залежали від його авторитетності та реальної сили, на яку він спирався [4, с. 215].

В традиціях Київської держави князь замальовувався як велична особа, авторитет, до якого всі інші прислуховуються. Ось як згадується князь у Слові Даниїла Заточника: „Ибо щедрый князь – отец многим слугам: многие ведь оставляют отца и мать и к нему приходят. Хорошему господину служба, дослужиться свободы, а злему господину служба, дослужиться еще большего рабства. Ибо щедрый князь – как река, текущая без берегов через дубравы, наполняющая не только людей, но и зверей; а скупой князь – как река в берегах, а берега каменные: нельзя ни самому напиться, ни коня напоить...” [5, с. 231].

При князі була рада-дума, роль якої зростала з ослабленням князівської влади. У Галичині на початку XIII століття спостерігається практично самостійна діяльність ради, що привело до спроби посадити на галицькому столі боярина. Рада була однопалатним становим органом, це явище – типове для країн середньовічної Європи. До її складу входили васали князя – земельна і дружинна знать, вище духовенство, а також представники міських магістратів. Члени ради називались „дружиною”, „думцями”. До її компетенції належали важливі питання внутрішнього і зовнішнього життя країни, землі [6, с. 209].

Важливою політичною формою другої половини XI - XIII століття були

міжкнязівські снemi (з'їзди). Вони обговорювали питання внутрішнього миру, правопорядку, оборони Русі. Ініціатором скликання снемів були великі київські князі [6, с. 212].

Головну військову силу князя становила його дружина, пов'язана особисто з князем, який сам її утримував. Згодом поруч з дружиною обов'язково з'являються „вої” – рушення з міської та селянської людності. Воїв, треба гадати, не міг примусити йти на війну сам князь: багато фактів свідчить, що віче вирішувало питання – давати воїв чи ні. В часи боротьби Ізяслава II з Юрієм кияни заявляли, наприклад, що, незважаючи на любов до Ізяслава, проти „Мономаховича” – Юрія вони не підуть, а проти Ольговичів – навіть з дітьми підуть [7, с. 155].

У Давньоруській державі князь незмінно виступає на тлі дружини, яка становить його найближче оточення, живе при ньому і пройнята його інтересами. Руська дружина дуже швидко настільки зрослася з князем, що діяла разом з ним як механізм, покликаний забезпечити функціонування усього соціально-політичного організму.

Коли дружинник остаточно „сідає” на землю, то перестає бути дружинником і перетворюється на земельного власника – феодала, а отже буде свої відносини з князем вже на нових засадах. У Київській Русі також бачимо багатьох дружинників, що правлять містами як посадники у віддаленні від князя або таких, що живуть у своїх боярських селах. У нас, цілком так само, як і на Заході, з часом дружина все більше віддаляється від князя, здобуваючи земельну посілість. Але близькість зберігається у приїздах до княжого двору.

Складовою частиною дружини були бояри – „начальні люди”, що утворювали верхній її прошарок. Цей прошарок в джерелах називається „кращою”, „старшою”, „передньою” і „великою” дружиною. На Русі до середини XII століття дружина ще була тісно зв'язана з князем. Його влада ще була істотно обмежена родоплемінною знаттю – боярсько-дружинною верхівкою, зборами-вічем, що свідчило про існування залишків родоплемінного устрою суспільства.

Прибічна рада бояр, спочатку – дружина князя, була неодмінним учасником княжої управи. Радитися з старшими членами дружини, а пізніше з боярами, було моральним обов'язком князя. В цьому був зацікавлений і сам князь: дружина завжди могла відмовити йому, якщо він надумав щось, не порадившись з нею. Коли Володимир Мстиславич, готуючи похід на Мстислава Ізяславича, не порадився з боярами, то дружина відмовилася брати в поході участь [4, с. 216].

Повість минулих літ часто описує наради князів з боярами. Наприклад, князь Володимир мав нараду з боярами щодо обрання віри і хрещення Русі [5, с. 55 – 56]. Володимир Мономах у своєму „Повчанні дітям” наголошував на необхідності тримати нараду з боярами [9]. Те, що бояри мали вплив на князя, бачимо й із „Слова о полку Ігоревім”. „И сказали бояре князю: „Кручина, князь, разум твой полонила: вель два сокола слетели с отчего

стола золотого – добыть хотели города Тмутороканя, либа испить шеломом из Дону. Но уже соколам крылья подсекли поганных саблями, а смих опутали путами железными...” [8, с.246].

Треба зазначити, що, незважаючи на моральну обов’язковість нарад, на фактичне існування їх, боярські ради не стали державною інституцією з окресленим складом, компетенцією, функціями, а весь час мали характер випадковий: бували на ній ті, кого запрошував князь, обговорювали питання, які стояли на черзі.

Історичні джерела згадують бояр вже на початку X століття. З початку XI століття розвивається боярське землеволодіння. Боярами ставали дружинники, що осідали на землі, а також місцеві землевласники – земські бояри. Обидві групи, стаючи васалами, одержували землі з колишніх общинних, а також захоплювали незаймані. Літописи XII століття рясніють згадками про боярські села. Оскільки князь забезпечував права своїх васалів як землевласників, вони надавали йому в разі потреби військову допомогу, брали участь у вирішенні державних справ тощо. Таким чином, княжий васалітет доповнювався васалітетом боярським, започаткованим у X столітті. Причому формувався він як васалітет без ленів, тобто без земельних надань. Окремі бояри вже тоді були досить самостійними і мали власні дружини – отроків. Проте, незважаючи на процес розпаду дружинних зв’язків, дружина проіснувала ще у наступний період розвитку феодальних відносин – у XII – XIII століттях. Боярство так і не відірвалося остаточно від князя. Воно не зуміло створити таких інституцій, на побудову яких спромоглася феодальна знать у Західній Європі. Так, зокрема, в Англії було проголошено „хартію вольностей” – своєрідний зразок конституції, в Польщі та в Німецькій імперії почали діяти представницькі владні інститути – сейми. Ситуація, що склалася на Русі, зумовила брак аристократії, тісно пов’язаної із землею та її інтересами. Мабуть, тому в цей ранньосередньовічний період української історії не розвинувся національний патріотизм у масштабах, які спостерігаємо у народів Західної Європи, що сприяв у майбутньому більш швидкому формуванню їх національних держав [10, с. 172].

Віче являло собою орган влади старший, ніж князь. Ще Прокопій згадував про племінну самоуправу слов’ян [4, с. 216]. Згодом, із зростанням влади князя, віча завмирають, і лише тоді, коли влада князів київських занепадає, – знову прокидається віче.

У Києві перший натяк на віче подає літопис під 1024 роком: переможець Ярослава, Мстислав, не посів київського престолу, бо кияни його не побажали. Року 1068 кияни супроти всяких прав обрали князем Всеслава Полоцького, з іншої династії [7, с. 57]. Року 1113 – знову всупереч праву – закликали Володимира Мономаха. Здебільшого князі визнавали за вічем право обрання, затвердження, або, навпаки, відмови.

Князі визнавали волю віча як своєрідний імператив: Ізяслав Давидович пояснював Юрієві Долгорукому, що „не сам їхав у Київ, а кияни посадили

його” [7, с. 178]. Обраний населенням князь мусив „домовитися” з ним, укласти „ряд”. Коли обраний вже князем Ростислав 1154 року пішов у похід, не уклавши „ряду”, йому нагадували бояри, що ліпше „утвердитися з людьми”, і мали рацію, бо він утратив престол [11, с. 210 - 220].

Віче в Україні не набуло таких визначених форм, як то було в Новгороді і Пскові. Воно не мало ані окресленої компетенції, ані порядку скликання. Іноді скликав віче князь.

У Києві, якщо віче скликалось самочинно, то здебільшого збиралося воно на Подолі, на торговищу або біля Турової божниці. Віча, які скликали князі, відбувалися в княжому місті, на „Горі”. Неясно, як проходили вічеві збори, хто голосував. Можна припускати, що велися якісь записи, бо в літописах через сто років подається про що і як говорено на віче. На вічах голосів не підраховували, перемагали ті, кого було більше у наявності. Участь у вічі брали голови родин, господарі [11, с. 233 - 236].

Яку роль відігравало віче, можна побачити з наступних прикладів у Повісті минулих літ, в якій згадується повстання в Києві та осліплення Василька Теребовльського.

„Когда Изяслав со Всеволодом бежали в Киев, а Святослав в Чернигов, то киевляне прибежали в Киев, и собрали вече на тору, и послали князю сказать: „Вот, половцы рассеялись по всей земле, дай, княже, оружие и коней, и мы еще сразимся с ними”. Изяслав же того не послушал. И стали люди роптать на воеводу Коснячка; пошли на гору с вече и пришли на двор Коснячков и, не найдя его, стали у двора Брячислава и сказали: „Пойдем освободим дружину свою из темницы” [5, с. 87].

„И сел Василько в Теребове, а Давыд пришел во Владимир. И когда настала весна, пришли Володарь и Василько на Давида и подошли ко Всеволожью, а Давыд затворился во Владимире, стали они около Всеволожья, и взяли город приступом, и запалили его огнем, и побежали люди от огня. И повелел Василько иссечь их всех, и сотворил мщение над людьми неповинными, и пролили кровь невинную. Затем же пришли к Владимиру, и затворился Давыд во Владимире, а те обступили город. И послали к владимирцам, говоря: „Мы не пришли на город ваш, ни на вас, но на врагов своих, на Туряка и на Лазаря и на Василя, ибо они подговорили Давыда, и их послушал Давыд и сотворил это злодейство. А если хотите за них биться, то мы готовы, либо выдайте врагов наших”. Горожане же, услышав это, созвали вече, и сказали Давыду люди: „Выдай мужей этих, не будем биться из-за них, а за тебя биться можем. Иначе отворим ворота города, а ты сам позаботься о себе”. И поневоле пришлось выдать их” [5, с. 137].

Таким чином, вже на початок IX століття можна говорити про існування ранньофеодальної Давньоруської держави, яка безперервно і швидко розвивалась протягом X та першої половини XI століття. Це пов’язано не тільки із зростанням економічної сили міст, але й з підвищенням політичного значення міської маси, з якою були змушені рахуватися

не тільки верхівка суспільства, але й численні князі [12, с. 359]. У вічі брали участь різні прошарки давньоруського суспільства. Визначаючи коло питань, що входили до компетенції віча, дослідники відносили до їх числа законодавчі, судові, а також питання війни і миру. Стосовно ж внутрішнього управління, то віче, хоч і мало на нього значний вплив, відводило головну роль князівській адміністрації [6, с. 215].

Дослідники відзначають, що ні в X столітті, ні в першій половині XI століття для розвитку вічового ладу сприятливих умов у Києві немає. Влада київського князя досить сильна, місто ще політично слабе для того, щоби поряд з князівською владою могло процвітати віче [12, с. 361 - 362].

Оглядаючи діяльність боярської ради та віча, можна зробити висновки, що за час X - XIII століть вони не набули парламентарних форм, не перетворилися на певні інституції і залишилися випадковими зібраннями. Навіть у Галичині, де була міцна верства боярства та міського патриціату, вони не спромоглися надати вічу і боярським радам характеру певних інституцій [4, с.213].

Населення українських земель поділялася на дві великі категорії: вільних і невільних людей. Верхівку вільних людей становили члени княжої дружини, - зрозуміло, не всі дружинники, а так звані „княжі мужі”, еліта, що виступали як дорадники, співучасники всієї діяльності князя. Головною ознакою дружини була добровільність; кожен з „княжих мужів” міг „без зради” покинути князя і перейти на службу до іншого [11, с. 301 - 302]. З-поміж княжих мужів обирав князь воєвод та інших урядовців. Спочатку верхівка дружини відрізнялася від земської верхівки - боярства старовинного, місцевого походження. Але в XI столітті ці дві групи злилися в одну - боярство. В Києві і взагалі в Україні боярська верства не відокремилася від багатого купецтва, промисловців.

Нижчу групу вільного населення становили селяни - смерди. Вони володіли власним господарством, полем, двором, худобою. Смерди платили певні податки та відбували військову повинність із власною зброєю та кіньми. „Руська Правда” охороняла особу і господарство смерда як вільного, але кара за злочин проти смерда була меншою, ніж за злочин проти боярина чи „княжа мужа”. У XII - XIII століттях у всій Україні поширюється боярське землеволодіння і в зв'язку з цим зменшується число незалежних смердів. Навпаки: зростає група смердів, залежних від землевласника, які працюють на боярській землі, залишаючись вільними [11, с. 315 - 318; 12, с. 210 - 246].

Селянські сім'ї разом зі своїми земельними володіннями об'єднувались у сільські територіальні обини, що називалися „верв”, „мир”, „людіє”. Община розподіляла також державні повинності, податки, споряджала воїнів на вимогу князя, будувала фортеці, мости тощо. Разом з тим, общини нерідко виступали проти сваволі феодалів.

Водночас період XII - XIII століть в Україні став часом економічного і політичного зміцнення середніх верств, насамперед міщанства, що

обумовлювалося швидким зростанням міст. Прагнення деяких володарів зміцнити свою владу в державах-князівствах, які утворилися після розпаду Київської держави, знайшло активну підтримку міського населення.

Література:

1. Горпинич О. В. Соціальна робота як фактор формування громадянського суспільства. Дис. ... к. філос. н. 09.00.03. – Запоріжжя, 2005. – 194 с.
2. Краткая Русская Правда по Академическому списку XV века. – С. 37 – 87. // Тихомиров М. Н. Пособие для изучения русской Правды. – М.: Издательство московского университета, 1953. – 194 с.
3. Толочко А. П. Князь в Девней Руси: власть, собственность, идеология / АН Украины. Ин-т истории Украины. Ин-т украинской археологии; Отв. ред. Н. Ф. Котляр. – К.: Наук. думка, 1992. – 224 с.
4. Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2 т., т. 1. До середини XVII століття. – 3-те вид. – К.: Либідь, 1995. – 672 с.
5. Художественная проза Киевской Руси XI – XIII веков. Составление, переводы и примечания И. П. Еремина и Д. С. Лихачева. – М. Гослитиздат, 1957. – 370 с.
6. Толочко П. Київська Русь. – К.: Абрис, 1996. – 360 с.
7. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1991. – (Пам'ятки іст. думки України). – Т. 2. – 1993. – 544 с.
8. Художественная проза Киевской Руси XI – XIII веков. Составление, переводы и примечания И. П. Еремина и Д. С. Лихачева. – М. Гослитиздат, 1957. – 370 с.
9. Мономах Володимир. Поучення. – С. 454 – 462 // Літопис Руський (Ипатьевская летопись) / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця. Відп. ред. О. В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1989. – 591 с.
10. Терещенко Ю.І. Україна і європейський світ: Нарис історії від утворення Старокиївської держави до кінця XVII ст. – К.: Перун, 1996. – 496 с.
11. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1992. – (Пам'ятки іст. думки України). – Т. 3. – 1993. – 592 с.
12. Греков Б. Д. Киевская Русь. – М.: Госполитиздат, 1953. – 570 с.

Метод матриць: особливості застосування у політичних дослідженнях

Лариса Бойко-Бойчук,
кандидат політичних наук,
науковий співробітник

Інституту політичних та етнонаціональних досліджень
ім. І. Кураса НАН України

Проблему розробки і вдосконалення теоретико-методологічних засад (у тому числі й перегляду сформованих) будь-якої науки можна віднести до категорії „завжди актуально”. До того ж, в умовах прискорення соціальних процесів „методологічні діалоги” представників різних наук інтенсифікуються. Одним з методів, що досить часто використовуються, але, на нашу думку, лишаються недостатньо вивченими, є метод матриць.

В енциклопедичних словниках зазначається, що під матрицею слід розуміти таблицю будь-яких елементів, що складається з рядків і стовпчиків [3; 11, с. 346; 13], у якій на їх перетині наводяться дані про елементи об'єкта (наприклад, про наявність чи ненаявність їх взаємодії). Називають такий спосіб подання даних матричним підходом (matrix approach) [25], матрично-структурним підходом [5], матричною формою [10] або просто матрицею (matrix) [16; 20; 23 – 25]. Елементи у горизонтальних і вертикальних графах можуть повторюватися (як у структурній матриці [5]) або не повторюватися (коли йдеться, скажімо, про пошук відповідності між елементами та, наприклад, параметрами – як у логіко-структурному підході [21] або у матриці ризику [16]).

Аби зрозуміти місце методу матриць серед інших методів та його особливостей, поставимо за мету з'ясувати, на вирішення яких типів завдань він зорієнтований. Для цього маємо дослідити існуючі на сьогодні матриці, здійснити їх класифікацію за завданнями, що вирішуються дослідником за допомогою цього методу, та окреслити сфери можливого використання матриць у політичних дослідженнях.

Матриці як інструмент наочного представлення даних та їх аналізу знаходимо у проектному менеджменті, економіці, соціології, в аналізі політики тощо. У проектному менеджменті використовують матричну (програмно-цільову) форму управління організацією, яка

Лариса Бойко-Бойчук

являє собою мережеву структуру управління, побудовану на принципі подвійного підпорядкування виконавців (безпосередньому керівникові функціональної служби та керівникові проекту) [10]. У спеціальній літературі з менеджменту можна знайти й такі назви, як матрична структура або матрична організація компаній [1].

Активно використовуються матриці для маркетингових досліджень. Так, серед класичних маркетингових інструментів виокремлюють, зокрема, матрицю І. Ансоффа [23] і матрицю Маккінзі (GE-McKinsey Matrix) [18]. Матрицю 4 x 4 використовують у логіко-структурному підході (Logical Framework /LogFRAME/ Methodology [21]), яку вважають аналітичним інструментом для планування, моніторингу і впровадження проектів. Свою назву підхід дістав через логічні зв'язки, що поєднують засоби проекту (means) з його кінцевими результатами (ends). Методологія, розроблена Департаментом оборони США та адаптована Агенцією з міжнародного розвитку США (USAID) наприкінці 1960-х років, використовувалася багатьма міжнародними організаціями в розробці проектів. Матриця логіко-структурного підходу (переклад назви підходу запозичуємо з [9]) передбачає заповнення по вертикалі загальних завдань, цілей проекту, очікуваних результатів і діяльності, а по горизонталі – логіки реалізації, об'єктивно вимірюваних індикаторів впровадження, джерел та засобів верифікації, припущень (таблиця 1).

Таблиця 1

Матриця логіко-структурного підходу

Як видно з таблиці 1, матриці логіко-структурного підходу легко застосовувати у проектуванні соціальних процесів, формалізуючи і

Матриця логіко-структурного підходу для проекту	Логіка реалізації (intervention logic)	Об'єктивно вимірювані індикатори досягнення (objectively verifiable indicators of achievement)	Джерела та засоби верифікації (sources and means of verification)	Припущення (assumptions)
Загальні завдання (overall objectives)				
Цілі проекту (project purpose)				
Очікувані результати (expected results)				
Діяльність (activities)				

структуруючи дані про об'єкт вивчення.

На особливий інтерес, на нашу думку, заслуговують чотири типи матриць, виокремлені М. Ворончуком для вивчення складних економічних систем у стійкій фазі їх розвитку [5]: матриця коефіцієнтів зв'язків

системи (за допомогою якої досліджується взаємовплив параметрів X_i та X_j стану компонент системи K_i та K_j), структурна матриця зв'язків між компонентами системи K_i та K_j , матриця запізнень, або лагів (які визначають, через скільки одиниць часу від моменту зміни стану компонента K_i відбудеться викликана ним зміна стану компонента K_j), та матриця вірогідностей реалізації зв'язків системи (якщо ці зв'язки мають стохастичну природу і реалізуються необов'язково, випадково – з певною вірогідністю p_{ij}). Комп'ютерний аналіз таких матриць, за твердженням автора, дозволяє, крім всього іншого, виявити найактивніший компонент, що впливає на найбільшу кількість інших компонентів; найбільш залежний елемент від найбільшої кількості інших; пасивні та незалежні компоненти; елементи системи, впливаючи на які можна управляти її функціонуванням; прямі і непрямі зв'язки між компонентами тощо – все те, що може становити вихідні дані для здійснення прогностичних розробок досліджуваної соціально-політичної системи.

Спираючись на наступні два типи матриць, можна проаналізувати сукупність наук (які вивчають суспільство), об'єднаних логічними зв'язками, спільними поняттями і методами. Для цього В. Добренєков та О. Кравченко пропонують використовувати міждисциплінарну матрицю соціологічного знання [6] (таблиця 2) (під нею вони розуміють всю сукупність споріднених з соціологією дисциплін у їх взаємозв'язку – психології, соціальної психології, економіки, антропології, політичних наук, етнографії) та внутрідисциплінарну матрицю (під якою розуміється сукупність галузевих напрямів соціології, тематичних галузей і сфер, що виокремилися в процесі диференціації соціологічного знання). Остання (таблиця 3) вибудовується наступним чином: по горизонталі відображаються загальні рівні соціологічного знання – картина світу, загальна теорія, методологія, методика і техніка, емпіричне дослідження, конкретне дослідження, прикладне дослідження, а по вертикалі – галузеві соціології.

Сукупність наук (зважають російські соціологи), що вивчають один і той же об'єкт, особливо такий значний, як суспільство, поєднана логічними зв'язками, загальними поняттями і методами, утворюючи своєрідну систему, яку можна назвати міждисциплінарною матрицею.

Міждисциплінарна матриця (у нашому прикладі – соціології) як інструмент дослідження формує категоріальне та методологічне поля споріднених наук, а також унаочнює спільність та відмінність категоріального апарату і методів у суміжних науках, що дає підставу для представників різних наук вести міждисциплінарні діалоги з метою взаємного пошуку нерозроблених напрямів досліджень і синтезу нових знань.

Таблиця 2

Міждисциплінарна матриця соціології

Таблиця 3

Внутрідисциплінарна матриця соціології

Втім, і міждисциплінарна, і внутрідисциплінарна матриці (на нашу

Міждисциплінарна матриця соціології	Предмет науки	Категоріально-понятійний апарат	Методи
Соціологія			
Психологія			
Соціальна психологія			
Економіка			
Антропологія			
Політичні науки			
Етнографія			

думку, аналогом для аналізу може бути матриця будь-якої науки, у тому числі й політичної) дозволяють оцінити структуру тієї чи іншої науки – створити або поновити компоненти, яких бракує, розмежувати предмети

Внутрідисциплінарна матриця соціології	Соціологія культури	Соціологія права	Соціологія міста	Соціологія молоді	Соціологія політики	Соціологія міжнародних стосунків	Соціологія сільського господарства	Соціологія освіти
Найближче середовище								
Загальносоціальне								
Методологія								
Методологія теорії								
Емпіричне дослідження								
Кваліфікаційне дослідження								
Примієнне дослідження								

наук чи дисциплін, знайти їх методологічну і категоріальну спорідненість та відмінність.

Соціолог С. Кірдіна досліджує інституційну матрицю суспільства, під якою вона розуміє первинну модель базових інститутів, тобто пов'язаних між собою економічних, політичних та ідеологічних інститутів, які перебувають у взаємній однозначній відповідності [8, с. 8]. Хоча дослідниця не розглядає матрицю у поширеній нині формі – табличній (так само, як і Ю. Романенко, який вказує на необхідність використовувати матриці смислопродукування для порівняння соціальних систем західних і східних країн [12]), вона стверджує, що „матричність” базової інституційної системи означає принципову неможливість кардинальної зміни одного з інститутів без зміни всіх інших у цій системі [8, с. 11]. Разом з тим, „суспільства починають своє життя тоді, коли вони набувають здатності генетично відтворювати „набуту інформацію”, а інституційні матриці слугують механізмом її передачі” [8, с. 7].

У дослідженні політичних процесів і явищ матриця застосовується для вивчення поведінки (позиції) акторів у політичних мережах [15] та ролі і відповідальності основних стейкхолдерів у процесі впровадження політики (приклад політики менеджменту зі створення інтегрованої берегової зони у Танзанії [20, с. 33 - 36] – таблиця 4), а також їх досвіду, ресурсів, інтересів, очікувань тощо [14] (таблиця 5).

Таблиця 4

Матриця стейкхолдерів (приклад Танзанії)

Таблиця 5

Матриця стейкхолдерів

Аналіз матриць стейкхолдерів дозволяє вивчити їх діяльність у різних сферах впливу політики (таблиця 4) й оцінити їх можливості у партнерських стосунках (таблиця 5).

Стейкхолдер и	Береговий менеджмент	Морська індустрія і продукти	Консервація морської екосистеми та менеджмент
Локальні громади/ організації громади (community-based organizations)			
Громадські організації			
Приватний сектор та/або спеціалізовані відповідальні агенції			
Представники місцевої влади			
Представники центральної влади			
Інші урядові інституції			
Міжнародна спільнота			

З метою формулювання пропозицій для впровадження політики використовують так звану інституційно-політичну матрицю (Institutional

Ієрархія стейкхолдерів	Досвід експертиза та ресурси	Інтереси й очікування	Бар'єри та питання	Основні ролі у розвитку партнерства	Моніторинг
Основні стейкхолдери					
Другорядні стейкхолдери					
Третьюрядні стейкхолдери					

and Policy Matrix) [20], яка має такий вигляд: у вертикальних стовпчиках відзначається категорія питань (issue categories), у горизонтальних – політика (policy), законодавство, плани (йдеться про національні та

регіональні проекти, програми і плани), відповідальна агенція, стратегія впровадження та конфлікти (таблиця 6).

Таблиця 6

Інституційно-політична матриця політики

Сприяти процесу прийняття рішення дозволяє Кернер-Треґу матриця (The Kerperner-Tregoe Matrix) [22], за допомогою якої можна виявити та проранжувати всі критично важливі для рішення фактори (таблиця 7). З цією метою процес прийняття рішення поділяється на такі логічні кроки: постановка цілі; визначення завдань; класифікація завдань

Категорія питань (issue categories)	Політика (policy)	Законодавство	Плани	Відповідальна агенція	Стратегія впровадження	Конфлікти

(відокремлення того, що має бути зроблено (MUSTs), і того, що хотілося б реалізувати (WANTS); „зважування” WANTS – рейтинг важливості на шкалі від 10 до 1, генерування альтернатив та порівняння їх – надання кожній з них відносної кількості балів на основі завдання – завдання, підрахування зваженого балу альтернативи (рейтинг завдання помножити на бал альтернативи) та визначення двох чи трьох найкращих з них; оцінка вірогідності (висока, середня, низька) та вагомості (висока, середня, низька) для кожної з обраних альтернатив; здійснення остаточного вибору найкращої альтернативи.

Інший тип – матрицю ризику (risk matrix) – практикуючи експерти в галузі вивчення та зменшення ризиків називають одним з таких, що використовуються найчастіше. Такого висновку перед написанням посібника „Методи аналізу політичного ризику” [19] дійшли дослідники Цюріхського федерального інституту технологій, які у березні - травні 2006 року здійснили експертне опитування (понад 60 респондентів відповідали на 3 запитання: якими методами оцінювання ризику вони володіють, які методи використовують або використовували у минулому та які з них вважають найбільш прийнятними для своєї сфери діяльності).

Зупинимося детальніше на матриці ризику. Розробник програмного забезпечення RiskMatrix version 2.2 та довідника користувача [17] американська кампанія Mitre Corporation запропонувала два типи матриць ризику – базову (base mode) та розширену (advanced mode) для визначення ризиків під час реалізації певної програми. При цьому ризики (які визначаються колективом програми методом мозкової атаки) формулюються стосовно завдання або цілей програми. У такому випадку ризиком розробники назвали події або обставини, які запобігають програмі у досягненні вартості, графіка або реалізації завдань.

Таблиця 7
Матриця Кепнер-Треґу (приклад порівняльного аналізу)

Таблиця 8
Матриця ризику (базовий варіант)
Розглянемо базову матрицю ризику (таблиця 8). Назви колонок у ній

Альтернатива А					Альтернатива В		
Фактор	Вага	Факти	Бал	Зважений бал	Факти	Бал	Зважений бал
Якість транспортного сполучення	10	30 миль до міжміського автобану, хороший доступ	7	70	Місце знаходження – на дорозі, хороший доступ	9	90
Якість повітряного сполучення	8	Порядне досяжна зона	4	32	80 миль до недосконалої зони	8	64
...	...	...	...	...	...	...	...
Сума зваженого бала							

такі: номер ризику (Risk No.); номери інших ризиків, пов'язані з ризиком з першої колонки (Related Risk No.); формулювання ризику (Risk); часові межі початку (Timeframe Start); часові межі завершення (Timeframe End);

Risk No.	Related Risk No.	RISK	Timeframe Start	Timeframe End	I	Po (%)	Borda Rank	R	Manage/Mitigate

вплив ризику (Impact); вірогідність настання (Po); ранжування ризику методом Бодна (Bodna ranking method); ступінь ризику; шляхи запобігання або усунення (Manage/Mitigate).

Формулювання ризику здійснюється за формулою „якщо.., то...” (тобто, за умов настання ризику можуть бути певні наслідки). Вплив ризику на програму оцінюють у наступному діапазоні: критичний (critical), серйозний (serious), середній (moderate), незначний (minor), відсутній (negligible). Вірогідність настання ризику виражають у відсотках: 0 – 10 %, 11 – 40 %, 41 – 60 %, 61 – 90 %, 91 – 100 %. Ризики можна також проранжувати, посилаючись на експертну оцінку команди або на метод Бодна (Bodna ranking method). В останній колонці коротко формулюються шляхи усунення ризику, починаючи від найскладнішого. Відтак на осях матриці ризику відтворюють діапазон можливих наслідків та вірогідність їх реалізації, комбінація яких (на перетині) дозволяє оцінити ризик [16].

Адаптація матриці ризику для вивчення політичних процесів

Лариса Бойко-Бойчук

потребує визначення різниці між оцінкою ризиків для колективу програми та для соціуму (і його складової – соціальної групи). По-перше, завдання або цілі соціуму, стосовно яких оцінюється ризик, є найчастіше слабоформалізованими або неформалізованими; вони не мають кількісного виміру (такими суспільними завданнями можуть бути забезпечення реалізації прав людини, економічної та політичної стабільності, громадського спокою тощо). По-друге, для коректного вивчення ризику, на нашу думку, важливо оцінювати можливість прояву його наслідків у подальшій перспективі (адже у соціумі існують як соціальна інерція, так і соціальна пам'ять). По-третє, об'єктивно досліджувати соціально-політичні ризики, думається, неможливо без визначення суб'єктів їх створення (провокування) – представників політичних партій, рухів, іноземних організацій або урядів. Для їх виявлення можна запропонувати в останній колонці матриці ризику вписувати позицію або поведінку можливих політичних акторів стосовно ризику та його наслідків. І останнє: за допомогою матриці ризику як дослідницького інструмента вивчають лише майбутні можливі ризики та їх наслідки (на це вказує формула ризику „якщо... то...”), хоча, на нашу думку, ризики варто також оцінювати й *post-factum*.

Аналіз наведених вище матриць дозволяє виявити чотири класи завдань, котрі дослідник може вирішувати за допомогою методу матриць.

1. Аналіз структурованості (мовою постнеокласики – цілісності) системи, тобто вивчення наявних чи ненаявних взаємозв'язків між її елементами (це здійснюється за допомогою структурної матриці або матриці логіко-структурного підходу) чи взаємовпливів компонентів системи (матриця коефіцієнтів).

2. Зіставлення (поєднання) елементів і процесів (наприклад, етапів проекту з його цілями або результатами як у логіко-структурній матриці) або позицій у взаємодії суб'єктів політики (як у матриці стейкхолдерів, інституційно-політичній матриці та матриці вірогідності реалізації зв'язків).

3. Порівняння двох чи більше систем, зокрема, наук (цьому слугують міждисциплінарна та внутрідисциплінарна матриці).

4. Ранжування альтернатив під час прийняття рішень (що здійснюється за допомогою Кепнер-Трегу матриці) або ризиків (за допомогою матриці ризиків).

Досліджені нами матриці можна також класифікувати за критерієм внутрішнє/зовнішнє. Так, внутрішню цілісність досліджуваного об'єкта можна вивчати за допомогою першого класу матриць, до яких відносимо: структурну матрицю (тут вивчаємо структуру внутрішніх зв'язків між компонентами); матрицю логіко-структурного підходу; внутрідисциплінарну матрицю; матриці коефіцієнтів, запізень та вірогідності реалізації зв'язків; матриці стейкхолдерів (у випадку вивчення їх взаємодії в цілому); інституційно-політичну матрицю (для

вивчення цілісності, наприклад, публічної політики).

Таблиця 9

Сфери можливого використання матриць у політичних дослідженнях

Другий тип матриць дозволяє оцінити взаємодію двох чи більше об'єктів після їх зіставлення, порівняння та ранжування. До цього класу відносимо: матриці стейкхолдерів (у випадку їх вивчення як окремих об'єктів та їх взаємодії); Кепнер-Трегу матрицю (для порівняння альтернативних шляхів розвитку системи); матрицю ризиків (у вивченні можливих станів однієї й тієї ж системи).

Різновиди матриць	Сфера можливого використання матриць у політичних дослідженнях	
	У процесі аналізу	У процесі синтезу
Матрична форма управління організацією	Вивчення повноти та достатності структури процесу виборчої кампанії	Матрична форма (структура) управління виборчого процесу
Матриця 4 x 4 логіко-структурного підходу	Аналіз цілісності публічної політики	Планування, моніторинг та впровадження виборчого проекту
Міждисциплінарна матриця	Розмежування предметів, методів споріднених наук	Запозичення категорій, підходів з інших наук; міждисциплінарна матриця політичних наук
Внутрьдисциплінарна матриця	Вивчення структури політичної науки	Формування категоріального апарату та методологічних засад політичної науки
Інституційно-політична матриця	Матриця аналізу публічної політики; порівняльні дослідження різних країн	Матриця формування публічної політики та прийняття рішень
Матриці стейкхолдерів	Матриця стейкхолдерів в аналізі публічної політики	Визначення конфліктних зон (зон соціальної напруги) в процесі реалізації публічної політики
Кепнер-Трегу матриця	Матриця політичних альтернатив	Прийняття рішення, вибір альтернатив
Матриця ризику	Вивчення та ранжування ризиків	Визначення „болючих точок” та прийняття рішення

Така класифікація дозволяє зрозуміти місце методу матриць у політичних дослідженнях як інструмента для: а) оцінки цілісності об'єктів; б) оцінки співіснування об'єктів та/або їх елементів.

Крім того, матриці, унаочнюючи структуру і взаємодію елементів системи, що вивчається, сприяють досліднику (а особливо особі, що приймає рішення) у процесі аналогізування, допомагаючи віднайти відповідь на запитання, що саме (який предмет) переноситься з одного об'єкта до іншого [2]. Визначимо для прикладу сфери і напрями політичних

досліджень, у яких можна застосувати за аналогією досліджені нами матриці в процесі аналізу і синтезу політичних процесів (таблиця 9).

Висновки

1. Широке використання методу матриць у багатьох сферах наукового знання вказує на його універсальність і продуктивність в цілому та дає підстави для його запозичення політичною наукою.

2. На підставі впорядкування даних про об'єкт вивчення у табличній формі метод матриць можна вважати механізмом пошуку та генерації нових ідей, рішень, підходів тощо у вивченні системи-аналога. Отже, метод матриць назвемо також і механізмом аналогізування.

3. Структурна матриця як один з типів матриць дозволяє унаочнити зв'язки між елементами системи. Вона може бути дослідницьким інструментом для вивчення структурної цілісності системи й інтенсивності взаємодії (комунікації) між її компонентами, порівняння двох об'єктів на їх подібність та аналогічність. Віднайдені наявні та ненайдені зв'язки між компонентами системи дають підставу говорити про тотожність, подібність або аналогічність двох систем.

4. За допомогою матриць можна вирішувати чотири типи завдань: аналіз структурованості, співставлення (поєднання), порівняння, ранжування.

5. Застосування методу матриць для вивчення соціально-політичних систем дає можливість відтворити існуючі та віднайти відсутні зв'язки між елементами системи, між елементами і параметрами, між елементами й етапами проекту.

6. Метод матриць варто використовувати й для аналізу і синтезу політичних процесів, зокрема під час моделювання і проектування соціально-політичних систем, прийняття рішень тощо.

7. Для адекватного використання методу в соціально-політичних дослідженнях важливим є розуміння його місця у процесі дослідження та/або прийняття рішення як способу (форми) унаочнення, структуризації та формалізації даних про систему, що вивчається.

Література:

1. Бармаков Б. П. Эволюция оргструктур / Журнал „Управление компанией”. – 2006. – № 5 / <http://www.zhuk.net/archive/articlesyk.asp?aid=6648>

2. Бойко-Бойчук Л. Метод аналогій у соціально-політичних дослідженнях // Політичний менеджмент. – 2007. – № 4 (25).

3. Большой Энциклопедический словарь // <http://www.dic.academic.ru/dic.nsf/enc3p/191966>

4. Белоусов А. Р., Абрамова Е. А. Экспериментальная разработка интегрированных матриц финансовых потоков / Центр макроекономического анализа и краткосрочного прогнозирования // <http://www.forecast.ru/>

mainframe.asp?ADDR_FROM=<http://www.forecast.ru/Metodology/MSAM/Metodology.asp>

5. Ворончук М. М. Матрично-структурный подход как инструмент анализа, моделирования и прогноза развития экономических систем // <http://iee.org.ua/files/pub/48.ru.pdf>

6. Добренев В. И., Кравченко А. И. Социология / Электронная библиотека социологического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова // <http://lib.socio.msu.ru/1/library?e=d-000-00—001ucheб—00-0-0-0prompt-10—4——0-0l—1-ru-50—20-help—00031-001-1-0wi ndowsZz-1251-10&a=d&cl=CL1&d=HASHf531a9736ac2431ba370d9.2.3>

7. Кирдина С. Г. Экономическая эволюция как институциональная самоорганизация <http://www.kirdina.ru/doc/21jul06/1.pdf> (19.05.07)

8. Кирдина С. Г. Теория институциональных матриц (пример российского институционализма) // <http://www.kirdina.ru/doc/20feb06/2.pdf> (19.05.07)

9. Логико-структурный подход в управлении проектами / Институт инноватики Санкт-Петербургского государственного политехнического университета http://www.ii.spb.ru/2005/ins_inn_material/baza_2/logical_structural_approach_management_projects.pdf

10. Матрично (программно-целевая) форма управления компанией // <http://corpsite.ru/Encyclopedia/Consulting/Structure/Matrix.aspx>

11. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова, – 4-е изд., дополненное. – М.: ООО „ИТИ Технологии”, 2006. – 944 с.

12. Романенко Ю. В. Матриці смислопродукування в соціальних системах західних і східних країн: порівняльний аналіз / Мультиуніверсум. Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури. – 2005. – № 49 // http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_49/Romanenko.htm

13. Современная энциклопедия // <http://www.dic.academic.ru/dic.nsf/enc1p/29082>

14. A Project Cycle Management and Logical Framework Toolkit – A practical guide for Equal Development Partnerships prepared by Freer Spreckley. United Kingdom. – 2005 // <http://portals.wi.wur.nl/ppme/?page=2130>

15. Bressers Hans Th. A, Huitema Dave, Kuks Stefan M. M. Policy Networks in Dutch Water Policy // <http://www.utwente.nl/cstm/research/water/policy-networks.pdf>

16. Designing an Effective Risk matrix // <http://archives1.iomosaic.com/whitepapers/risk-ranking.pdf>

17. Engert Pamela A., Lansdowne Zachary F. Risk Matrix User's Guide. Version 2.2, November 1999 // <http://www.the-mitre-corporation.net/work/sepo/toolkits/risk/ToolsTechniques/files/UserGuide220.pdf>

18. GE/McKinsey Matrix Users Guide, 2005 // <http://www.>

Лариса Бойко-Бойчук

business-tools-templates.com/U_GuidesPDF/General%20Electric%20GE%20McKinsey%20Matrix%20User%20Guide.pdf

19. Handbook on „Methods of Political Risk Analysis”. Results and Implications of the Survey / Federal Institute of Technology Zurich. The Center for Security Studies http://www.crn.ethz.ch/_docs_public/HB_MethodsOfPoliticalRisk_Results.pdf

20. Institutional and Policy Matrix. A Report prepared for the Tanzania Coastal Management Partnership by Robert Vincent Makaramba with Opportuna Leo Kweka, May 1999 // http://www.crc.uri.edu/download/1999_5025_InstPolicyMatrix.pdf

21. Logical Framework /LogFRAME/ Methodology // <http://www.jiscinfonet.ac.uk/InfoKits/project-management/InfoKits/infokit-related-files/logical-framework-information>

22. Oregon Industrial Site Certification Program. Supplemental Guideline Materials, February 2004 <http://www.econ.state.or.us/ICsup1.pdf>

23. The Ansoff Matrix // http://www.market-modelling.co.uk/MATRIX/MATRIX_Step02_2.htm

24. The directional policy matrix // http://www.market-modelling.co.uk/MATRIX/MATRIX_Step09_1.htm

25. The matrix approach to industrial policy // http://karla.aiginger.wifo.ac.at/publications/2006/matrix_iraef.pdf

Політичні підсумки року

Катерина Меркотан,
головний консультант
Українського центру політичного менеджменту

В грудні 2007 року Український центр політичного менеджменту провів „круглий стіл” „Політичні підсумки року”. В ньому взяли участь провідні українські політологи, соціологи, філософи, психологи, журналісти. Дискусія розгорнулася навколо таких питань: як можна прискорити політичні реформи в країні; як вирішити проблему протистояння гілок державної влади; як підвищити відповідальність парламенту і політичних партій перед суспільством; чи стане прогнозованою українська політика тощо.

Нижче подається короткий звіт про роботу „круглого столу”.

Засідання „круглого столу” відкрив Юрій Шайгородський, кандидат психологічних наук, президент Українського центру політичного менеджменту, головний редактор журналу „Політичний менеджмент”. Він, зокрема, зазначив: „2007 рік став роком протистояння політичних еліт, роком поразок і перемог, роком розвінчання певних політичних міфів, а саме: про створення союзу слов'янських держав, про швидке наближення України до членства в Європейському Союзі. Серед нових міфів – чемпіонат Євро-2012, яке об'єднає країну; ймовірність рівноправного партнерства з Росією – так само, як і з Європейським Союзом; так званий „Український прорив”, а також міф про те, що Верховна Рада України нового скликання зможе подолати політичну корупцію.

Розпочав дискусію Микола Михальченко, доктор філософських наук, член-кореспондент НАН України, президент Української академії політичних наук. На його думку, 2007 рік у політичному відношенні був „сірим”. В Україні спостерігається ціннісно-світоглядний розкол не за лінією „комунізм – антикомунізм”, як було ще недавно, а за лінією „східна – західна політична орієнтація”. Отже, Україна 2007 року політично змінилася. Тим часом, Україна залишається, як і раніше, нестабільною, світоглядно-ціннісно розколотою (майже 50/50 за даними останніх соціологічних досліджень). Вона не спромоглася вийти на новий рівень економічного зростання. Спостерігається занепад моралі. Свідчить про

це хоча б те, що суспільство схвалює добування грошей будь-якими засобами. Подією, яка вселяє оптимізм, стали позачергові парламентські вибори – вони зупинили процес перетворення України на олігархічну державу. Серед негативів – нездатність влади сприяти оновленню країни. Більшість суспільних суперечностей народжується не в площині громадянського суспільства, а на рівні гілок державної влади. Ще одним суттєвим негативним чинником стало зростання цін і девальвація гривні. Уповільнилося партійне будівництво. Виявилися живучими патронажні партії. Подальша партійна реструктуризація відбуватиметься, ймовірно, у зв'язку з наступними президентськими виборами. На українську політику впливатиме нова конфігурація влади в Росії (три центри влади – сильний Президент, сильний Голова уряду, сильна Державна дума – кожен з яких доводитиме, що саме він найсильніший). Для України такий варіант є не найкращим.

Едуард Афонін, доктор соціологічних наук, професор Національної академії державного управління при Президентові України, зацентрував увагу на різниці української і російської ментальності (інтуїтивний рівень). Хоча після 2004 року такі (соціетальні) відмінності майже зникають. Це пов'язується зі змінами в масовій свідомості, які свідчать про певний рівень розчарувань, з невинправданими очікуваннями від „помаранчевої революції”. Ми знову стаємо ніби радянськими, „універсальними”. Отже, якихось зовнішніх підстав для розколу немає. Зміни у масовій свідомості відбуваються лише за двома ознаками. Прогресують раціональна свідомість і соціальна активність громадян. І це відбувається на тлі соціальних змін. Люди готові до змін, однак відповідальність за їх реалізацію перекладають на „вождів”, політиків. Відтак йдеться про формування ознак схильності громадян до авторитаризму. В цих умовах політики мають бути обережними щодо проведення масових акцій із залученням великої кількості людей – можлива небезпека зіткнень. На думку вченого, варто виокремити три основні ризики розвитку українського суспільства: політичний, економічний і духовний. Якщо перший (зловживання політичними свободами) можна вважати, що Україна подолала, то економічний ризик дуже актуальний. Країна перебуває під владою великого капіталу, що спричиняє небезпеку зловживання економічною свободою представниками великого бізнесу. Подолати цей ризик можна через сприяння розвитку середнього класу. Актуальним лишається і духовний ризик, точніше – поширення в суспільстві бездуховності, аморальних проявів.

Максим Розумний, доктор політичних наук, завідувач відділом стратегічного прогнозування Національного інституту стратегічних досліджень, вважає, що 2007 рік був характерний позиційним протистоянням. Дострокові парламентські вибори доводять лише одне: цей інструмент політичної боротьби український політикум вже опанував. Вчений зазначив, що такі негативні тенденції, як підвищення

цін, економічна нестабільність тощо, безпосередньо не залежать від волі окремих політиків. Вони об'єктивно логічні, а політичні інститути здебільш не встигають за цією логікою, відтак діють ситуаційно, несистемно. В результаті і виникає (чи поглиблюється) той ціннісний (чи світоглядний) розкол, про який говорить професор М. Михальченко. Крім того, відбувається дисбаланс у системі влади, у політичній системі в цілому, що ще більше поглиблює цей розкол.

Василь Базів, кандидат політичних наук, професор Відкритого міжнародного університету розвитку людини „Україна”, вважає, що визначною подією 2007 року стало святкування 16-ої річниці незалежності України. За підсумками року навряд чи можна сказати, що Україна – благополучна держава. Нині вона перебуває у стані кризи через використання двох моделей розвитку – модернізації і реставрації. Внаслідок цього країна нікуди не рухається. Через тупцювання на місці і виникають розколи – конфесійні, ідеологічні, соціальні тощо. Україна „паралізована” власною державою, політичною владою, політичною елітою. Криза в ній є системною. Це: криза конституційна з вкрай розмитим правовим полем; криза зовнішньополітична – Україна втрачає суверенітет і може зникнути з політичної карти світу; криза внутрішньополітична – правлячий клас нездатний реформувати країну відповідно до європейських стандартів, оскільки він не зацікавлений в такому реформуванні; криза соціальна – нездатність уряду створити належні соціальні умови в країні.

Валентин Якушик, доктор політичних наук, професор Національного університету „Києво-Могилянська академія”, схильний вважати, що в Україні ще триває революційний процес. 2004 року стався лише перший етап революції. Нині можна говорити про три революційні напрями: своєрідне поєднання національної і космополітичної революції, одним з аспектів якої є євроінтеграція; консервативна, пострадянська революція задля збереження традиційних цінностей, які не дозволяють прийняти сучасні тлумачення тодішніх процесів, а саме щодо радянської окупації, російської мови як іноземної тощо; духовна революція з розвитком плюралістичних її тенденцій.

Отже, революційні кроки – це інструментарій українського політичного процесу, який включає відхід від конституційних норм, дії, спрямовані на розкол державного апарату, виникнення двовладдя, маніпулювання судовою владою тощо. Найголовніше 2007 року – поглиблення дискредитації ідей правової держави і домінування у більшості ситуацій революційної логіки. Політична ситуація 2008 року буде такою ж конфліктогенною, як і в попередній період.

Андрій Єрмолаєв, президент Центру соціальних досліджень „Софія”, зазначив, що 2007 рік став роком політичної самотності України, роком політичних коливань. 2007 рік – рік остаточного вичерпання ресурсу сировинної моделі української економіки. Тому найближчим часом

парламентаріям доведеться визначати нову модель розвитку національної економіки, тобто відповісти на запитання, чи здатна сучасна політична еліта проектувати національний економічний простір. Сьогодні можна говорити про: 1) створення нової індустріальної моделі, для якої, на жаль, в Україні немає головного рушія – професійного управлінця; 2) завершення другого етапу українського евроромантизму (перший пов'язується з початком 1990-х років) – розвінчання міфу про Україну як необхідну складову Європи. Відтак з 2008 року українство має розпочати процес створення моделі свого подальшого розвитку без орієнтації на зовнішні зразки. Тут на нас можуть чигати певні ризики, але, з іншого боку, ми можемо засвідчити свою національну зрілість. 2007 року простежувалася фактична зміна поколінь як в політиці, так і в економіці. Нове покоління має поряд з позитивними якостями (модерністська свідомість, сучасна освіта тощо) і негативні (розчарування від політичних очікувань, цинічність тощо). Певний спадок 2007 року – загострення національного питання: можуть з'явитися нові виклики для суспільства у зв'язку з поживленням регіональних етнонаціональних осередків. Отже, формування нової економічної моделі, досягнення консенсусу політичних еліт, формування нового покоління політиків, проблеми національної ідентичності – все це певний іспит для влади, для політиків, складати який доведеться вже наступного року.

Валерій Кузьменко, кандидат економічних наук, заступник директора Інституту еволюційної економіки, звернув увагу колег на такий момент: 12 квітня 2007 року на сайті Інституту було оприлюднено прогноз на кінець року, за яким ключовою подією мало стати 1 грудня 2007 року. Цей прогноз було складено на підставі „основного закону часу” В. Хлебникова: „Мій основний закон часу: у часі відбувається негативний зсув через 3^н днів і позитивний через 2^н днів; події, дух часу стає зворотним через 3^н днів і підсилює свої числа через 2^н; між 22 грудня 1905, московським повстанням, і 13 березня 1917 минуло 2¹² днів; між завоюванням Сибіру 1581 року і поразкою Росії 25 лютого 1905 при Мукдені минуло 3¹⁰ + 3¹⁰ днів. Коли майбутнє стає завдяки цим викладкам прозорим, то втрачається відчуття часу, здається, що стоїш нерухомо на палубі передбачення майбутнього...”

Події, які відбуваються в сучасній Україні, не сприяють стабільності, швидше навпаки — провокують кризи. Це стосується і позачергових парламентських виборів, результати яких дають надію, але не впевненість щодо подолання кризових явищ в країні. Існує, зазначив вчений, небезпека посилення авторитарних тенденцій як у наступному, так і в найближчі 4 - 5 років.

Олена Ліщинська, кандидат психологічних наук, докторант Інституту соціальної та політичної психології АПН України, дотримується думки, що багато проблем, які проявилися 2007 року, були закладені у попередні періоди. Йдеться, насамперед, про недосконалість законодавчої системи України. Кожне нове скликання парламентарії суттєво змінювали

національне законодавство, яке лишається дуже суперечливим. А воно, тим часом, має бути системою строгих аксіом. Друга проблема – брак зворотного зв'язку між владою і громадськістю. Це дозволяє владі не виконувати обіцянок, які вони давали у передвиборчий період. 2008 року політична криза, криза „дорослішання” влади триватиме. Розпочата політична реформа не матиме успіху, оскільки вона не відповідає нашій політичній культурі, політичній ментальності (вона розрахована на громадянську культуру, а панує поки що підданська).

Валерій Тертичка, доктор наук з державного управління, професор Національної академії державного управління при Президентові України, зазначив, що нині в Україні існують суттєві проблеми з формуванням державної політики. Одна з причин – скасування відповідного урядового комітету, брак навичок стратегічного планування. Вченими напрацьовано досить ефективні методики вироблення державної політики, але, на жаль, на практиці вони не застосовуються.

Валерій Бебик, доктор політичних наук, проректор Відкритого міжнародного університету розвитку людини „Україна”, вважає, що проблема конституційної реформи полягає у невідповідності політичної культури громадян змісту змін, що пропонуються для внесення до Основного Закону країни. Конституцію повинні писати політологи, окреслюючи політичну модель країни, а правники мають оформити цю модель нормативно. До цього процесу мають бути долучені й інші фахівці, наприклад, соціологи, психологи. Події 2007 року не викликали суттєвих змін в країні – йдеться, насамперед, про позачергові вибори. Не виключено, що в Україні відбудуться ще одні позачергові вибори, зокрема – президентські.

Олександр Радченко, кандидат наук з державного управління, доцент Харківського регіонального інституту Національної академії державного управління при Президентові України, звернув увагу учасників круглого столу на три основні тенденції 2007 року: посилення ідеологічної невизначеності; формування двопартійної, точніше – 2,5 системи; формування популістського політичного режиму, або так званої дефектної демократії. Двопартійна система – це надбання багатьох розвинених країн. Але вона ефективна лише за умов світоглядної єдності, а не розколу. У нинішніх депутатів парламенту, насамперед у представників БЮТ і Партії регіонів, спостерігається ціннісне протистояння. Вони не прагнуть сісти за стіл переговорів. Цивілізована опозиція має, як правило, два дискурси – протистояння і узгодження. В наших політичних умовах спостерігається лише дискурс протистояння. А без процесу узгодження існує небезпека серйозних політичних конфліктів – аж до громадянської війни. Двопартійна система має привести до пакту еліт, що буде позитивом для подальшого політичного розвитку України. Але це, напевно, віддалена перспектива. Розкол країни маловірогідний. Ймовірним є пакт еліт на регіональному рівні.

Вадим Васютинський, доктор психологічних наук, завідуючий лабораторією Інституту соціальної та політичної психології АПН України, зазначив, що 2007 рік – це відтинок перетворень, що розпочалися приблизно 2004 року. За цей час українська масова свідомість змістилася від ультралівової до правої позиції. Українське суспільство має велику перевагу у порівнянні з російським і білоруським – воно поділене, не монолітне. Це дає надію на подальшу розбудову громадянського суспільства. 2007 року суспільство „переросло” владу. Зокрема, в питаннях стосовно корупції суспільство більш готове до її викриття, ніж влада. Якщо не будуть задіяні зовнішні політичні та фінансові сили, розколу в Україні не відбудеться. Більш того – такі тенденції послаблюються.

В дискусії також взяли участь Юрій Яковенко, доктор соціологічних наук, професор Київського національного університету ім. Т. Шевченка, Сергій Телешун, доктор політичних наук, професор Національної академії державного управління при Президентіві України, Леонід Тупчієнко, кандидат філософських наук, професор Національного авіаційного університету, Василь Ткаченко, доктор історичних наук, член-кореспондент АПН України, радник Президії АПН України, Олег Траверсе, кандидат історичних наук, доцент Національного авіаційного університету, Лариса Івшина, головний редактор газети „День” та інші.

Матеріали „круглого столу” будуть оприлюднені у випуску № 12 збірника наукових праць „Сучасна українська політика: політики і політологи про неї”.

Книжкова полиця

Азаров Д. С. Злочини у сфері компютерної інформації (кримінально-правове дослідження): Монографія. - К.: Атіка, 2007. - 304 с.

Алексєєв В. М. Власність територіальних громад в Україні: шляхи розвитку: Монографія / Інститут законодавства Верховної Ради України. - Чернів.: „Технодрук”, 2007. - 336 с.

Антонович М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини: Теорія і практика. - К.: Видавничий дім „КМ ACADEMIA”, 2007. - 384 с.

Безпека України - 2010: Безпека України: геополітичний вимір / Під ред. В. П. Горбуліна, А. М. Зленка. Г. К. Крючкова та ін. - К.: Громадсько-політичне об'єднання Український форум, 2007. - 128 с.

Борденюк В. І. Місцеве самоврядування та державне управління: конституційно-правові основи співвідношення та взаємодії: Монографія. - К.: Парламентське видавництво, 2007. - 576 с.

Взаємодія інститутів громадянського суспільства та органів охорони правопорядку в Україні і зарубіжних країнах: порівняльний аналіз: Монографія / В. М. Бесчастний, О. В. Філонов. В. М. Субботін та ін. - Донецьк: „Вебер”, 2007. - 132 с.

Владимир Иванович Носков. Библиография / Составитель, автор вступительной статьи А. В. Кальянов – Донецк: ДИУ, 2007. – 52 с.

Гдичинський Б. Державний устрій України: політико-історичний аспект. - Чернів.: „Рута”, 2007. - 167 с.

Гошовський В. С. Календарна стратегія та проведення позачергових парламентських виборів 30 вересня 2007 року: Практичний посібник / В. С. Гошовський, В. В. Білоус, О. О. Первомайський. - Х., 2007. - 320 с.

Громадські організації та органи державного управління: питання взаємовідносин: Монографія / За ред. Нижник Н. Р. та Олуйко В. М. - Хмельниц.: ХУУП, 2007. - 236 с.

Гуз А. М. Історія захисту інформації в Україні та провідних країнах світу: Навчальний посібник. - К.: КНТ, 2007. - 260 с.

Депутатські привілеї: зарубіжний досвід та пропозиції для України: Інформаційно-аналітичне дослідження / Авт. кол. Д. Ковриженко, О. Чебаненко, О. Грищук та ін. - К.: Лабораторія законодавчих ініціатив, 2007. - 34 с.

Дерець В. А. Органи виконавчої влади України та управлінські відносини: Монографія. - К.: „Юридична думка”, 2007. - 180 с.

Джердж С. Україна - НАТО: співробітництво заради безпеки. - К.: Т-во

„Знання” України, 2007. – 96 с.

Для чого Україні вступ до НАТО. – К.: Т-во „Знання” України, 2007. – 24 с.

Дрешпак В. М. Практика взаємодії органів державного управління та місцевого самоврядування із засобами масової інформації: Практикум. – Д.: ДРІДУ НАДУ, 2007. – 80 с.

Забужко О. Notre Dam D’Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. – Факт, 2007. – 640 с.

Заворотченко Т. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: Монографія. – Д.: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2007. – 256 с.

Законодавча діяльність в Україні: стан, пріоритети, шляхи вдосконалення: За матеріалами Верховної Ради України четвертого і п’ятого скликань / Інститут законодавства Верховної Ради України. – К.: „Фенікс”, 2007. – 736 с.

Илларионов С. В. Теория познания и философия науки / Отв. ред. Ю. И. Семенов. – М.: РОССПЭН, 2007. – 535 с.

Історія конституційного законодавства України: Збірник документів / Упоряд. В. Д. Гончаренко. – Х.: „Право”, 2007. – 256 с.

Конончук С. Уряд і „тіньовий кабінет”: як можлива вестміністерська модель у політичному полі України?: Дослідження проблеми / С. Конончук, О. Ярош. – К.: Український незалежний центр політичних досліджень, 2007. – 44 с.

Кримінальна відповідальність за порушення виборчих прав громадян: Практичний коментар / Відп. ред. П. П. Пилипчук. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 48 с.

Масарик Т. Г. Право і демократія: Вибрані праці. – К.: Логос, 2007. – 336 с.

Мерк Б. Значение немецкого правоведения для формирования Европы: Болонья – начало и конец: Речь Госуд. министра юстиции Баварии д-ра Б. Мерк на 85-м Дне немецких юридических факультетов в Мюнхене 2 июня 2005 г. – Пер. с нем. Г. Г. Мошак. – О.: „Астропринт”, 2007. – 36 с.

Операції НАТО. – К.: Т-во „Знання” України, 2007. – 24 с.

План дій Україна – НАТО. Ч. 1. План дій Україна – НАТО та його імплементація у 2007 році. – К.: Т-во „Знання” України, 2007. – 28 с.

План дій Україна – НАТО. Ч. 2. Результати імплементації Плану дій Україна – НАТО у першому півріччі 2007 року. – К.: Т-во „Знання” України, 2007. – 36 с.

Політичні партії як суб’єкт формування політико-управлінської еліти в процесі політичної модернізації (Монографія). / Е. А. Афонін, О. І. Крюков, О. В. Радченко та ін.; За заг. ред. проф. Е. А. Афоніна. – Х.: Вид-во ХарПІ АДУ „Магістр”, 2007. – 160 с.

Професійна державна служба: що зроблено і що далі?: Публічна доповідь про основні результати діяльності Головного управління державної служби України у 2006 році / Під заг. ред. Т. Мотренка. – К.:

Центр сприян. інстит. розв. держслужби при Голов. управ. держслужби України, 2007. - 60 с.

Регламент Верховної Ради України: Верховна Рада України : Офіц. вид. - К.: Парламентське вид-во, 2007. - 240 с.

Співробітництво Росії з НАТО. - К.: Т-во „Знання” України, 2007. - 24 с.

Структурно-функціональне забезпечення діяльності територіальних органів влади / За заг. ред. Н. М. Мельтюхової. - Х.: ХарПІ НАДУ „Магістр”, 2007. - 244 с.

Тюшка А. В. Договір про Конституцію для Європи: генезис, юридична природа, політична цінність: Монографія. - К.: Вид-во „К.І.С.”, 2007. - 228 с.

Украина в системе международного разделения труда / О. Б. Чернега, Г. В. Гейер, В. С. Белозубенко и др. - Донецк: ДонНУЭТ, 2007. - 357 с.

Україна - НАТО: „за” та „проти”. - К.: Т-во „Знання” України, 2007. - 24 с.

Український прорив: для людей, а не політиків: Програма діяльності Кабінету Міністрів України. - К., 2007. - 74 с.

Український правопис. - К.: Наукова думка, 2007. - 288 с.

Умови вступу України до НАТО. - К.: Т-во „Знання” України, 2007. - 20 с.

Цюрупа М. В. Історія політичних і правових вчень: Курс лекцій. - К.: Укр. центр духовної культури, 2007. - 264 с.

Чернюк О. В. Вдосконалення системи адміністративно-територіального устрою в Україні: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук / Рада по вивченню продуктивних сил НАН України. - К., 2007. - 20 с.

Що таке НАТО? Створення, розвиток та сучасний стан. - К.: Т-во „Знання” України, 2007. - 24 с.

Янковська Л. А. Розвиток освітньо-фахового потенціалу регіону: теорія, методологія, практика: Монографія. - Л.: Інститут рег. досліджень НАН України, 2007. - 260 с.

Вийшов у світ № 1 (27) журналу „Соціальна психологія”

Перший цьогорічний номер часопису відкривається традиційною вже рубрикою „Теорія”. Тут вміщено статті доктора соціологічних наук. О. Донченко „Колективне психічне у соціальному повсякденні”, доктора філософських наук В. Циби „Феноменологія психології особистості”, кандидата психологічних наук Г. Дзяконова „Діалогіка символізації та інтерпретації в герменевтиці П. Рікера”.

Кандидат педагогічних наук Р. Парошина у статті „До пізнання сутності людини” робить спробу обґрунтувати актуальність дослідження сутності людини та її внутрішніх сил як космічно обумовлених (розділ „Проблеми методології”).

Важливі аспекти дослідження психології груп розглядаються в розвідках кандидата психологічних наук І. Данилюка „Мова як чинник згуртованості групового „Ми” і кандидата психологічних наук М. Тоби „Чинники збереження групових норм”.

Зацікавлений читач не обійде увагою і такі публікації, як „Антиутопія інформаційного суспільства” (кандидат психологічних наук Т. Російчук), „Ціннісний підхід у вивченні структури етнічної самосвідомості німців в Україні” (кандидат психологічних наук В. Кайгер), „Особливості агресивної поведінки чоловіків і жінок” (кандидат психологічних наук С. Кравчук), „Проблеми розвитку самоцінності дитини” (кандидат педагогічних наук Л. Просандєєва).

Низку досліджень з актуальних наукових питань читач знайде також у розділах „Соціологія”, „Політична психологія”, „Професійна компетентність” та в інших.

Наступний номер часопису вийде у березні 2008 року.